

Danis Tamás

Örvény

Feled zsidó közössége a XX. század harmincas–negyvenes éveiben

Az emlékezés kedves, az ember érzelmi világának természetes sajátsága. Az események felelevenítése megnyugvást hozhat. Nem így van ez a hat és fél évtized előtt történetekkel!

Egy faluközösségben eszméltem, kortársak és tekintélyek szeme láttára cseperedtem fel. Az egyik játszótársam, szomszédom, vonatos társam, táncpartnerem volt, a másik szüleim barátja, orvosom, akinek a diagnózisa megmentett, akinek a magatartása tanított.

Ez az emlékezés fájdalom és döbbenet. Osztálytársaim még áprilisban átvették bizonyítványaikat, de szeptemberben a padjuk üresen maradt. Pokoli erők játéka!

Majdcsak húszesztendős kötődés, kedves kapcsolat, közös élményeken alapuló érzelmi világ förtelmes pusztítása. Szívet facsaró emlékezés.

A XIX. és a XX. század fordulóján Feled község népessége 881 fő. Felekezeti megoszlásuk: 397 római katolikus, 400 református és 43 izraelita. 1940-ben a népszámlálás szerint 69 lakos volt izraelita vallású.

Utcánkban, a *Bagolyvárral* szembeni magaslaton már a múlt század tízes éveinek kezdetén földszintes épület állt, a zsidó hitközösség imaháza. Az 1920-as évek végén karzatos templom épült, a bejárat ajtaját oszlopok szegélyezték, és az ormot Mózes kőtáblái díszítették. Az épület végében volt a rabbi otthona. Innen hurcolták el az utolsó feledi rabbi feleségét, özv. **Hirsch Jenőné**t. A templom építésének egyik kivitelezője **Feledy Béla**, a templom szomszédságában lakó jó nevű kőműves volt.

Az egykori feledi zsidó templom bejárata

A *Róth-udvaron* keresztül megközelíthető, tágas otthonban lakott **Balog Lajos** állatorvos feleségével, egyik leányával és unokájával. Idősebb leánya Dr. **Singer Árpád** felesége volt, a fiatalabb leány, **Margit** zongora szakon, Prágában folytatott tanulmányokat. Balog Lajos a Feledi járás nagy kiterjedésű területén (58 község) talán elsőként látta el az állategészségügyi teendőket, a gazdálkodók nagy meglegedésére.

A *Páston*, saját családi házában lakott Dr. **Borszéki Ármin** körorvos, a Feledi járás egyik legrégebbi orvosa. 1936. október 2-án, 86 éves korában hunyt el. Két fia Budapesten élt, idős felesége az üldözés áldozata lett.

Dr. **Berger József** orvosi oklevelét Bécsben szerezte. Dr. **Zádor Jenőtől** vásárolta meg a *Fő utcán*, a *Péter-sarok* felé vezető út jobb oldalán álló négyablakos házat. Itt rendezte be jól felszerelt rendelőjét, és teremtett meleg otthont feleségének, **Hutter Irénnek**, és szép, kedves, 12 és 14 éves, **Alica** és **Zsuzsi** nevű leánykájának. Az utóbbi már a polgári iskola 4. osztályát befejezte. Milyen fájdalom és borzalom lehetett elszakadni tőlük! Bergerné apja, özv. **Kintzig Ferencné** a Jánosi község határában lévő *Ilona tanyát*, tartozékaival együtt bérelte.

Bergerné húga, **Hutter Aranka (Manci)** 1944-ben a rimaszombati *Egyesült Protestáns Gimnáziumban* érettségizett. A háború után, a Prágában orvosi diplomát nyert sógora, Dr. **Berger László** neje lett.

Az első faraktár a *Fő téren* (volt *Piac tér*, ma a szovjet háborús emlékmű helye) állt. **Blechner József** és társa, **Klein Ignác** létesítette; eredetileg tornaljai illetőségűek voltak. A sógorok Farkas Adolf leányait vették nőül. Ignác leánya **Magda** volt. Mindkét család az apósnál, a Farkas-házban lakott. Később a „depót” a Ternóczky-féle kert mellé, a mai egészségügyi intézet nagyobb kiterjedésű területére helyezték át. Blechner József felesége igen tevékeny asszony volt. A *Fő tér* sarkán, az úttest kanyarulata mellett, a legforgalmasabb helyen állt az ún. *Kisbolt*. Az üzlet kifosztása után **Czikora Aladárné** szatócs boltja mellé építtetett egy csinos, modern berendezésű élelmiszerüzletet. Később ez az épület a *Vesna* cég lerakata lett. Leánya, **Erzsébet** az Egyesült Protestáns Gimnáziumban érettségizett, 1942-ben. Édesanyjával együtt hazatért, majd férjhez ment egy amerikai katonatiszthez.

Feled széles környékének első szikvízgyártója, **Farkas Adolf** a *Páston*, kis szatócs üzletében, feleségével szolgálta ki a gyakran „hozomra” vásárlókat. Adolf bácsi szürke lovát **Berki József** gondozta, és a kis szekéren szódavizet szállított a környék vendéglőibe.

A **Gescheit**-testvérek, **Jenő**, **Gyula** és **Sándor** létesítették Feleden az első vasáru szaküzletet. A Cibur-kastélyban laktak, és a tartozékaiban vállalkoztak. A tágabb családból a nagyszülők és a legidősebb fiú, Jenő az üldözés

A Lorántffy–Jekelfalussy–Czibur-kastély 1913-ban

áldozata lett. Gyula családjával együtt bujkált, nem került gettóba, ők megmenekültek. A háború után visszatértek Feledre, felújította a vaskereskedést. 1949-ben, már Tornaljáról, feleségével és **Misa** fiával együtt kivándorolt Izraelbe.

A legfiatalabb fiú, Sándor (1907–1971) volt a leginkább hányatott sorsú. 1940 májusában Szlovákiából menekült. Rimaszombatnál lépte át a határt. Budapesten, a francia konzulátuson, a Franciaországban alakuló csehszlovák hadseregbe jelentkezett. Egy transzporttal Barcs határállomáson keresztül előbb Zágrádba, majd Belgrádba került. További útja Szalonikin, Konstantinápolyon keresztül Bejrútba, onnan hajón Marseill-be vezetett. Transzportjukat Agedéba vezényelték. Az első ezred első zászlóalja pótszázadának harckocsizó szakaszába nyert beosztást.

Gescheit Sándor (1907–1971) Lyonban, 1945-ben

Dijonig vonaton utaztak. Harctéri bevetésükre Párizstól délkeletre, Montargisnál került sor. A harcok során Gijenél fogságba esett. A Meauxi fogolytáborból Lisy környékén mezőgazdasági munkára osztották be. 1942-ben a lyoni textilgyárban dolgozott. Itt vette feleségül **Traub Annát**. Házasságukból egy fiúgyermek, **René** született. Később, Franciaország teljes megszállása idején a partizánokhoz szökött. 1945 nyarán a Lyonban működő csehszlovák bizottság (ún. komité) hazatérésre szólította fel. Csoportjuk 1945. szeptember 20-án lépte át a hazai határt. Családjával 1947-ig Feleden élt. Később Gyula bátyjával a tornaljai vasüzletet vezették. 1949-ben két esztendő kényszermunkára ítélték, amelyből egy évet Jáchymovban töltött, a további büntetést elengedték. Nyugdíjas koráig a *Rimaszombati Állami Gazdaság* könyvelője volt. Felesége magas kort ért meg. Mindketten a rimaszombati zsidó temetőben nyugszanak.

Özv. **Hoffmann Sándorné**, hadiözvegy, fiával élt, varrásból tengette életét. Nem tértek haza.

Síden, majd a serkei körjegyzőségen működött **Jakubovits Jenő**. 1937-ben a hivatalt Feledre helyezték. Feleségével, akit a falubeli asszonyok nagyon kedveltek, és **Gabika** leányával a Hupka-féle házban találtak otthonra. Jakubovits Jenő bátyánk 1940-től a kirekesztő törvények értelmében nem tölthetett be állami tisztséget. Előbb Dr. **Csák Géza** közjegyző irodájában talált munkát, majd katonai szolgálatra hívták be. Ezt munkaszolgálatra változtatták. Embertelen körülmények között élte át a háború borzalmait, a keleti fronttól egészen Gunstkirchenig. Legyengülve, betegen, Horsing repülőtérén az amerikaiak szabadították fel. Hazatért Feledre, ahol családja pusztulásának híre és üres otthona fogad-

Kárpáti Lajos szüleinek, az ő és nejének síremléke a feledi zsidó temetőben. Figyelemre méltó megfogalmazású a felirat: „Áldás és béke legyen poraik felett!”

ta. A jövőben bizakodva, kemény akarattal már 1945. szeptember 1-től a rimaszombati városházán kezdett dolgozni, mint főszámvevő. Itt 25 éven keresztül biztosította a város költségvetésének egyenlegét.

A nagyállomáson, a jobb oldali vendéglő és szálloda tulajdonosa, **Kárpáti (Kohn) Lajos** termény felvásárlással is foglalkozott. Kivételezett tartalékos tisztként, feleségével együtt a felszabadulás előtti utolsó hetekben hurcolták el. Megpróbáltatásuk után mindketten hazatértek. Kárpátiné, született **Ungár Gizella** édesapja az első világháború

előtti időkben **Czibur Pál** földbirtokát bérelte. A Kárpáti-házaspár a feledi zsidó temetőben, méltó síremlék tövében talált végső nyugalmat.

Klein Sámuel már 1911-ben, a feledi vasútállomás várótermében nyitott vendéglőt. Özvegye később a Fő térről a *Kisállomásra* vezető utcában lévő korcsmát vezette. Halála után **Klein Károly** és felesége, **Szerén** vették át a vendéglőt, és abban Feled első kávéházát üzemeltették. A helybeliek tréfásan „kandernek” nevezték. Az épületet bérelték. A nagyterem és a színpad, méretei miatt, társas összejövetelek rendezésére, a helyi műkedvelő és vándor színtársulatok fellépésére alkalmas volt. Itt tartották a helybéli társadalmi egyesületek jótékony célú táncmulatságait és az ifjúság is a tánciskola próbabájlára, **Dobránszky János** vezetésével ebben a teremben készült fel. Az asztaltenisz-mérkőzések lebonyolítására is lehetőséget biztosítottak. Kleinék három gyermeke, **Pista** és a két leány korán árván maradt, **Weisz Manó** rimaszombati cipőkereskedő gyámsága alatt nőttek fel. Pista Amerikába költözött.

A református iskolával szemben, klasszicista elemekkel díszített épületben vezette boltját **Klein László**. Korai halála után özvegyen maradt felesége (**Klein Vilmos** és **Klein Andor** feleségének testvére) nehéz anyagi körülmények között nevelte három gyermekét. **Edit**, **Éva** és **Lilli** a rimaszombati polgári iskolát látogatták. A leányok a felszabadulás után hazatértek, és Rimaszombatban kereskedésük volt.

Klein Márton nyugalmazott vasúti tisztviselő családjával **Feledy István** mechanikus egykori üzlete mellett (a rendőrség mai épülete táján), a római katolikus templom alatti földszintes házban élt. Három leányuk volt: **Rózsi**, aki fodrász szakmát tanult, **Magda** és **Éva**. Az idősebb fiú, **Viktor** rosszul látott, még a háború előtt Palesztinába költözött. **Ödön** órás volt, és újságcikkeket is írt.

A Feledi Torna Club (FTC) labdarúgó csapata 1933-ban. Elöl Róth László, a klub elnöke, lelkes szurkoló és a szervezet anyagi támogatója. A játékosok és az intézők: Lamper Emil, Csizmadia Lajos, Jumecka László, Mede István, Együd Sándor, Együd József, Feledi József, Feledi Ferenc, Együd Zoltán, Tóth István, Babarik István, Boross Zoltán, Csorba Kálmán, Czikora Miklós és Weisz Hubert (a háttérben)

Klein Vilmos, Márton öccse a *Hóstyán*, a Domonkos-féle házban lakott feleségével, ügyes fiával, **Imrével**, és csinos **Erzsi** leányával. Erzsi a polgári iskola 4. osztályának elvégzése után a *Széman Intézetben* folytatta tanulmányait, és 1943-ban nyert vég bizonyítványt. Hazatérése után a Róth-udvarban izraelita vallási szertartás szerint mondott örök hűséget. Kezdetben Salgótarjánban élt. Imre is megmenekült. K. Vilmos előbb a Fodor-féle házban (korábban főszolgabírói hivatal, majd **Czikora Ilonka** otthona) terményraktárt létesített. Az 1941-43-as esztendőben családja megélhetése érdekében mezőgazdasági (arató) munkát vállalt.

Róth Andor, egy Tatra márkájú, kéthengeres személygépkocsi tulajdonosa gyakran kelt útra. A három feledi taxis közül ő az utasait főként a környék falvaiba szállította. A mai kultúrház melletti Ternóczky-udvarban élt feleségével, a 16-18 éves **Vera, Zoltán** és két fiatalabb fiúgyermekével. A háborús idők utolsó éveiben zöldségkereskedése volt, majd munkaszolgálatra hívták be. Zoltán és Vera hazatértek. Egy esztendő után a tengeri fuvarozásra alkalmas konténerbe csomagolták ingóságait és Izraelbe költöztek.

A felediek talán napjainkig Róth-udvarnak nevezik a hajdani járásbírói (ma magyar tannyelvű általános iskola és a Fodor-kúria, 1924-ig főszolgabírói, illetve járási hivatal) közti belsőséget. **Róth Ferencnek** és nejeének, a dolgos házaspárnak két gyermeke volt, **Laci** és **Ida**. Mindketten tevékeny szerepet vállaltak a község társadalmi életében. László a labdarúgásért rajongott. Az FTC vezetője és támogatója volt. Sajnos 1937-ben családi egyenetlenség miatt életét önkézzel oltotta ki. A tragédia meg-

A Róth család sírköve a feledi zsidó temetőben

döbentette a község lakosságát, és őszinte részvételt volt a Róth család iránt. Ida választékosan öltözködött, nagyon csinos hölgy volt. A felszabadulás után hazatért, Losoncon a gyógyszerárban dolgozott. Róth Ferenc házuk egyik utcai helyiségében mézártszékot, a másikon vendéglőt üzemeltetett. A vendéglő mögötti tágas teremben mulatságokat tartottak, az emelvényen gyakran műkedvelő színjátszók szerepeltek. Az édesanya az udvari konyhában főzött. A hivatalnokok szívesen fogyasztották a házas ételeket. Az udvari kis üzlethelyiséget ruhakereskedő bérelte.

A Páston, a mai Rima utca bejáratának baloldali saroképületében élt feleségével és **Éva** leányával Dr. **Singer Árpád** orvos. Árpád doktor úr vidám természetű, a feledi kulturális életben közkedvelt személy volt. 1943-ban még a kárpataljai Volóóra körorvosnak nevezték ki. Családjával együtt odaköltözött. A háborús események közeledtével, 1944 tavaszán feleségét és leányát Feledre küldte, innen kerültek a rimaszécsi gettóba. Ő maga Auschwitzban lelte szörnyű halálát. Éva leánya a rimaszombati polgári iskola tanulója volt. A háború után hazatért, majd Prágában telepedett le.

Dr. **Zádor Jenő** ügyvéd, a kultúrházzal szemben álló villában (ma gyermekotthon) vezette jó nevű ügyvédi irodáját. Elsősorban a környék földbirtokosainak volt a jogtanácsosa. 1939-ben a *Kassai Táblabírószágon*, tárgyaláson, szívroham következtében vesztette életét. Fogadott fia, **Zádor András (Bandi)** hazatért, Prágában telepedett le. Feleségével, **Margittal** kiváló műfordítóként a cseh irodalom több gyöngyszemét a magyar olvasók számára hozzáférhetővé tették.

A hetvenhárom elhurcolt feledi polgár közül csak huszonegyen tértek haza. A feledi zsidó közösségnek jelentős szerepe volt a gazdasági élet fellendítésében, növelték a község forgalmát, költségvetésének jövedelmi oldalát, mindvégig tevékenyen bekapcsolódtak a község kulturális és sportéletébe. Gyermekeik a református magyar tannyelvű, illetve a szlovák tannyelvű elemi iskolát látogatták. Többen a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnáziumban, az *Állami Polgári Iskolában*, majd a *Széman Intézetben* folytatták középiskolai tanulmányaikat. A gimnázium igazgatója, **Fábián Vilmos**, Magyarország német megszállása (1944. március 18.) után a zsidó diákok megkülönböztető megjelölésével kapcsolatban, a tanulók előtt a következőket jelentette ki: „*Minden diák egyforma, csupán jó és rossz van.*” Az iskola épületében a diákok nem viselték a megalázó karszalagot.* Utolsó bizonyítványukat 1944. április 5-én vehették át. Mindhárom intézmény tanulói oktatásáról megkülönböztetés nélkül gondoskodott.

* Wirschafterné Ungár Kornélia, az EPG egykori diákjának visszaemlékezése nyomán.

FORRÁSOK:

Dr. Boros Zoltán: Feled község monográfiája (kézirat).

Középiskolai évkönyvek.

Együd Barnabás (1916), Pólos Erzsébet (1930), Varga Lajosné (1926) és Gescheit René (1942) emlékezései.

Balog Lajos állatorvos naplója, illetve utolsó üzenete a II. világháborúból

Naplóm a II. világháború rám eső részéből, egyúttal utolsó üzenetem hozzátartozóimnak, ha nem érem meg a végét.

1944. május 6.

Mancit, Irmust, Tónit, Évit gettóba vitték.

május 30.

Bertus, Peti meg én is bevonulok a rimaszécsi gettóba.

június 3-4.

Sorozás Rimaszécsen és 4-én indulás.

augusztus 2.

Én Jolsvára, a VII. kiegészítő munkaszolgálatos zászlóaljhoz. Jolsván I. lakás Mussolini u. 444, Gocsaltovsky. II. lakás június 14-én Remenyik Samu, Timár u. 105, és Gál Gyula Timár utca 106.

Indulás Hejőcsabára augusztus 29-én a 107/321. kiegészítő munkaszolgálatos zászlóaljhoz.

Szeptember 12.

Miskolc, *Ferenc József Laktanya*, VII. állategészségügyi anyagraktár és lógyógykezelő állomás, de beosztva a VII. híradó pótszázadhoz.

Indulás Sajószentpéterre, szeptember 30-án, költözködés. Költözködés befejezése és személyes költözködés október 11-én. Október 15-én vasárnap délután 2, Horthy szózatot intéz a rádióban a nemzethez, hogy megkötötték a fegyverszünetet. Este ugyanazon a napon Szálasi Ferenc átveszi a kormányzói hatalmat és a miniszterelnökséget.

Október 24.

Indulás Sajószentpéterről vasúton

Október 29.

Érkezés Tornóóra, beszállásolás Keszely Imre 172. házszám.

Balog Lajos állatorvos családja 1929-ben. Állnak: Balog László, Balog Margit, Balog Lajos, MUDr Singer Árpád. Ülnek: Balog Berta, Körnerné, Singer Éva (pólyában), Singerné Balog Irma

Jolsva, 1944. augusztus 2. (éjjel)

Édes egyetlen drága Öregem!

Nálunk abban a szobában, ahol 30-an alszunk, nagy ijedelem volt. Az egyik 60 éves orvosnak a sérve kizáródott, óriási fájdalmak közt ordított. Kevés betegnek volt annyi orvosa, mint ennek. 1 óra múlva visszahelyezték a sérvet, és nem volt semmi baj, de végződhetett volna másképpen is. Ezért elhatároztam, hogy írok néhány sort neked. Ezt megtettem az első világháborúban is, most már 64 éves vagyok, nem vagyok nagyon nagy erőben, és ki tudja, mi lesz még?

Szilárdan meg vagyok győződve róla, hogy hazajöttök a külföldi rabságból, de nem vagyok olyan biztos benne, hogy engem még életben találtak. Mindentől eltekintve, háború is van, és ha nem is fog már a háború éveket tartani, de hónapokig még eltarthat, és ez rém nagy idő most.

Tegnap megint a kezembe került a jegygyűrűm és néztem a felírást: Buksi * 1907. IV. 14. 37 év múlt el azóta! Mi mindenben mentünk át, azóta jóban, rosszban! Köszönöm neked, Öregem¹ azt a türelmedet és jószágodat, amellyel lehetővé tetted azt, hogy ilyen szépen éltük meg ezt a nagy időt. Hiszen megvolt bennem is mindig a jóakarát, de az én szerencsétlen természetem mellett csak a te áldott természetteddel lehetett ilyen boldogan élni. Ha még egyszer fiatal lennék, újra csak az én leélt életemet szeretném élni, és ez sokat mond. Bárcsak ne jött volna az a szerencsétlen gondolatod, hogy önként jelentkeztek ide. Akkor együtt lettünk volna most is, és nem tennék annyi szemrehányást önnön magamnak. Éppen fordítva alakult, mint amit vártunk. Azt hallom, hogy a Németországba kivitt orvosok és állatorvosok együtt vannak a családjukkal? Tehát úgy van, amit én a jelentkezéssel reméltem. Hogy aztán mi lesz a vég, azt úgyse tudja az ember, de számunkra, öregek számára nem is fontos. A fontos az, hogy együtt legyen az ember, és emberi életet élhessen, amíg él. Így pedig, ki tudja, milyen életet kell élned, talán még koldusabb, állatibb életet, mint a miénk, pedig az már nehezen képzelhető el. Dolgoznunk ugyan nem kell, de százszor inkább dolgoznék, ha nem így kellene élni.

Három nappal ezelőtt nagy öröm ért, Laci² hosszú idő után írt. Hátha mégis összekerülünk még egyszer. A legkisebb reményem a munkácsi életben léte. Azokat a deportálások lelegején vitték ki, 3 részük galicianer. De, különben ki tudja, ki éli meg majd a végét, hiszem, hogy a végén jönnek a legrettenetesebb dolgok, az biztos. Ki tudja, mi van Mucussal³, az én legdrágább gyerekemmel. Laci is azt írja, hogy ki tudja, kigyógyult-e, és egyáltalában ki fog-e gyógyulni. Azt mondják, hogy a legsúlyosabb betegeket is kitéték a kórházakból és azokat is kivítették. Hány beteg bírta ki azokat a borzalmakat? Hol van, ha él az én Mucusom? Hol van Árpád⁴, és hol van Évi⁵? Egy család három tagja háromfelé! – ha ugyan él még mind a három! Évikém, te talán azt hitted, hogy nem szeretlek úgy, mint a többiek a családban. Pedig úgy a szívemhez voltál mindig növe, mint a többiek, még akkor is, amikor

a legjobban szidtalak. És ha valami okból haragudtam rád, akkor az nekem jobban fájt, mint neked. Azért mindig meg voltam győződve arról, hogy majd te se leszel rosszabb és kevesebb értékű ember, mint a család többi tagja. Aki az igazi szeretetet érzi maga körül, az ritkán tartja meg a felszedett rossz tulajdonságokat, ezért téged sem féltetek.

Ma nagy öröm ért, **Schwabach** doktor, aki velem egy szobában lakik, Pesten, a szüleinél, szabadságon volt. Én nem is szóltam neki, mert 20–25-én kérik mindig a szabadságra menőket, hogy látogassa meg a hozzátartozóit (-imat) – én csak 1-2 (nap – hét) óta ismerem. De Józsi valahogyan megtudta, hogy Schwabach, akit régebben jól ismer, Pesten van (Villányi család Schwabachék). Véletlenül találkozott velem. Minden pesti rokont végigházzalt, és részemre 450 pengőt összehozott és ezt elküldte. Ebből 200-at ő maga adott. Ez a fiú, akit a veleszületett, tehát nem saját hibája miatt, nem akart senki a családban ismerni, a szeretetével most megszégyenített. Riza⁶ is úgy írt mindig, hogy sokszor meghat. A friend in need, is a friend indeed. Bajban tűnik ki az igazi barát. Nem olyan fontos itt a pénz, ahogyan ő azt talán hitte, de az a meleg szeretet, amit mutatott az embernek, mindig jól esik.

A koszt tűrhető, már a kaszárnyában sok embernek most privátim sincs külön kosztja, pénzért sem lehet sokat kapni. A földön való fekvésen, a bolhás szalmában, a piszkon, a bugrisok bánásmódján az ember pénze semmit sem változtat.

Nehezen tudom elképzelni, hogy mi lesz a háború után, hogy alakul ki az élet. Nem a mi, magunk életére gondolok. Mi már öregek vagyunk ahhoz, hogy új országban, új életet kezdjünk, hanem a ti életetekre gondolok, gyerekeim. Ne hagyjátok befolyásolni magatokat – ha a háború után esetleg nem lesz rossz dolguk a zsidóknak –, hanem vándoroljatok ki! Nem annyira nektek írom ezt, Mancókám, rólatok úgy is tudom, hogy ki fogtok menni, hanem nektek, Árpád. Tudom, hogy te nem érzed már magadat olyan fiatalnak, erősnek és egészségesnek, mint régebben. Ki tudja, tudsz-e most inzulint szerezni, és majd a háború végére milyen elgyengült leszel? Remélem, hogy tartalékoltál elég inzulint, úgy, hogy ezt a kis időt meg tudod még úszni. De, ha ebből a szörnyű megpróbáltatásból Mucussal együtt szerencsésen kikerültök, akkor csak el innen, ebből az országból. Ki kell mennetek a háború után, nem magatok miatt, hanem Évi kedvéért. Tudom, hogy a háború után csábító lesz a maradás, mert akkor átmenetileg minden itt maradó zsidónak jó dolga lesz, de ez csak átmeneti lehet. 30 évig rendszeresen a zsidóság ellen arra nevelték a népet, hogy ezen a világon minden rossznak a zsidó az oka. Ez nem múlhat el nyomtalanul, és nem lehet az, hogy az emberek egyszerre elfelejtsék. Ki innen, ebből a rohadt országból, amelyikben felülről bűzlik minden, tehát végig, becsületes munka sehol sincsen.

Most már másodszor fordult elő rövid idő alatt, hogy örült jajgatással felvertem a szoba többi 27 lakóját. Rettenetesen jajgathatok, mert egyenesen felugrálnak, akik felébrednek és hallják. Én nem tudok róla, én a mély

álmomból legutoljára ébredek fel, mert csak akkor alszik el a kezem vagy a lábam. Volt már olyan eset, hogy felébredés után is az érzéketlenség a karban vagy a lábban nem akart szűnni, azt hiszem, végleg elhalt a karom. Itt még eddig, 2 hónap alatt, csak két esetben volt és egyik sem súlyos, ebből arra kell következtetnem, hogy nem áll olyan rosszul az egészségi állapotom, mint a gettóban, és ahogy azt, itt, az első napokban hittem.

Talán mégiscsak viszontlátjuk egymást. Hogy ti közületek valaki belepusztulna a megpróbáltatásba, azt nem hiszem – ha csak nem segítenek a belepusztulásba. Hogy Hermin, Imre stb. már nem élnek, az 99 %-ban biztos, de most már talán mégsem úgy lesz, most más idők vannak, és már mások jönnek.

Lehet, hogy nem utolsó üzenet, hanem csak napló marad majd ez, amit a saját szórakoztatásomra írok.

Most minden nap újabb hírek jönnek, olyanok, amelyekből arra kell következtetni, hogy 4 legfeljebb 8 hét múlva mégis vége lesz ennek a háborúnak. Mi lesz aztán? Se otthonunk, se ruházatunk, se élelmiszerünk, semmink az égvilágon nincs. Olyan gyorsan nem lehet azt pótolni. De bár csak már ott tartanánk.

Augusztus 17.

Megint átestem egy súlyos gyomor- és bélhuruton, most már másodsor. Az ennivaló, amit itt kapunk egy kis olajjal és margarinnal van megcsinálva, olyan tartalmatlan, üres étel, hogy még akkor sem elég tápláló, ha mind megeszi az ember. De ha már úgy megtelik ezekkel az ételekkel, hogy a felét sem tudja megenni, állandóan éhes mindenki, és összeeszik mindent, amihez csak jut. Most másodsor olyan rosszul lettem reggel, hogy órákig tartott, amíg kiadtam az esti vacsorát, hányási ingerek és hasmenés mellett két napra, azaz ma reggelre teljes koplalás után semmi bajom, csak gyöngye vagyok. Hányszor gondolok arra, hogy milyen szívesen adnám oda a felesleges ételeket nektek. Ki tudja, hogyan, milyen nélkülözések közt éltek ti ott, drágáim. Hiszen a németeknek maguknak sincs valami bőséges táplálkozásuk, hát még most, a háború végén, mit kaphattok ti ott? Rettenetes lehet! Jöjjön el a megváltás, a Jom Kipurkom⁷, avagy jó néhányan nem érjük meg a végét. Pedig, hogy szeretnék még egyszer viszontlátni, egyetlenem, még egyszer magamhoz szorítani és megcsókolni igazán. Ha aztán nem sokáig is élek, akkor azt hiszem, nyugodt lélekkel tudnék meghalni.

Sorra kapnak az itteniek értesítést a különböző gettókról: hogy a miskolciakat ide vitték, a losonciakat meg oda, de a rimaszombatiakról eddig egy szó hír sincs. Annyit megtudtunk, hogy Salgótarjánba vittek – azaz hurcoltak benneteket, onnan Szegeden át valahová.

De hová, arról eddig egy szó hír sincs. Riza Ilonkaja⁸ benn volt az OMZSÁ-nál⁹, fél napot vesztett el, de semmit sem tudott meg. Szegény, dolgozhat megint, és ez is boldogság. A pestieknek sem arany az életük, azok is börtönökben élnek, de milyen más élet az, mint a mienk? Tegnap este megjött a parancs: 1 óra alatt átköltözni a fürdőből a lakományába. Ez most már az ötödik költözködés, és mindig

rosszabb. A laktanyánál rosszabb már nem lehet. Semmi szabad mozgás, csak katonai kísérettel lehet a laktanyát elhagyni, ez szörnyű lesz. Csak azt halljuk, hogy pár nap múlva Jolsváról elmegyünk – rosszabb már nem lehet.

Augusztus 22.

Még mindig egy szó hír sincs. Egyetlen Rimaszécsről kivitt gettóbeli senkinek sem írt, még egy szót sem, pedig ha írhatnának, az 500 onnan kivitt közül, írt volna már valaki. Nagyon messzire vihettek benneteket, drágáim, mert akiket közelre vittek, Ausztriába, azok közül sokan írtak már. Ki tudja, hol vagytok, Lengyelországban, végtelen messzeségben, és hogyan lesz onnan visszatérés. Az a terminus, amit én a háború végére kitűztem, szeptember 1., már nagyon közel van. Most már október 1-be is belenyugszom, sőt november 1-be is, de most már még ez a második is kétes. Hogyan bíztam tavaly ilyenkor még a november 2. határnapban, különösen szeptember 6-a után, amikor az olaszok letették a fegyvert! Most már az idén kevésbé bízom november 2-ben, mint tavaly, ha kifelé igyekszem is optimistának látszani. **Seidner Ernő**¹⁰ doktor és a többi barátom sokszor látják rajtam, hogy nem csak testileg, hanem lelkileg is kezdek kimerülni. Ma kihirdették, hogy a betegek és öregek leszerelhetnek, ha pesti lakosok voltak. Leszerelhetnék és átlóghatnék Szlovákiába, valószínűleg semmi bajom sem lenne ott, hiszen nekem megvan a csehszlovák állampolgárságom, tudok szlovákul. Igen, de nincs ott senkim az égvilágon, megengednék-e például Szentkereszten a praktizálást, az kétes, márpedig akkor ott akár csak 6-8 hétig is miből élnék meg. Ki kell tehát a katonaságnál várnom a háború végét, ha ugyan kibírom. Mert mindig jobban kételkedem abban, hogy kibírom-e én ezt az életet? Abban a kis szalmában, amiben fekszünk, milliószámra tenyészik a bolha, úgyhogy néha 2-3 órát sem tudok már aludni.

A koszt megint rettenetesen rossz, és ki bírja folyton a bab, borsó, káposzta, tök ételt? És milyen tökfőzelék ez? Soha sem álmodtam volna, hogy ilyesmit is meg fogok tudni enni. És mi van még azon kívül? A szalonnát sem nagyon bírja a gyomrom, de alig is van már abból a kevésből, amit Seidner dr. ajánlott fel az övéből. Juhsajtot ritkán kapunk, vaj nincs. Paprikát eszünk mindenhez, a gyümölcs rém drága és nem jó. Mióta kaszárnyába zártak bennünket, civil ételt csak a kintinban ehetünk, ott is csak délben van valami, és verekedni kell azért a kis ételért, ha kapni akarunk valamit. Eddig egyszer tudtam ott ebédhez jutni. Ha húsétel van a kaszárnyában, azt senki ott nem hagyja a kintin húsétele kedvéért, hiszen az sem jobb, tézta 10 nap közül egyszer van. Azelőtt a kaszárnyában is volt 10–14 naponként tézta, most 3 hét óta már nem volt. Még 1-2 bélhurut és készen vagyok. Fehér kenyeret sem tudok már venni, amióta itt benn lakunk, és ha bejut egy kevés, úgy verekedni kell érte, pedig 4-4,5 pengő kilója és nem is prima. Tegnap kaptam 2 db főtt tojást, a 1 pengő, de ez ritka eset. Tej idebenn soha sincs. Már két oldalon csak az evésről írok, de amikor itt ez a legnagyobb probléma. És lehet, hogy nektek Öregem még ilyen sincs. Szörnyű!

Hejőcsaba, szeptember 6-án

Most írok először itt. Augusztus 29-én, tegnap egy hete künn voltunk a jolsvai gyakorlótéren, ahová minden reggel 8 után kivezényelték az orvosszázadot fegyverező gyakorlat címén, de a valóságban csak az 50 év aluliak gyakorlatoztak pár percet, néha 1, néha egész órát, mi, a többiek, sakkoztunk, kártyáztunk, előadásokat hallgattunk. Mondom, kedden reggel is kivonultunk, kártyáztunk éppen, amikor kijött Dr. Weisz, az orvosszázad parancsnoka, azzal, hogy az orvosszázadban lévő 6 állatorvos a hadtest parancsára este elindul, és elmegy Hejőcsabára a 107/321. munkásszázadhoz. Hogy miért, azt persze katonáéknál nem mondják meg, tehát csak találgatni lehet. Szerdán délben Miskolcra értünk, reggel 8 óra helyett ebéd után értünk ide, azért csak akkor, mert útközben légiriadó miatt pár órára a mezőn leállították a vonatot, és ki kellett szállni. Hejőcsaba egy szép nagy község Miskolc mellett, a várossal villamos köti össze. Közvetlen Görömbölytapolca mellett fekszik, területén van a fürdőhely, ahová tavaly nyaralni akartunk menni. Micsoda különbség 1943 és 44 nyara között. Tavaly tavasszal az volt a legnagyobb gondunk, hogy hol tölthetnénk el a 2-3 heti szabadságot, amit engedélyeztünk magunknak. Végül is Parádon töltöttünk 2 gyönyörű hetet. Ez idén ellenben a nyár volt a végzet nyara. Most már a nyár végén tartunk, és azt lessük, mi lesz ősszel, mert ezen az őszön teljesedik be aztán igazán a végzetünk. A háborúnak igazán vége lesz ezen az őszön, csak az a kérdés, ki fogja közülünk megérni, ki van életben és ki lesz életben? „*Ros Hasono Yom Kipur!*”¹¹ Hol vagytok enyéim, drágáim, éltek-e még? Mintha évek óta nem láttalak volna benneteket. Ez bizony rettenetes.

Eddig írtam tegnap, amikor riadót fúj a sziréna, ki kellett menni a faluból. Még egyszer sem bombázták Miskolcot, amióta itt vagyunk. Ezelőtt 4-5-ször már alaposan összebombázták úgy, hogy egyes részei romokban hevernek. Éppen ezért a lakosság egy része rémesen ideges, és már akkor, amikor még csak közeledő légiveszélyt jelent a rádió, ezrével szaladnak ki a városból és a környező falvakból. Közvetlen közelünkben van a diósgyőri nagy vasgyár is, amelyiket már jó párszor bombázták és még bombázni is fogják. Ilyenkor Hejőcsaba is kapott és kaphat még. Egyébként közeledik a háború vége. Finnország és Románia letették a fegyvert. Egész Franciaországot és Belgiumot megszállták. Az orosz csapatok Bulgáriában és Szerbiában járnak. Néhány nap múlva vége lesz az egész heccnek? De mi jön aztán? Hol vagytok?

Miskolc, Ferenc József Laktanya, szeptember 20.

Végül bennünket, 5 állatorvost szakszolgálatra áthelyeztek, *mit Vergeben zu zogen!*² Szép kis szakszolgálat. Hármunkat ide, a lovassági laktanyába helyeztek, ahol a VII. hadtestnek egy állatorvosi gyógyszerraktára van, és egy úgynevezett lógyógykezelő állomása, amit ezelőtt is mindig egy állatorvos látott el. Most nincs lovasság a kaszárnyában. Egy motoros alakulat és a híradós század van a kaszárnyában. A híradósokhoz vagyunk beosztva, mert azoknak van még vagy 20 lovuk (nemrég vitték ki a száza-

dot a frontra, csak a maradék van itt). Ezeknél vagyunk élmezésre beosztva. **Muzsik** főpatkolókovács alhadnagy mellett. Ez egy öregebb bácsi, a legjobb ember a világon, egy kicsit vallásos mániája van. Minden reggel misére jár. Velünk sem ő, sem senki a világon nem törődik. Beteg ló 1 db van. Mikolaj, az Ukrajnából hozott rühös öreg, 18 éves ló, **Hekssel** az ápolójával. Ehhez vagyunk hárman állatorvosok, **Faragó, Balog** és **Raáb** (hallgató). A legfőbb foglalkozásunk, riadókor kétszer naponta a Tetemvárra kiszaladni. Ott ülünk 3-4 óra hosszat, éjjel a hidegben vacogunk. Mióta itt vagyunk Miskolcon, még nem bombáztak. Tizenkettedike óta csak a diósgyőri vasgyárat, amely tulajdonképpen Miskolc külvárosa. Óvóhelyek csak a városi lakosság részére a hegyen, az Avason, Tetemváron és a Puszkaporoson vannak, azok se jók és nem is elegendők. Mi bokrok tövében húzódunk meg. Két másik kollégánk a tűzérési laktanyában van. Ott van egy lókorház, legalább 18 beteg ló van ott. Azoknak van egy kis dolguk. Hogy miért hozattak el bennünket, 6 állatorvost az orvosszázadtól, rejtély. Az orvosszázad már elment Jolsvárról, Tornalján vannak, jobb helyen, ott legalább intelligens emberek vannak együtt. Hejőcsabán, a 321-ik századnál legalább remek volt az élmezés. Igaz, talicskázunk és ástunk is udvartakarítás címén, de a légiveszély nem olyan, mint itt, egy kaszárnyában, ahonnan alig lehet kijutni. Olyan ez, mint a fogság. A koszt rossz, a pénzem, amit Józsi küldött elfogyott, **Hajdú Izsó** kolléga adott 100 Pengőt kölcsön, de ez kettőnké, Raábnak ugyanis egy vasa sincs, őt én látom el élelmiszerpótlékkal. Rég elmúlt szeptember 1., nemsokára október, még mindig messze van a vége. Igaz, hogy az angolok benn harcolnak már Németországban, a Székelyföldön (Bereck, Sepsiszentgyörgy, ahol 40-ben voltam, ott most román és orosz csapatok vannak), de rettenetes stressz ez nekünk mégis. Azt írja tegnap Riza, hogy háromszor szakította felbe a levélírást – találjam el, hogy miért? Hát könnyű kitalálni. Iszonyúan összebombázták Pestet. Félő, hogy még Miskolcnak is jut. Miután nem lehet látni a végét, mégis kértem Józsitól 2 inget, 2 pár zoknit. Riza azt válaszolta, hogy Ernőnek 4 rend fehérneműje van (a vezérigazgató úrnak), Gyulának is kevés. Mindkettő nehéz testi munkát végez, és lerongyolódik, hasonlóan Pista¹² és Tibor is. Szégyellem, hogy fehérneműt kértem tőlük, de sejtettem én ezt? Hová lett ezeknek a ruhatáruk, hiszen **Szántó Ernő** és **Kraus Gyula**, ha nem is milliomosok, de vagyonos emberek voltak, és tőlük nem vettek el semmit. Csak remélem, hogy Józsi még nem küldte el, mert persze azonnal lefűjtam. Hogy nekem úgy foltozzanak össze rongyos ingeket, ilyen rongyosak nekem is vannak. Hogy mi lesz október-novemberben, azt nem tudom elképzelni. Semmi fehérnemű, sem meleg ruha, rongyos minden, lyukas a cipő talpa.

Szeptember 23.

Ros Hasono is elmúlt, jomkipur is közeledik, és a vég sehol sem látható. Hol vagytok egyetlen Öregem, élsz-e, és a többiek éltek-e? Mucuskám, felébredtél-e? Hallom,

kihurcoltak benneteket a kórházból. Mancóm, aki úgy búcsúztál tőlem már akkor, amikor a gettóba vittek, mintha örökre búcsút vettél volna tőlem. Kis Petikém¹⁵, Évim, drága! Hol vagytok, Rezsiek, Jenőék, Idusék, éltek-e még, és a földgolyó melyik részén? A szomszédos romániai zsidókat már megváltották, ott már nincs sárga folttal való meggyalázás. Én még leveszem a sárga szalagot, amikor kimegyek a városba, ha kisurranok a piacra egy kis sárgarépát, paradicsomot venni. Ha elfognak, akkor fogdába kerülnek. De mégis ki kell menni, mert az étel még akkor sem elegendő, ha ehető, mert ízetlen, kozmás, ehetetlen. Lehet ezt sokáig bírni? Egy kiló alma most ősszel 3-4 pengő. Egy kis juhsajtot, vaját semmi pénzért sem tudunk szerezni. Tegnap kaptam jegy nélkül, kegyelemből 1 kiló jó kenyeret. Azaz, hogy jót, olyan pékkenyeret, amit ezelőtt nem is ettem volna meg. De milyen jó ez most a teljesen savanyú komiszhoz képest. Csak kapnánk legalább ilyen. Hejőcsabán kaptunk, ott még vaját, juhsajtot is, pedig jó volt a koszt! Sokáig ezt úgy se lehet kibírni!

Most készülődünk kimenni Sajószentpéterre, a század már ki is ment, de mi a raktárral még itt vagyunk. Minden miskolci laktanyát kiürítenek. Falukra viszik a legénységet, az anyagraktárakat, mert attól félnek, hogy újabb bombatámadás éri Miskolcot, és akkor elsősorban a laktanyákat bombázzák. Tulajdonképpen örülnünk kellene, hogy kikerülünk ebből a veszélyből, de nem lehet örülni ennek, Szentpéteren szénbányák és üvegyár van, tehát szintén bombázhatják, és viszont csupa szegény gyári munkás lakja. Ott aztán a kincstári élelmen kívül igazán nem lehet egy harapás élelmet kapni. Ma újra fehéreneműt mostam, de megesküdtem, hogy ez az utolsó mosás. Három hétig kitart, azután lesz, ami lesz.

Miskolc, szeptember 27.

A szeretet fél, a szeretet szégyenlős, a szeretetet ápolni kell, szólni kell hozzá, mert csak akkor jelentkezik, ha szólítják – mint a kísértetet. Ilyeneket olvastam tegnap az újságban, mikor **Shaw**-nak a darabjáról, a *Candidá*-ról írnak a bemutató alkalmával. Milyen igazság! Érzis és tudja ezt minden igaz ember, de egy Shaw kell hozzá, hogy ki is mondja ezeket a szavakat. Mennyit vétkezünk mi a mi családunkban ez ellen az igazsággal szemben, és különösen mennyit vétkeztem ellene én. De már az én ifjúságom olyan volt, az én szüleim családjában olyan volt mindenki, hogy a szeretetet mutatni nem volt szokás, hogy egyszerűen szégyellték volna azt. Apám szegény, túlságosan kényeztetett minden gyereket, amíg 2-3-4 éves nem lett, és attól kezdve nem volt többé lehetőség a szeretet egyetlen megnyilvánulására sem. Anyám még talán a legkisebb, legfiatalabb gyerekeivel szembe sem mutatott soha szeretetet, a nagyobbakról nem is beszélve. Azokkal szembe csak szidás, lekicsinylés létezett, más nem. Tudtuk mi azt, persze, mindig, hogy szüleink szeretnek bennünket, de mikor soha nem mutatták. Úgy látszik én is örököltém ezt, apám rettenetes, hirtelen haragra lobbanó természetével együtt, és hiába akartam ezt legyőzni, nagyon kevésbé sikerült. Szerencsétlenség ez, de

ellensúlyozta mindig a te áldott jóságod és jó természeted, drága Öregem. Ápoljátok gyerekeim és unokáim a szeretetet, ne engedjétek elbűjni, szőljatok hozzá, és főleg soha ne szégyelljétek!

Még mindig itt vagyunk, Miskolcon, és nem is biztos, hogy nem maradunk itt, még akkor is, ha a híradós század lovai ki fognak menni. Egyelőre 4 nap óta megszűntek a riadók, az utolsó riadókor már nem is láttunk és nem is hallottunk ellenséges gépeket, de biztos, hogy ha közelebb jönne a front, akkor kijut majd még Miskolcra is bőven. Egyelőre csak a Székelyföldet foglalták el, de a Tisza mentén nagy gyorsasággal védőárkokat ásnak, tehát ott akarják megállítani az oroszok nagy offenzíváját, amit most a magyarok várnak. Ha a Tiszánál tényleg front jönne létre, akkor ki van zárva, hogy Miskolcot ne bombázzák.

Október 10., Miskolc

Még mindig, vagyis szeptember 23. óta készülődünk, 8 napja tényleg hurcolkodunk is, de végleg kijutni sehogy sem tudunk. Az itt lévő katonaságnak minden autója rossz, 3 nap óta nem tudjuk az utolsó autórakományt kivinni. Nyolc napja itt van egy zsidó alakulat a laktanyában, 90 Vác környeki és budapesti zsidó fiú jött ide a motorosokhoz, mind tanult szakmunkás. Csak 35 tényleges szakmunkást tudtak kiválasztani az autójavító műhely részére, a többi nem felelt meg. Közülük 40 Hejőcsabára már el is ment. Csupa intelligens, jómódú fiú, nincsenek lerongyolódva, van köztük orvos, mezőgazda, doktor, ügyvéd – ezek csak vizsgázott autóvezetők, és mint ilyenek jutottak be Vácra az autós századhoz. Egész feléledtünk köztük, van egy 3 tagból álló jazz zenekaruk, sajnos ma elmentek Csabára. Azóta tényleg a Tiszánál van a front. Minden nap van újból riadó, de mi eddig nem kaptunk. Persze izgulunk, hogy mi lesz, közben Pesten is biztosan izgulnak. Megkaptam a kért fehéreneműt, 3 inget, 3 rövid alsónadrágot, egy pár nyári zoknit és egy pár lábszárvédőt. Józsi szedte össze, Pista felesége, Margit foltozta. Az ingek nagyon kellettek, de a többit nem használhatom. A zokni már el is szakadt. Riza persze egy kis finom süteményt is küldött, ezt ő nem engedte el. Ma megint kaptam 100 Pengő kölcsönt, aminek a felét Raábnak adom majd. Már a jegygyűrűmet akartam eladni; olyan gyalázatos itt a koszt, hogy muszáj kipótolni valamivel, kis fehér kenyérral, vajjal, ha kap az ember. Várjuk az egész végét. Most már csak ketten vagyunk itt, mert Faragót áthelyezték a Rudolf laktanyába, ahol a miskolci összes katonai ló számára tart betegrendelőt.

Elég sok dolga van neki, míg nekünk itt semmi, egész nap lustálkodunk. Állítólag Karcagot, Debrecent, Kiskunfélegyházát elfoglalták, és a Tiszát is átlépték már. Talán november másodikára, a születésnapomra mégis vége lesz. Sok minden arra mutat, hogy Pesten nem minden megy rendben, a Gömbös-szobrot halála évfordulóján felrobbantották.

Sajószentpéter, október 20.

Október 10-én, Miskolcon írtam utoljára, de még aznap este 7-kor elindultunk Sajószentpéterre. Az utolsó ládákat

vittük, és ezeket kellett a teherautóról az anyagraktárba lerakni. Lerakódás közben Raáb katonákat ment keresni, és bement a zászlóalj-parancsnokságra, ahol **Liebhardt** hadapródörmester úr lecsukatta, mert nem volt rajta a karszalag. Én is odamentem, engem is le akart csukni, el is küldött bennünket egy szuronyos katonával a főszolgabírói fogdába, de szerencsére az őr nem talált oda. Így aztán a gyógyszerárunkba kísértetett, hogy ott zárják ránk az ajtót, de egy karpaszományos őrvezető megmondta, hogy nem kell ránk zárni az ajtót. Az egész 8-tól 11-ig tartott, persze nagy izgalmak közben, hiszen nem tudtuk, hogy milyen tetves priccsen fogunk aludni. Aztán végleg itt maradtunk a gyógyszerárban és az anyagraktárban, remek vasmatracokon, illetve én sezlomon alszom, rajta afrikamatracok, rendesen fűtünk, szép asztalunk, székeink vannak, jó villany, egyszerűen úgy élünk, mint emberek, úgy, ahogy június 4. óta még nem éltünk. Én itt feledi ismerősökkel is találkoztam, **Bartáék**kal, akik Irmusékkal¹⁴ szemben laktak. Bartáné volt Évi belső titkos tanácsosa, Volócról levelezett is velük. Hozzájuk adtam felesleges holmimat: 1 pár cipőt, 1 nadrágot és mellényt, 1 pizsama nadrágot, 3 inget, rongyos zoknit, viszont ők felajánlották, hogy pénzzel kiegészítenek, ha majd kell, 100 pengőt adtak csak. Holnaputánra, vasárnapra, ebédre is meghívtak. A polgári kaszinó bérlői. Egyszerűen most minden rendbe jött volna, a legjobb reményünk megvolt, hogy a háború közeli végét itt nyugodtan várhatjuk, de beütött közben a villám. Vasárnap 15-én délután 3-kor az alhadnagy maga szaladt hozzánk az örömhírral, hogy megvan a fegyverszünet. **Horthy** rádióban szöveget intézett a nemzethez, de hétfőn, 16-án reggel megtudtuk, hogy még vasárnap este **Szálasi** vette át a hatalmat, és Horthyt lemondatta.

A háború tovább folyik, ellenállás az utolsó emberig. Nekünk az első pillanatban az volt az érzésünk, hogy el kell szökni Pest felé, vagy bárhová, mert a Szálasi-kormány át fogja adni az összes zsidót a németeknek. Ez természetesen meg is történhet, de beláttuk, hogy részünkre a szaladás reménytelen. Pár napig itt volt, velünk lakott **Heks Bandi**, egy egyszerű lovász fia a rimaszombati Heksék és **Himmlerék** rokona, egy 36 éves, rendkívül derék ember. Ha ő velünk maradt volna, akkor talán értelme lett volna a szökésnek, de ezt hétfőn visszavezényelték Diósgyőrré a munkásszadához és ő nélküle: Raáb, egy zseniális, de teljesen élehetetlen, hisztérikus 21 éves fiú és én meg 64 éves, tehetetlen, gyöngye szervezetű aggastyán? Én különben nem is próbálkoztam volna, a magam élete nem éri meg a fáradságokat, nélkülözéseket, amivel egy ilyen szökés jár. Nekem az én életem ugyan nem ér olyan sokat, hogy érdemes lenne még gondolni is a szökésre. Raáb volt az, aki mindenáron fiatal életét menteni szeretne volna.

Október 26.

Tegnap este óta úton vagyunk. Én vasúton megyek az anyagraktárral és Muzsik alhadnaggyékkal, Raáb ellenben most már ugyanazon az úton gyalog menetel. Most délelőtt 10 óra, Rimaszécsen áll a vonatunk, innen Feled!

Mindenütt bevonulók, 24-én reggel hirdetmény jött, 18 évtől 48-ig minden katonaköteles férfi 6 óra alatt tartozik elindulni-bevonulni. Egyszerűen, kétségbeesett erőlködések. Az utolsó vasárnapi hírjelentések szerint az oroszok Baja és a Duna felé nyomulnak előre, ellenben északabbra áll a front. Mondják, állítólag Komárom megyébe, mások szerint Vágsellyére visznek, vagyis egészen a szlovák határra. Szentpéteren bevagonírozás közben katasztrófa történt velem. Elvesztett a szekérről, valószínűleg lecsúszott a kis táskám, tele gyógyszerrel, a kenyérzsákom (törülköző, élelmiszer) és a csajka. Már egészen mindegy, minden mindegy – hidegen hagy. Éhen nem fogok halni, mert a vonaton főznek nekünk, csajkát kaptam, kincstárit.

Október 27.

Feleden csak 3 órát vártunk, de úgy, hogy mindig óránként meghosszabbították. Csak **Galambosné**¹⁵, **Sahul Mariskával** és **Virók Gyulával**¹⁶ beszélhettem. Megtudtam, hogy házunk csendőrségi laktanya lett.

Boross Duci pedig **Berger** házába költözött. Megtudtam, hogy Hajdú Izsó úgy két hete Hejőcsabán meghalt. Megtudtam, hogy **Szabóné**¹⁷ küldött nekem Mariskával egy szép nagy csomagot: szalonna, kolbász stb., és Hajdúnak adta át, de én már akkor Miskolcon voltam, már nem kaptam meg. Hogy mi lett a csomaggal, azt nem tudtam meg. Mariska és Szabóné is hamar adtak, amit tudtak, kenyeret, szalonnát, disznósajtot. Szegény Mariska, a jó lélek, könnyezett. Ebédet is akart adni, de hamar be kellett szállni, hogy még egy és 1 órát várhassunk a vonatban. Most tehát a hat állatorvos közül, a kapuzárás előtt, az első meghalt, igaz, a kapuzárás késik. Nem igaz már november másodika sem. Ezt Losoncon írom, ahol van rá kilátás, esetleg 1-2 napig várni. Ráérünk. Azt mondják itt, hogy nagy győzelmet arattak a németek, valahol elfogtak néhány orosz hadosztályt. Ha igaz. De tény az, hogy lényeges előnyomulás nincs, nem lehet egyelőre. A katonaság, tisztek, úgy, mint a legénység két fele, egyik fele egyenesen felfalná az embert a szemével is... L. Hadapród úr, a másik fele ellenben egyenesen lekötelezően barátságos és előzékeny. Nagy általánosságban azonban részünkre kellemetlen ez az alakulat.

Október 28., szombat

Drégelypalánkon álldogálunk. Itt szállt ki Muzsik alhadnagy családja, 6 napig voltunk együtt, de a két lány nem tartotta szükségesnek elköszönni. Különben Virok útján megüzentem Honéczieknek, hogy megértem, miért nem felelt nekem leveleimre. Akkor nem volt Szálasi-kormány, mint most, és mégis, a legtöbb ember jobbnak látta a legjobb barátait is megtagadni.

A Borban állomásozó zsidó munkaszolgálatosokról azt hallom, hogy már 6 hét előtt elvitték őket Bácskába, ki tudja, hol vagy Lászlóm.¹⁸ Bárcsak ott lennél, ahol Mancsi¹⁹ Pistája van.

Beállt a hideg, november, eső, köd, szél, hideg. A vége még nem látszik, Szabadkán vagy Szegeden lenne jó most lenni.

Tornóc, november 2.

Születésem napja, a végső terminus is letelt, és szó sincs a háború végéről. Itt van a híradós zászlóalj Tornócon²⁰, de egyelőre csak mi, akik vonattal jöttünk ide. Kis falu, nincs hely benne még ezeknek sem, pedig itt akarnak elhelyezni még vagy 500 embert és 80-100 lovat.

A mi utunk aránylag kényelmes és kellemes volt, ellenben Raábék még nincsenek itt, talán 4-5 nap múlva beérnek. Érsekújvár és környéke rettenetesen össze van bombázva, ahogy itt mondják, ellenben Tornóc még nem kapott. Keszely Imre nevű nyug. vasúti vonatvezetőnél lakom, egyelőre az alhadnaggyal együtt. Igen derék emberek, naponta hoznak be nekünk húst, pogácsát, tepertőt. Tudniillik disznót öltek egy nappal mielőtt idejöttünk, egy 120 kilósat, csont akadt a torkán.

Elveszett a kistáskám, de a kistáska megkerült, a kenyérszak egy törülközővel, csajkával, szappannal végleg elveszett, kincstári csajkát, kulacsot kaptam, sőt egy remek jó kincstári pokrócot is, amely többet ér 3 kenyérszáknál.

November 6.

Tóth Vilmos gazdálkodó, Tornóc, Főút 11, kaptam a jegygyűrűmre 300,- pengőt, visszafizetendő 400,- pengő január 1-ig 6 % kamattal. Pénz nélkül bajos létezni, tehát el kellett zálogosítani. Dr. **Simon Dezső**²¹ körorvost jegyeztem fel, akitől esetleg a pénz megkapható.

Raábék tegnap délután, vasárnap megérkeztek, kocsin tették meg az utat, mégis erősen lefogyva érkezett. Nem volt rossz dolga, a lakosság sehol sem viselkedett ellenségesen, sőt legtöbb helyen barátságosan.

Állítólag Budapestről 15 km-re állnak az oroszok, sőt, állítólag Vácott vannak. Miskolc ellenben még a miénk, ma még Miskolcra innen telefonáltak.

Tornóc, november 24.

Azt hiszem, utoljára írok a naplómbe. Olyan rosszindulatú alakulathoz kerültünk, hogy nincs sok kilátás arra, hogy élve megússzuk ennek az órultságnek a végét, tehát inkább átadom a mostani házigazdáméknak, **Kruzslik Sándor** henteseknek a leragasztott naplót, nehogy elveszen. Helytelenül mondom, hogy az alakulat rosszindulatú velünk szemben, mert a legénység 90 %-a a legnagyobb jóakarattal és tisztelettel viselkedik, csak a tiszt kar és – még helyesebben mondva – az aktív tisztek azok, akik velünk szembe lépten nyomon izzó zsidógyűlöletet mutatnak.

Pálfalvi főhadnagy úr egy svábból nagy magyarrá vedlett alak. Liebhart hadapródörmmester úr, **Fehér** zászlós úr a fő antiszemita nyilasok, akik még ma, november 24-én, amikor 20 km-re Pesttől dörögnek az ágyúk, rávarratták a csillagot a ruhánkra, levetették a vöröskeresztes jelvényt a sárga karszalagról, szemet szűr nekik, ha fehér orvosi köpenyben látják valamelyikünket. Liebhart úr különben egy külön fejezet. Ha valamelyik élni fog az enyéim közül, akkor annak kötelességévé teszem, hogy felkeresse, és Szibériába juttassa ezt az alakot, aki Hajdú állatorvos halálát okozta. Hajdú volt a legidősebb köztünk, eljött

Hejőcsabáról Sajószentpéterre gyógyszereket vételezni, bement a híradós parancsnokságra, és mert nem volt karszalag a karján, egész éjjelre egy nedves, sötét patkányfészek pincébe zárta, aztán gyalog küldte 14 km-re vissza. Ilyeneknek nem szabad halállal bűnhődni, az nagyon szép lenne nekik, ezeknek Szibériában kell dolgozniuk munkásszázadokban. Olyan élelem, lakás és ruházat mellett, mint ahogy a legtöbb zsidó század dolgozott, ott ahol ilyen nyilas disznó volt a parancsnok. Ha más nem, talán Pista (nem Vámos, hanem Katona) életben marad közülünk, és akkor, annak szent kötelességévé teszem, hogy ne feledkezzék meg a bosszúról. Ha az én drága Öregem, Mancim, Petikém és a te anyád, Pista, nem élnek, akkor neked, azt hiszem, ezt úgysem kell mondani. Te talán már Munkácson is vagy, de legalább Munkács felé, és te talán tudod is már, élnek-e a tiedék, vagy legalább valaki közülük. Végleg tűnik a reményem erre! Te fiatal vagy, még tovább fogsz élni, talán szebb és jobb életet, legyen úgy, de előbb bosszuld meg a tiedet.

Tartozásaim:

Bárkány Oszkár Almágy 141,- pengő, **Kempfer Izsó** 200,- pengő, **Krausz Gyula**, Vilma Budapest, 100,- pengő, **Szántó Ernő**, Erzszi 100,- pengő, **Wolf Béla**, **Elza** 50,- pengő, **Hajdú Izsó**, Gyöngyös 100,- pengő (meghalt), **Barta István**, az úri kaszinó bérlője, Sajószentpéter 150,- pengő. Nála maradt fehérneműk, bár rongyosak, 1 pár cipő, 1 nadrág, 1 pizsamanadrág ellenében! **Tóth Vilmos** gazdálkodó, Tornóc, Főút 11. 400,- pengő, a jegygyűrűm ellenébe (Csak 300-at kaptam, de 400,- pengőt ígértem).

JEGYZETEK

A napló eredeti szövegét Ney Tibor, Singer Árpádné unokatestvére gépelte le. Nyelviileg gondozta, s jegyzetekkel ellátta: Danis Tamás. A naplót Pokorná Singer Éva, a naplóró unokája őrizte meg, s ugyancsak ő tette lehetővé annak közlését.

¹ Öregem, Buksi, Bertus: felesége, Balog Berta becenevei

² fia

³ leánya Singerné szül. Balog Irma

⁴ veje, Singer Árpád, orvos

⁵ unokája, Singer Éva

⁶ nővére, Szántóné

⁷ az engesztelés napja, böjt

⁸ nővérének, Szántónénak a leánya

⁹ Országos Magyar Zsidó Segítő Akció

¹⁰ rimaszombati orvos

¹¹ a zsidó újév ünnepe

¹² veje, JUDr Katona István, Balog Margit (1912) férje

¹³ unokája, Katona István és Balog Margit fia (1939)

¹⁴ Singerné

¹⁵ A Kárpáti-féle vendéglőben, a vasútállomással szemben lakott.

¹⁶ A feleli vasúti állomás pénztárnoka.

¹⁷ Szabó Mártonné

¹⁸ fia

¹⁹ fiatalabb leánya

²⁰ Vágtornóc (Trnovec nad Váhom)

²¹ Feleli körorvos, aki a front átvonulása idején a fertőzésektől sokakat megmentett.

Mács Zoltán

Zsóka

Az alábbi történet 65 évvel ezelőtt Rimaszombatban megtörtént valós események alapján született. Szereplői közül még ketten élnek.

1944-ben történt. A Felvidék városaiban még a németek „végső győzelméről” beszéltek a borbélynál. Különösen olyankor lett emelkedettebb a „hangulat”, ha német tiszték léptek be az ajtón, természetesen, karlendítéssel, amit a helyzet fölényes szemrevételezése követett. A várakozó vendégek közül többen elhallgattak, mások széles mosollyal fogadták a belépőket. Egyesek helyel is kínálták a fekete ruhás SS-tiszteket. Ekkor még az egyszerű emberek a háború borzalmait csak hallásból ismerték. Sokan féltek, mások a német propaganda hatására közömbösen, egyesek lelkesedéssel éltek mindennapi életüket. A napi történések azonban felkavarták az érzelmeiket. Az életösszön, a túlélés reménye mindenkiben erősebben élt, mint valaha. Egyesek magatartása, cselekedete gyakran a pillanatnyi hangulat jegyében nyilvánult meg. Ez alól hősünk sem volt kivétel.

A műhelyben – így hívták egymás között munkahelyüket Figaró utódai – a főnök, két segéd és a főnök felesége, Zsóka dolgozott. Sürgölődött körülöttük egy 11 éves fiúcska is, Pisti. Ő Zsóka nővérének a fia volt. Nagynénje körültekintően kioktatta és betanította. Feladata az volt, hogy a távozó vendég ruházatáról, főleg válláról leseperje az esetleg odahullott hajszálakat, majd kezébe adja kalapját, ajtót nyisson előtte, és illedelmesen köszönjön a távozó úrnak. Ilyenkor 10 esetleg 20 fillért is nyomtak a markába. Ezután mindig buzgóbban serénykedett. Leseperte azoknak a vállát is, akik csak borotválkozni tértek be.

– Csak ügyesen, Pistike! Látod, megint kerestél egy kis pénzt – biztatta nagynénje a kisinast.

A fiúcska szülei örültek, és hálásak voltak Zsókanak, hogy kitalálta fiuknak ezt az elfoglaltságot. Zsóka lelkét pedig azok az apró sikerecskék hevítették, amikor a történések központi szereplője lehetett. Boldog volt, ha otthon és a műhelyben is minden az ő irányítása és elképzelése szerint zajlott.

Zsóka a férjét már régen beidomította. Vele csak időnként gyűlt meg a baja, ha az kitörni igyekezett a szellemi béklyó már-már megalázó nyomása alól. Ám az asszony tudta a módját, miként kell a férfi szükségleteit megvonni, majd kielégíteni. *„Holnap a főispán úr jön nyíratkozni! Este pedig a doktor úrékhoz is menned kell!”* – sorolta az utasításokat férjének elalvás előtt, jóllehet, ő pontosan tudta, mik a teendők.

A műhelyben mindig kínosan ügyelt arra, hogy patyolatfehér vasalt kendővel terítse be a nyíratkozó vendég vállát. Különösen melengette lelkét, ha magas rangú német tiszt biccentett feléje, megköszönve a kiszolgálást. Nem a férfi bókja miatt mosolygott emelkedett lélekkel, sokkalta inkább annak örült, hogy mindenki előtt neki

köszönték meg a kiszolgálást. A szomszédban élt és lakott egy özvegy suszter két lányával. Ica, a kisebbik lány, Zsókanál csak pár évvel volt fiatalabb. Vele értették meg egymást a legjobban. Különösen az üzleti fortélyok terén pendültek egy húron. Ica kitűnni vágyását a német tiszték társaságában elégítette ki. Rövid idő múltán a nyilaskeresztes karszalag jelentette számára a „felsőbbrendű” felemelkedést.

– Zsóka, gyere el holnap a gyűlésünkre! Meglátod, milyen felemelő dolgokat lehet ott tanulni – szölt oda barát-nőjének.

Zsóka azonban óvatosabb volt annál, mintsem az első szóra igent mondott volna. Vele született intelligenciája, valamint a szülői házból magával hozott, az édesapjától tanult körültekintő óvatosság egy pillanatra lecsitította felángoló fiatalos lelkesedését. Családi teendőire hivatkozva hátrította el a meghívást. Ica tovább agitált. Tudta, Zsóka gyengéje a haszonszerzés.

Néhány nap múlva ismét összefutottak az utcán.

– Holnap lesz a nagy nap – újságolta lelkesedéssel Ica –, a németek kisöprik utcánkban azt a három zsidó családot. Magához vonta Zsókat, és így folytatta – Figyeld, mikor jönnek! Bármelyik zsidó házba beléphetesz, ha már elvitték őket, csak sietned kell. Később lepecsételik a lakást. Sok ott a holmi.

Zsóka hazament. Egész este a kínálkozó lehetőségre gondolt. „Sok holmi! Ugyan miféle? Ajándéknak, értékesítésre egyaránt jól jöhet minden apróság!” – morfondírozott magában. Ugyanakkor vallásos lelkülete, református hite védelmező pajzsként állta útját csapkodó gondolatainak. Álmatlan volt az éjszakája. Jól ismerte a zsidó családokat. Természetes köszönő viszonyban voltak egymással. A lelkiismeret és a kapzsiság vívta lelkében a harcot.

Zsóka nem az egyszerű megoldások híve volt. Minden problémában először azt kutatta, miként juthat olyan eredményre, amely után több irányba is elindulhat, magát ne kompromittálja, látványos, vagy legalább belső sikerélményt könyvelhessen el. Ebben az esetben is ennek szellemében cselekedett.

Reggel átszaladt Icahoz. Szerette volna kipuhatolni a zsidó családok elhurcolásának részleteit, esetleg rávenni Icát, hozzon neki valamilyen értékes tárgyat, festményt, kerámiát, bármit, ami érték, amit később eladhat.

– Csókollak, édes! Hogy aludtál? – köszönt be széles mosollyal.

Ica háttal állt hozzá, szemben a tükörrel, és éppen akkor húzta karjára a horogkeresztes karszalagot.

– Kitartás! – válaszolta kurtán, de azért csipetnyi nőies könnyedséggel.

Zsóka ravasz volt. Nem az utóbbi hanglejtésre rezonált. Hangnemet változtatott, és határozottan válaszolt.

– Kitartás!

LÁSSÁTOK, FELEIM!

- Sietek, amint látod. Sok intézni valóm lesz ma délelőtt. Tudod, a zsidó családok. Tíz órakor jönnek értük.

- Nem is tartalak fel. Kitartás! - És Zsóka máris indult az ajtó felé. Már megtudta, amit akart.

- Várj, én is megyek.

Kiléptek a kapun, majd elváltak útjaik. Ekkor Zsóka még nem sejtette, hogy - szerencséjére - utoljára látták egymást. Ica már menekült. Egy német tiszt kedvesének szegődött, elhagyta szülővárosát, többé senki sem látta. Veszedelmes lelkületű, szélsőséges személyiség volt. A nemzeti öntudat oly mértékű túltengésében szenvedett, amit csak a fasiszta fajgyűlölő eszmék elsajátítása révén tudott kielégíteni.

Zsóka, miután megtudta az időpontot, nem tévázott sokáig. Azonnal indult az egyik zsidó családhoz. Csak pár házzal laktak távolabb. Nem sietett. Ki kellett várnia, amíg Ica befordul a sarkon. Körülnézett. Az utca kihalt volt. Belépett az udvarba. Az ajtó előtt várt egy pillanatilag, mély levegőt vett, majd hosszan kifújta magát, mint amikor a színész a kulisszák mögött a belépés pillanatát éli át, igyekezve oldani a feszültségét. Bekopogott, majd belépett.

- Jó napot kívánok!

- Jó napot, Zsóka! - hangzott kedélyesen a fogadtatás.

- Mi járatban, kedves szomszédasszony? - kérdezte a családfő.

A konyhában a feleség és két kamasz lányka serénykedett.

- Beszélhetnénk, szomszéd uram? - szólt Zsóka.

Anyjuk alig észrevehetően rápillantott a lányokra. Azok szótlánul bevonultak a szobába. Tudták, hogy a szülők mostanában csak fontos dolgokról szoktak beszélgetni a váratlan látogatókkal.

- Életbevágóan fontos dolgot tudtam meg pár perccel ezelőtt - kezdte Zsóka.

- Gondoljuk, hogy miről van szó, csak azt nem tudjuk, mikor?

- Ma délelőtt tíz órakor - suttozta Zsóka.

Nem válaszoltak. Nem tudtak megszólalni. Úgy hangzott ez, mint egy ítélet végrehajtás. Az asszony falféher lett, és kővé meredt. Férje a karosszék támláját markolta. Döbent csendben álltak sokáig mindhárman az asztal körül. Zsóka, látva a rémült kétségbeesést a házaspár arcán, mukkanni sem mert. Ekkor döbent rá, hogy ez már nem játék. Nem az ő hálózövögetésének része.

- Köszönjük! - szólt alig hallhatóan a háziúr. De most kérem, menjen szomszédasszony! Nagy bajba kerülhet amiatt, hogy most idejött ezzel a hírrrel.

Zsóka szó nélkül távozott. Otthon vasaláshoz fogott.

Pontban tíz órakor motorzúgás hangja verte fel az amúgy csendes szélső utca nyugalmát. Két személyautó és két ponyvás teherautó gördült végig a macskaköveken.

Zsóka kezében egy pillanatra megállt a vasaló, majd ismét gyorsan kezdte azt tologatni a hófehér kendőn. Lelki szemei előtt sorra leperegtek a vele történt események. Újra leállt a vasalással. Emlékképei akaratától függetlenül peregtek lelki szemei előtt, majd eleredtek a könnyei.

Megrázta a zsidó férfi bizonyossága, hiszen sejtette mi vár rájuk, de egy pillanat múlva annak fájdalma is, amit a szék karfáját szorongató remegő keze árult el. Négyéves kisfia csörömpölni kezdett két fedővel. A gyermek játékának zaja eszébe juttatta saját bánatát, keserűségét is. Ekkor sírdogálása egész testét megrázó zokogásba csapott.

Sanyika testvér nélkül fog felnőni. Kegyetlen megpróbáltatásnak volt szenvedő alánya. Két évvel első gyermeke születése után érkezett a másik fiúcska. Két hétig élt. Tizenkét hónap múlva szülte harmadik gyermekét, az is fiú volt. Hat napos korában tették piciny testét hófehér koporsóba.

Az orvostudomány mai ismerete szerint mind a ketten élhetnének. Az anya és a magzat RH-vércsoport összeférhetetlenségéről, de főként annak megelőzéséről egy kis város orvosai nem tudhattak. Legalább is nem állt még módjukban megelőzni a csecsemők halálát.

Amikor Zsóka előtt felvillant a fehér koporsó emléke, amint azt a lovas hintóban két tizenéves kislány tartja az ölében, és a lovak patazaja házuktól a temető irányába távolodik, zokogva kapta ölébe első szülött fiát. Nem, ezt a fiút nem engedheti el magától, soha többé!

- Schnell, schnell! [Gyorsan, gyorsan] - kiabált egy német katona a zsidó család udvarán. A házaspár könnyezve, kapkodva pakolta bőröndbe értékesebb tárgyait, személyes holmijukat. A pribékek még a porcelán holmit is becsomagolták és rakták eléjük az asztalra. Az értékesebb tárgyakat, a képeket, mintegy „segítő” szándékkal, külön ládába.

- Miért visznek el, miért?

- Azért, mert zsidók vagytok - vetette oda az egyik. Ezután sürgetve teherautóra parancsolták őket. A csomagokat egy részét utánuk emelték a platóra, nagyobb részét egy másik járműre rakták.

Szinte ugyanezek a jelenetek játszódtak le a másik két zsidó család otthonában is. Alig egy óra alatt történt az egész. A járművek elindultak rakományukkal, dübörögve, lomhán dőcögve a macskaköves utcán, mintha nem szívesen engedelmesskednének az erőszak akaratának.

Kihalt volt az utca. A kapuk, ablakok zárva maradtak, a függönyöket összehúzták. Nem a közöny, a nemtörődöm-ség miatt, nem is a félelem sugallatára. Inkább a gyász, a szomorúság és az egyszerű emberek íratlan etikai kódexe diktálta így, amit még a faluról ide költözött öregek hoztak magukkal.

Zsóka még mindig zavart volt. Fiacskáját már lefektette. Tett, vett, elpakolta a vasalást. Fülelt. Síri csend telepedett az utcára. Kiment a kapu elé. Szétnézett, pontosan tudta, mi történt. Visszajött a konyhába. Egyszerre tornyosultak benne a múlt és a jelen élményei. A keserű csapások - a két fia elvesztése. A német tisztek mindennapi kiszolgálása a borbélyműhelyben. Ica csábítása. Az imént pedig a dübörgő teherautó zaja. A háborús évek hírei. Mindezek ott kavargtak a lelkében.

Mit tegyen? Pár perc után döntött. Mély levegőt vett, fújt egy nagyot, és kiszaladt az utcára, mintegy menekülve

a szorító érzések elől. Egyenesen abba a házba tartott, ahol egy órája járt. Belépett a lakásba. Abba a konyhába, ahol ma reggel őszinte emberséggel figyelmeztette a ház lakóit. Azok már a városon kívül zötykölődtek, ő pedig ott áll konyhájukban. Az asztalon reggeli kávé bögrék, még parázslott a tűz a hamu alatt, még monoton lendületeit végezte a falióra ingája. A nagymutató a tizenkettes számra ugrott, az óra – szokásához híven – kongatni kezdte a de-let. Zsóka önkéntelenül belekapaszkodott ugyanannak a széknak a karfájába, amelyre pár órával ezelőtt a ház ura támaszkodott félelmében. Már jó ideje elütötte a tizenkettőt, mire megmozdult. Ismét összezavarodott. Amikor elindult, tudta miért jön, mit akar. De most, amikor még szinte tapintható a családi fészek melege, miközben hallani véli a zsidó férfi halk szavát, ahogyan megköszönte a figyelmeztetést, már megjijedt még a gondolattól is. Nem, innen nem vihet el semmit!

Futva indult kifelé. Az előszobában akaratlanul felkapott egy pár fehér tornacipőt. Maga sem tudta, mit cselekszik. Hazáig futott. Az udvarban Pistike, a sógor fia jött szembe. „Pistike, ez a tiéd!” – ezzel a fiú kezébe nyomta a tornacipőt. Belépett a konyhájába. Becsukta maga mögött az ajtót, háttal neki támaszkodott. Az asztalon a tiszta, hófehér, vasalt kendők csendje fogadta. Csak ekkor döbbsent rá, mi is történik vele.

Margit a nővére ugyanebben a hosszú udvarban, egy következő lakásban lakott a családjával. Már elkészült az ebéddel. Férje, Pista is megjött a munkából. Fáradt volt, kezét mosott, leült az asztalhoz. A család többi tagja is helyet foglalt. Az apa mindenkinek kenyéret szelt, majd szótlánul kanalazták a tökfőzeléket, rajta egy-két tükörtojással. Miután befejezték az evést, Pista megszólalt.

- Hallottátok, mi történt délelőtt az utcánkban?
- Igen – válaszolt remegő hangon Margit.

Hosszú percekig csendben ülték körül az asztalt. Végül Pistike felállt, és örömmel mutatta apjának a fehér tornacipőt.

- Nézd apu, mit kaptam Zsóka néném-től!

Az apa felállt. Ivott egy pohár vizet, összehúzta a szemöldökét, és elindult az ajtó felé. Kiállt a küszöbre, és me-reven nézte a szemben tornyosuló tűzfalat, a szomszédék házának falát. Az amúgy is szűk udvart a fal látványa még összebb zsugorította.

Pista sejtette, hogy Zsóka honnan szerezte a tornacipőt. Hallgasson? Nem teheti! Most megtapasztalta, hogy a háború kegyetlensége miként szennyezi az emberek lelkét, a gondolkodás tiszta méltóságát. Nem válhat az aljasság cinkosává, még közvetett módon sem.

- Kisfiam – szólalt halkán, háttal a konyhának –, most azonnal vidd vissza Zsóka nénédnek azt a tornacipőt!

- De apu! – próbálkozott Pistike.

- Semmi de! – válaszolt az apa még halkabban, palástolva mélyes felindultságát. – Mondd meg a nénédnek, azt üzenem, erre a tornacipőre nincs szükségünk, ez nem a miénk!

Pisti szó nélkül teljesítette apja utasítását, bár nem értette, mi történik.

Zsóka átvette a tornacipőt és a sógora üzenetét. Egész testében remegett. Félt.

Ősszel az utcákon már egyre gyakrabban vonultak a német teherautók nyugat felé. Az iskolákat bezárták. A rádió légiriadókat jelzett. Ha megszólalt a sziréna, az emberek szorongva vonultak a pincékbe, éjszakánként repülőgépek morajára ébredtek. Közeledett a front. Zsóka férjét már hetekkel ezelőtt behívták katonának. A borbélyműhelyben egyetlen segéd maradt. Már Pistike sem járhatott be. Zsókanak is helyt kellett állnia. A segéd nyírt, ő borotvált.

November végén, egy napon már nem jöttek a német tiszték. Másnap sem. Aznap éjjel hatalmas robbanások riasztották fel az alvókat. A folyócska hídjait röpitették levegőbe.

A pincékben megbúvó embereken még nagyobb félelem lett úrra. „Jönnek a ruszrik!” „Lesz itt majd csajkarendszer!” „Bezárják a templomokat!” „Megerőszakolják a nőket!” – mondogatták egymásnak.

December közepén már egészen közlőről lehetett hallani az ágyúk zaját. Huszonharmadikán este elcsendesedtek a lövések. Pirkadatkor, karácsony reggelén nyílt a pinceajtó. A benn lévők rémülten vonták magukhoz gyermekeiket. Az ajtóban ismeretlen egyenruhát viselő katona állt, géppisztollyal a kezében. Lámpájával körbe világított, és csak ennyit szólt:

- Nyemci jeszty? [Vannak németek?]

Csak Zsóka tudott szlovákul, így az orosz kérdésre készségesen válaszolt:

- Nyie szú, nyie! [Nincsenek!]

- Charaso! Szpasziba! [Jól van! Köszönöm!] – hangzott a kétszavas válasz. A katona eltűnt, az ajtó nyitva maradt.

Zsóka felállt, kinézett az udvarra, majd visszafordult a bennlévők felé. Kissé kivárt, s amikor már minden szem-pár őt nézte, megszólalt:

- Minden rendben. Elment!

Élvezte a sikert.

Az egykori zsinagóga helyén emelt emlékmű

Zsupos Zoltán

A murányi várkápolna sírboltjának kifosztása

1688. augusztus 20-án, a *Szepesi Kamara* parancsára, Gömör vármegye két embere érkezett Murány várába. **Buday István** és **Czékus Máté** saját szemével győződhetett meg arról, hogy a várban lévő kápolna, valamint a sírbolt ajtaját feltörték.

Az eléjük táruló látványról a *Magyar Országos Levéltárban* őrzött dokumentumban¹ olvashatunk:

„...a [sír]boltba bemenvén, ahol fekszenek, láttunk négy, rézből való koporsókat, melyek egyike volt **Széchy Györgyé**, második **Széchy Györgynéjé**, harmadik az önegységük fiáé, negyedik Palatinus **Wesselényi Ferenc** uramé önegységáé. Amely koporsókat láttunk, rút istentelenül, hallatlanképpen elvagdalták, föltörték, melyekben azon urak testük fekszenek, a testeknek a porát és csontjait is kikaparták, kiváltképpen az asszonyét önegységáéét, hihető, [hogy] valami klenódiumokat kerestek a testnek pora között. Mink ott egyebet nem láttunk, hanem a testnek porát és csontját a felvert koporsókban, hanem amint az emberek mondták, hogy ami szépségek vol[ak] körülöttük, azt mind elvitték volna. Ez meglévén, onnan kijövéen fogtunk az inkvizícióhoz, amely inkvizícióból kitetszik kicsodák vitték volna el...”

A kihallgatás során kiderült, hogy 1688-ban **Delai Sándor** parancsnoksága idején, távozásuk előtt a várban állomásozó német katonák hasították fel a koporsókat, „amelyekből sok klenódiumokat, arany pereceket, drá-

gaköveket s drágakövekből álló gyűrűket, gyöngyöket, és azon kívül is sok arany és drága eszközökből álló javakat elvittek”.

Először a parancsnok két muskétását vetették tömlőbe Késmárkon, mert gyanúsak lettek az általuk eladni kínált ékszerek miatt. Delai azonban oda sietett, kiszabadította őket, de csak egymaga tért vissza a várba. Hogy katonáival mi történt, nem tudták biztosan, akadt olyan, aki szerint egy másik várban tűntek fel. A Murányban kenyeret sütő **Tóbiás Jakab**nak a parancsnok annyit mondott: „...immár a két muskatérosnak többé kenyeret ne süss, mert azok én tőlem elszőktek, nem kell azoknak több kenyeret adni”.

Ezek után két késmárki lakos, **Gandel Miklós** és a késmárki orgonista, akik nyilván vettek a felkínált kincsekből, és újabbakat is szerettek volna, Murány várában keresték fel Delai urat „*hihető, hogy afféle drága eszközöknek vásárlására*”. Nekik „*kommendáns úr nagy titkos leveleket küldözött Késmárkra Miko nevű postásától...*, megparancsolván fejére, életére, hogy mentében soha néminemű embernek kezébe ne adja, hanem késmárki **Gandel Miklós** és orgonista uraknak, hasonlóképpen jöttében a választ senkinek ne adja, hanem *kommendáns uramnak*”.

Feltűnt az is, hogy Szent Iván nap tájban a Murány várában élő **Feltbavelné** nyakában gyöngysort láttak. A 15 éves **Takács Maruska**, Delai úr szolgálója így beszélt

Murány a XVII. században (Acsády 1885. függelékében)

erről: „...egykor a konyhára jött, nyolc szál gyöngysort függesztett a nyakára, úgy dicsekedett a kommandánsnak véle, de mások előtt be fedte a nyakát kendővel, hogy senki ne lássa. Tudja azt is, hogy ennek előtte néki olyan nem volt.”

Később **Spurger János**, Murányalja vámosa fogott gyanút, akit azzal bíztak meg, hogy a távozó Delai Sándort és katonáit fuvarozó szekereket visszavigye majd Murányaljára. A Tiszolcon éjszakázó, a zsákmánytól – és valószínűleg némi italtól is – megrészegült katonák Spurger elbeszélése szerint óvatlanok voltak: „...a muskétások hozták elő, Murány várában ki micsodát lopott, nevetgélve egymás között: némely mondta, hogy egy késnél egyebet nem lopott, némely mondta, ő bizony eleget lopott. Ezek meg lévén kérde[zett] Delai úr engemet: mi hír most Murány várában? Én arra mondtam, hogy nem hallottam semmit, arra mondta: No ha vissza mégy, hallasz olyan hírt, hogy soha nem esett Murány várában olyan.”

Milyen volt ekkor az ország egyik legfestőibb pontján, a vadregényes vidéket uraló Murány vára?² Hogyan nézett ki a kápolna? Részletes leírást nem ismerünk róla. Azt tudjuk, hogy Széchy György volt az, aki úgy építtette át a vár belső részét, hogy az a főúri család udvartartásának méltó székhelye legyen: „Kiterjeszté erődítményei övét, s azon belül díszes palotákat, a helyőrség, cselédség számára sokféle épületet emeltetett. Egész kis város fejlődött a hegytetőn, melynek fallal bekerített területe, a romokból következtetve, mintegy hat holdnyi lehetett, csinos kápolnával, több nagy úrilakkal, sokféle raktárral, lőporházzal, börtönökkel, szép kerttel, szóval mindennel ellátva, ami egy főúri udvartartás alkatelemét teszi.”³

Murány várát egy korabeli alkotáson is megismerhetjük.⁴ A Széchy házaspár protestáns volt, az ág. evangélikus egyház híve. Őszinte vallásosságuk az egyház

Pázmány Péter Széchy Mária költségén kiadott imakönyvében megjelent rézmetszet után készült rajz, amely Acsády szerint talán Wesselényit és nejét a murányi kápolnában végzett ájzatosság közben mutatja. (Acsády 1885. 193.)

támogatásában, gyermekeik nevelésében folyamatosan megnyilvánult. Természetes tehát azt feltételezni, hogy a kápolnát is méltó módon rendben tartották.

Wesselényi Ferenc érkezésével a vallás terén változás következett be, hiszen ő és gyermekei katolikusok voltak, s hamarosan új felesége, **Széchy Mária** is áttért férje hitére. Közismert volt azonban vallási türelmük, nem erőszakolták saját vallásukat sem jobbagyaikra, sem az udvartartásukban alkalmazott más hitű férfiakra és nőkre. Wesselényit nem csupán az ország legfőbb papja, **Lippay György** esztergomi érsek tüntette ki barátságával, s nem csak ő időzött alkalmanként hosszasan Murányban, hanem **Pálffy Tamás** és **Szelepcsényi György** püspökök is.⁵ Felesége hasonlóképpen kedvelte az egyházi embereket, szeretett prédikációkat hallgatni, gyakran járt templomba. „A murányi kápolnát a katolikus egyház

A Széchy-címert (Acsády 1885. 6.)

Széchy György sírköve (Acsády 1885. 9.)

Wesselényi Ferenc

Wesselényi Ádám (Acsády 1885. 165.)

*kívánta fénnel rendezte be, ellátta mindennel még akkor is, midőn számtalan anyagi bajjal küszködve a költségek fedezése már nehezebbé eshetett.*⁶

Széchy Mária saját költségén több könyvet is megjelentetett, így **Pázmány Péter** imádságos könyvét is. A külön ehhez a kiadáshoz készült metszetek közül egyről **Acsády Ignác** azt feltételezte, hogy „a murányi kápolnát tünteti föl, amint benne Wesselényi és neje, Mária végezük ájtatosságukat”.⁷ Annyi bizonyos, hogy nem akármilyen kápolna lehetett az, amely az ország nádorának várát díszítette, s ahol időnként a legjelentősebb egyházi méltóságok is megfordultak.

Kik nyugodtak a murányi vár kápolnájának sírboltjában?

Az ország egyik leggazdagabb főura, az 1625. augusztus 31-én, 48 éves korában, merényletben elhunyt Széchy György – aki 1617-től birtokolta a várat – koporsóját 1625. december 14-én helyezték örök nyugalomra.⁸ Méltóság szerint báró, aranysarkantyús vitéz, királyi tanácsos, királyi főkomornok mester volt.⁹ Legidősebb leánya, Széchy Mária első házassága kapcsán, annak kelengyéjével kapcsolatban is kiemelték gazdagságát: „Mária számára az arany-ezüst műveket már atyja állíthatta össze dúsgazdag tárházából, melybe **Bocskay István** fejedelem kincseinek és nagy értékű műtárgyainak jó része került. Későbbi pöreiben Mária ismételve említ némely, ritka művészettel készült tárgyakat, sőt említ egy ósrégi pajzsot, mely a hagyomány szerint **Attiláé**, az első magyar királyé volt.”¹⁰ Özvegye a hasonló rangúakhoz hasonló, e korban szokásos nagyszabású halotti szertartás keretében búcsúztatta el. A kápolna sírboltjának felújítása és a díszes ónkoporsó elkészítése¹¹ sok időbe került, ezért telt el három és fél hónap a tragikus esemény és a temetés között.

Széchy György felesége, **Homonnay Drugeth Mária** 1643. május 28-án fejezte be életét. Róla feljegyezték, hogy pénzügyeit mindig rendben tartotta, gazdasága mindig felesleget eredményezett.¹² Széchy György halála után a már említett, hihetetlen gazdag örökség birtokában nyilvánvalóan sok értékes ékszerrel és egyéb kincessel rendelkezett. Férjéhez hasonlóan, ő is ónkoporsóban alussza örök álmát.

Széchy Györgynek és feleségének az együtt töltött 17 év alatt kilenc gyermekük született, négy fiú és öt leány. A fiúk fiatal korukban meghaltak, míg a leányok mind megérték a nagyobb kort.¹³ Mivel 1617-től laktak Murányban, a gyermekek közül többen máshol, esetleg korábbi lakhelyükön, Balogon nyugszanak. A későbbiekben meghaltakat azonban már valószínűleg Murány várában temették el. Ez történhetett **Magdolna** nevű leányukkal is, akit a várkapun kívül 1621 júniusában leánytestvérei és apja közelében csapott agyon egy villám.¹⁴

A Széchy családból azonban már korábban is temettek ide rokont, mégpedig az 1618. február 9-én, idős korában elhunyt **Széchy (III.) Tamást**, aki aranysarkantyús vitéz, Gömör vármegye főispánja, királyi főudvarmester, felső-magyarországi főkapitány volt. **Nagy Iván** azt írja róla, hogy „eltemtetett ón-koporsóban Murányvár kápolnájában, hol a fölirat tán még most is olvasható.”¹⁵

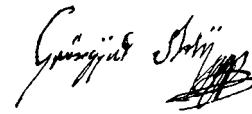
Széchy György és Homonnay Drugeth Mária legidősebb leánya volt az a később Murányi Vénusznak nevezett Széchy Mária, akinek segítségével Wesselényi Ferenc 1644-ben bevette Murány várát.¹⁶ Wesselényi füleki, majd több alkalommal felső-magyarországi főkapitány volt. 1655-től haláláig a legjelentősebb magyar rendi főméltóságot, a nádori tisztséget töltötte be. 1662-ben az *Aranygyapjas Rend* tagja lett. A vassvári béke után csalódott a bécsi

udvar törekvéseiben, és a törökök szövetségében próbált **Nádasdy Ferenc**cel, **Zrínyi Péter**rel, **Frangepán Ferenc**cel és **Bónis Ferenc**cel kiutat keresni. Az összeküvés azonban hamar lelepleződött, mert résztvevői egymást jelentették fel Bécsben. Wesselényi azonban ezt már nem érte meg. 62 éves korában, 1667 márciusának végén elhunyt, és április 21-én végakarata szerint, az országos gyászpompa kizárásával, szűk körben búcsúztatták el. Acsády Ignác így írt erről: „*Azt akarta, hogy a murányi kápolnában temessék el olyan ruhában, minőt a ferencrendi barátok viselnek, s hogy a szertartás minden nagyobb gyászpompa nélkül menjen végbe.*”¹⁷

Míg az eddig ismertett személyek koporsójáról – Széchy Magdolnáéét kivéve – **Dugonics** beszámolt, a következőről valamiért nem tett említést. Azonban Nagy Iván említi **Hevenesi Gábor** munkájára hivatkozva, hogy „*Wesselényi Ferenc nádor Murányba temettetett rézkoporsóba, ugyan oda fia, Ádám is kőkoporsóba.*”¹⁸ Wesselényi Ferenc első házasságából, **Bosnyák Zsófiától**¹⁹ két fia született: **Ádám** és **László**. Az anya 1644. április 28-án bekövetkezett halálát követően az apa néhány hónap múlva, a Murányi vár bevételét követően – mivel a gyászév akkor még nem volt általános –, 1644. augusztus 7-én vette feleségül Széchy Máriát.²⁰ Ettől kezdve apjukkal és annak második feleségével együtt a fiúk is Murány várában éltek, ahol a Murányi Vénusz olyan gondoskodással nevelte őket, mintha saját gyermekei lennének. Az apát és két fiát a király 1646. április 23-án grófi rangra emelte.²¹ Wesselényi Ádám, aki Fülek kapitánya lett, 1654-ben nősült meg: Széchy Mária rokonát, az elhunyt Homonnay János országbíró leányát, Borbálát vette el, ám a házasságkötése után nem sokkal, 1656 januárjában hirtelen meghalt.²² Édesapja jolsvai kastélyukból intézte a temetéssel kapcsolatos teendőket. A végtisztességet az ország nádora a korabeli főúri gyászszertartásoknak megfelelően biztosította elsőszülött fiának.²³

A kamukából²⁴ készült, aranyozott fekete rojtokkal díszített, családi címerrel ékesített temetési zászlót, a címereket és az epitáfiumot²⁵ a kassai képiró (festő) **Spie-lenberger Jánostól** és **Tenfel János** képfaragótól (szobrásztól) rendelte meg.²⁶ A száz darab, atlaszra²⁷ festett címer és a kétszáz darab, regális-papírra²⁸ festett aranyozott címer, további négyszáz egyszerű címer festése, az epitáfium faragása és kifestése, valamint a már említett zászló elkészítése hosszabb időt vett igénybe, ezért a január 14-én megkötött szerződésben március 12-ét jelölték meg határidőnek.²⁹ A temetés előkészítése, a kőkoporsó kifaragása szintén időigényes volt, így tavasz lehetett, amikor a fiatalon eltávozott ifjút kőkoporsóban a murányi vár kápolnájának sírboltjában végső nyugalomra helyezték.³⁰ A korabeli gyászszertartások alkalmával, hasonló társadalmi helyzetű, katonáskodó személy esetében – annak vallásától függetlenül – szokás volt az elhunyt emlékéét őrző, vélt üdvözlését hirdető faragott epitáfiumcímert a templom falára, az általa használt sisak, sarkantyú, pallos, bot és páncél közé függeszteni.³¹ Noha egykorú feljegyzések nem tanúskodnak róla, de

joggal feltételezhetjük, hogy a magas posztokat betöltő Széchy Tamás, a kiváló katonaként ismert Széchy György, továbbá a füleki vár kapitányaként elhunyt Wesselényi Ádám esetében hasonlóképpen jártak el.

Széchy György aláírása

Széchy Mária aláírása

Áttekintve az eddigieket megállapítható, hogy a várkápolna sírboltjában az ország leggazdagabb emberei és azok gyermekei nyugodtak.³²

A Széchyekhez és a Wesselényiekhez hasonló anyagi helyzetű, valamint magas politikai tisztséget betöltő személyeket ebben a korban általában a hozzájuk kötődő legszebb viseletben, ékszerekkel és díszfegyverekkel temették el, ezt feltételezhetjük a Széchyek és valószínűleg Wesselényi Ádám esetében is. Wesselényi Ferenc koporsójában azonban nem sok, számukra értékes tárgyat találhattak a sírrablók.³³

A sírbolt kifosztásának híre futótüzként terjedhetett a környéken, minden jobb érzésű embert megbotránkozathatott. És vajon mit érezhetett **Gyöngyössi István**, aki 1663 őszétől Wesselényi Ferenc nádor titkára volt, majd ura halála után Széchy Máriát szolgálta? Hiszen ő történetünk idején még élt, róla – éppen erről az évről – Dugonics így ír: „*1688-dik esztendőben, 3-dik Martiusban, Gyöngyössi István (életének hatvan-nyolczadikában) Föl-Ispányi hivatallyában meg-erössítették, noha éppen le-akara rólla mondani. Az-után-is (a' Széknek meg-újításakor 15-dik Novemberben) kérését ismét meg-újította, hivatallyát, a' pecséttel egygyütt, le-tette, a' választó szobából-is ki-lépett. De a' Rendeknek hatalmas kérésekre, Tisztségét ismét fel-vállalta.*”³⁴ Nyilván nagyon megviselték a murányi várban történekről szóló hírek, így életkora mellett talán az ismertett esemény is hozzájárult ahhoz, hogy le akart mondani hivataláról.

Gyöngyössi István aláírása

Egy évszázaddal a fentiekben leírt események után szomorúan, sok keserőséggel írja Dugonics: „*Ezen Murány vára, melly ennek előtte olly híres és szinte meg-győzhetetlen erősség vala, mái napon, mivel maga dögére hagyattatott, és omladékjai fel-nem-gyámolítatnak, sokat elvesztett előbbeni méltóságából. A' Paloták, mellyekkel hajdan kevélykedett, szégyelve, és mint-egy erőltetve mutogatják régi ékességjeiket.*”³⁵

A napjainkban is romos állapotban lévő vár, a területén lévő épületek szakszerű régészeti feltárása sok, ma még nem ismert, érdekes részletre világíthat majd rá.³⁶

1.

1656. január 24. Jolsva

Wesselényi Ferenc nádor megállapodása a kassai Spilenberger Sámuellel³⁸ és Tenfel Jánossal a fia, Wesselényi Adám temetéséhez szükséges bizonyos kellékekről (MOL E 199 V. 1. t. 7.)

Anno Domini 1656. die 24 Mensis January.

Szegottunk megh³⁹ Spilenber Janos Cassay⁴⁰ Képp Iro⁴¹, és Tenfel Janos ugian Cassay Képp Faragho⁴² Uraimekkal Fiunknak Groff Wesseleny Adamnak temetésére valo bizonyos szukséghe dolgokért, ugy az mint következik rend szerint.

Legh elsőbenis Zaszlora válo⁴³ huszon ket singh⁴⁴ Kamukara, mindeniket computalvan⁴⁵ per flos Hungles 4⁴⁶; Igértünk mindenestül flos 88⁴⁷.

Az Czimé[re]kre szaz singh Atlaczra, mindeniket per Talleros 3. computalvan, Igértünk Talleros No. 300.

Qui faciunt flos Hungles. 540.⁴⁸

Az Aranyas fekete roitokra az Zaszlora igértünk mindenestül florenos Hungles 100.

Summa facit florenos Hungaricales 728.⁴⁹

Az megh irt Képpronak szaz Attlacz Czimerek irásátul⁵⁰ igértünk flos Hungles. 300.

Az Zaszlo irasatul igertunk flos Hungles. 100.

Az Regalis papiroson válo két szaz aranyas Czimerek irásátul edgyutt papyrosaval igértünk flos 180.

Az négy szasz Köz Czimerekért⁵¹ mindenestül flos Hungles. 100

Az Epitaphium irasatul flos Hungles 80.

Totius laboris Summa facit flos Hungles 760.⁵²

Az felől megh emlitet Képp Faragonak penigh az Epitaphiu(m) csinálásatul igértünk Tall 20 idest flos 36.

Melly felől megh irt minden munkakat p(ro) Festo Sancti Gregory Papa, ugi mint pro 12 Mensis affutur[i] Marty⁵³ mind éppen⁵⁴ és fogiatkozás nélkül tisztességessen az felől megh irt Képp iro, és Képp faragho V. obligáltak magokat⁵⁵.

Hogy az dologhban azért fogiatkozás ne legye[n], az megh irt Képp Ironak, igéretunk szerint az Zaszlora valo Kamukara, és ahoz tartozando Roytokra, annak felette Czimerekre valo szasz singh Fejér Atlaczra ugian most mindgyárt Aranyul megh adtuk, Ugy mint florenos Hungaricales. 728.

Minthogy penigh azon megh irt Kepp Ironak munkaja mindenestül tézen flos 760, Aureos vero 211⁵⁶.

Abban az munkaban attunk mindgyart Aureos 106.

Restal⁵⁷ még[h] Aur[eos], 105.

Mellyeket attunk Hottmar Janos Déak Szolgánk, és Jolsvaiak Kezében pro conservatione⁵⁸ mind addigh, az még[h] azon munka véghben megyen.

Az Képp faragonak penigh, felül megh irt Epitaphiumnak csinálásatul igéretunk szerint válo husz Tallérban attunk; Talleros No. 12.

Restal még[h] Talleri No. 8.

Az mellyeket hasonloképpen Janos Déak Szolgánk, és Jolsvaiak Kezénél valamégh azon munkat elvégezi, hatuk⁵⁹. Actum in Castello Nro Jolsva dje An[n]o ut Supra⁶⁰.

2.

1688. augusztus 20. Murány

Buday István és Czékus Máté elismerő nyilatkozata a Szepesi Kamara kérésére Murány várában végzett kihallgatásról (MOL E 199 VII/1. t.)

Anno 1688 Die 20 Mensis Augusti. En Buday Istvan Nemes Gómör Varmegyének edgyik Vicinarius⁶¹ Szolgabiraja, ugyan ezen már megh emletett Nemes Varmegyének mellyetem⁶² lévo Jur Assoraval⁶³ Nemes Csecus Matthé Urammal egyut, az Nemes Gómör Varmegyének exmissiojabul⁶⁴, jöttem fel ide Nemes Gómör Varmegyében lévő eő Fölssege Murany Varaba, az Nemes Szepessi Kamora⁶⁵ parancsolattara ad Oculatam Revisionem⁶⁶, és recognoscallyuk⁶⁷ per Praesentes⁶⁸ hogy az midőn föl érkeztünk ide Murany Varaba, ottan mindgyart Muranyi Tiszt Uraimék ugy mint Varnaj György és Morscovicz Janos Uramegh vittek ezen Murany Várában lévo Templomba, a mellyet latuk hogy az ajtajat valami formaba föl törték, amit az Templomban meghis [olvashatatlan szó], az holis Nehai Nadcsagos⁶⁹ Szeczi Gyorgy, és Nehaj Palatinus⁷⁰ Veseleny Ferencz Urak eő Nag[ység]ok Temető Bótyok⁷¹ vagyon, a' Bodba⁷² az mint kelyet⁷³ menni latuk hogy annak az ajtajat elsőben föl törték a' Bodban bé menven az holl fekusznak latunk negy részbul⁷⁴ valo Koporsokat mellyiknek edgyikke volt Szecsy Györgyé, masodik Széce Györgynéi, harmadik az eo Nag[ység]ok fiaei, njegyedik Palatinus Vesseleny Ferencz Uramé eő Nag[ység]aj⁷⁵, a' mely Koporsokat lattuk rüt istentellenul halhatatlanképpen⁷⁶ el vagdaltak föl törték, mellyekben azon Urak Töstök fekusznak, a' Testeknek a' porát és csontyaitis ki kapartak kévaltkeppen⁷⁷ az Aszonyiét eő Nag[ység]aét, hihető valami Clenodiomokat⁷⁸ kerestek az töstnek pora között, mink od⁷⁹ egyebet nem lattunk, hanem az töstnek porat és Csontyat az föl-vert Koporsokban, hanem az mint az emberek montak hogy az mi szépek⁸⁰ volt körüllyőtek az mind el vitték volna. Ezek meg levén onnan, ki jőven foghtunk az Inqvisitiohosz⁸¹, a' mely Inqvisitiobul ki teczik kicsodak vitték volna el, azon Koporsokba valo szepsegeket, mely dolgok hogy igy vóltak fide mediante recognoscallyuk⁸², az mely Recognitionkot⁸³ magunk Kezunk irassával és Pecsitünkkel megh erőssétvén ki is attunk. Actum in Arce Murany Anno loco, die qvibus supram⁸⁴

Stephanus Buday Judlium Co[mi]t[us] Gómöriensis⁸⁵

Mattheus Czékus jurassor Co[mi]t[us] Gómöri[en]sis⁸⁶

3.

1688. augusztus 20. Murány

A Buday István és Czékus Máté által a Szepesi Kamara kérésére Murány várában végzett kihallgatás. (MOL E 199 VII/1. t.)

Anno 1688 Die 20. Mensis Augusti En Budaj Istvan Nemes Gómór Varmegyének edgyik Szolgabiraja, ugyan ezen már megh emlétet Nemes Varmegyének mellettem lévő Jur Assorával Nemes Czekus Mathe Urammal együt az Nemes Gómór Varmegyének exmissiójából jöttem ki ide Nemes Gómór Varmegyében lévő eő Fölsege Murany Varaba az Nemes Sepessi Kamora requisitiójára⁸⁷ néménemő Judicialis⁸⁸ Inqvisitioknak per aqvisara⁸⁹, az mint ez ide aláb előnkben addatott De eo utrumbúl ki teczik:

De eo Utrum⁹⁰

Tugyaé a' Tanu nilvan⁹¹ bizonyossan hogy ez az 1688 Esztendőben Delaj Calogander Commendans⁹² Ur ideiben az eő K[e]g[ye]lme⁹³ Nemethi⁹⁴ a' Murany Varaban lévő Templomot fel törték és azon Templomban a' régi meghholt Urak és Nag[yság]ok Temetessét és Koporsojat fel hantak úgy mint Nehaj Tekintetes és Nag[yság]os Szecsi Gyorgy Ur eő Naga Koporsojat, hasonló képen az Aszonyétis Homonaj Mariaét eo Nag[yság]aét, és Nehaj Meltossagos es Nagycsagos Palatinus Vesseleni Ferencz Ur eő Nag[yság]a Koporsojat azon kivülis Meltossagos Urak és Urfiak Koporsojat, az mely[e]kből sok Klenodiomokat arany Perczeket, Draga Kőveket s draga Kovekbul alo győróket⁹⁵, gyongyokot⁹⁶, és azonkévülis⁹⁷ sok Arany és draga őszkőzekből alo⁹⁸ jokat⁹⁹ el vittek.

Tugyaé vagy hallottaé a' Tanu hogy két Muskatélosat¹⁰⁰ Delaj Sandor Ur[a]m[na]k megharestaltak volt¹⁰¹ Késmarkon¹⁰² az kik mentek volt a'féle Clenodiomoknak el adására, és azt megh halvan Muranyi Commendans Delaj Ur maga ment azoknak ki szabaditasara, és ki szabadétvan, nem hozta bé az Varban az Muskatelososokot, he nem csak el itatta¹⁰³ valahova az utban.

Tugyaé a Tannu és hallottaé akkori Murany Varaban lévő Feltvabelnél Szent Ivan nap tajban arany perczeket nyakba valo gyöngyeket, és egyeb egyed más jokat lattak annak előtte penigh a' félét soha sem latak nala.

Tugyaé a' Tanu és hallottaé hogy Kesmarki lakosok úgy mint Gandel Miklos és Kismarki Organista jartak Murany Varaban a' Commendanshoz, hiheto hogy a'féle draga őszkő[ző]knek vasarlassara.

Tugyaé vagy hallottaé a Tannu hogy Commendas Ur nagy Titkos Leveleket küldezet Késmarkra Miko névű Postajatul¹⁰⁴, Gandel Miklos és Kismarki Organista Uramiknak, megh parancsolvan fejre életére¹⁰⁵, hogy mentében soha néménemő¹⁰⁶ Embernek kezeben ne agya, hanem Kesmarki Gandel Miklos és Organista Ur[a]k[na]k¹⁰⁷ hasonlóképpen jöttében az valaszt senkinek ne agya hanem Commendas Uram[na]k.

Tugyaé a' Tanu es hallotae midon már megh irt Commendas Ur ki ment Murany Varabul nemes Kishont Varmegyében Tiszocz¹⁰⁸ névű Varrosban megh hálván Spurger Janos névű Commissariust¹⁰⁹ kérde Mihér¹¹⁰ Murany Varaba? monda Spurger nincsen semmi her¹¹¹, arra monda Commendans, no ha vissza mégy halasz olyan hért hogy soha sem volt Murany Varaba olyan hér.

Primus Testis¹¹² Spurger Janos Nobis Persona¹¹³ eő Fölssége Muranyallyaj Vamossa¹¹⁴ annor circiter¹¹⁵ 30.

Juratus examinatus fassus est¹¹⁶: [...] egyebet nem tud, hanem tuga hogy föl verték a' Murany varaba lévő Templomot. [...] Tuga aszt midon Délaj Sandor Uram Murany Varabul ki ment, engem kültek¹¹⁷ Muranyi Tetz Uraimik¹¹⁸ az szekereknek vissza hozzasara, azomban Nemes Kishont Varmegyében Tiszocz nevo varoson esset hálásom, az Nemetekis od haltak¹¹⁹, az estve lostan az Muscatelososok hoztak elől¹²⁰ Murany Varaba ki micsodat lopot¹²¹ nevetkeztén¹²² egy mas között: némel¹²³ monta hogy egy Kesnél egyebet nem lopot, némel monta eő azon eleget lopot. Ezek meg lévén kérde Delaj Ur engemet miher most Murany Varaba? én ara montam hogy nem hallottam semmit, arra monda, no ha vissza mégy hallasz olyan hért hogy soha nem eset Murany Varaban olyan.

Secundus Testis¹²⁴ Lestak Mattyas eő Fölssége Muranyi Jozsagnak Ispanya¹²⁵ annorum 33. Juratus examin Fassus, ad primum¹²⁶ Tugyanélvan bizonyossan az Murany Varaban lévő Templomot, s Templomban lévő Deeoutrumban fel tőt¹²⁷ Méltosagos Urak eő Nacsagosok Temeteseiket od lévő¹²⁸ Kopersokat föl törték latais¹²⁹ Szemivel, mert bé ment azon Botba az Kopersokot föl törve lata, asztis lata hogy azon Holt Testekrul valo Clenodiumokot el vitték rolok, az rész Kopersokot bé vagvan¹³⁰, semmi rajtok nem marad: Ad Secundum¹³¹ hallotta Czajbert Ura[m]tul másoktul is hogy az Deeoutrum szerint cselekedet volna Delaj Ur Kesmarkon, megh szabadétván¹³² azon ket Muskatélost és az utban el ittatta valahova, ad Tertium nihil¹³³ Ad qvartum¹³⁴ lata szemeivel hogy az megh nevezet Handel Miklos és Késmarki Organista ötöd napik voltak Murany Varaba Commendans Ur[na], de mit tractaltak¹³⁵ nem tuga. Ad qvintum¹³⁶ egyebet nem tud, hanem hogy Miko névű Posta járt Kesmarkra Delaj Ur Levelével, de micsoda Leveleket, s kinek vitte aszt nem tuga. Ad Septum nihil¹³⁷ mivel ott sem volt.

Tertius Testis¹³⁸ Hoster Adam eő Fölssége Murany Varaban Czajberttya¹³⁹, Annor circiter 37. az melly hittel eő Fölsséghez kötőlyő¹⁴⁰ ... valya: ad Primum tuga nelvan bizonyossan, hogy az mint az Deutruban¹⁴¹ vagyon téve, az szerint a Delaj Sandor Commendans idejben Murany Varaban Templomot föl törték, az eő K[e]g[ye]lme Németej, és abban valo Meltossagos Nehaj megh holt Urak eő Nag[yság]ok Koporsojat föl vagtak a' benne valo Clenodiumokot arany lanczot egy mast az mint az Deutruban fel téve van el vittek de menni¹⁴² szamu lehet nem tudhattya: Ad Secundum tuga hogy ket Muskatelosa, úgy mint Kitinger és Essempacher névű egy Kapralal¹⁴³ Kesmarkra mentek azon joknak el adására, de a Kapral csak Kesmarkon tutta megh micsoda jaradban¹⁴⁴ legyenek a' Muskatelososok, azomban Késmarkon hogy megh tuttak hogy áffele jokat arrullyonak¹⁴⁵, ketelykeddven benne hogy igaz marhajok¹⁴⁶ legyen, olyan here¹⁴⁷ volt hogy megh foghtak volna eőket, hanem Kismarkrul jút osztan ide egy ember azon a' Kapralynak a' Sogora olyan hert hozot, hogy azon két Nemet egy Késmarki Embert altal öttek¹⁴⁸, azért foghtak megh volna eőket, Delaj Uram osztan olyan szint tőt föl maganak¹⁴⁹, hogy azoknak ki szabaditassara megyen Késmarkra, az mint hogy elis

ment volt, de már azokat a' Nemeteket Hranovniczan¹⁵⁰ tanalta elől az mint hogy ugyan onnan azon Németeket visza vévén Kesmarkra ment Delaj Uram, od mit csinált aszt nem tuga, hanem hogy meg jút¹⁵¹, ugy monta hogy el szókót ket Német túle de az utan hallottam hogy Lékava¹⁵² várában volt az a' ket Német, és így hihető hogy maga ittatta el¹⁵³. Ad Tertium, szintén maga nem lata hanem hallotta akkori Commendans Ur Szolgalojatul Maruskatul hogy Főltbabelnenal voltak nyakba valo gyűngyek, és titkon hogy senki ne lassa bé fedeszte volt az nyakara¹⁵⁴, annak előte penig soha eo kőrölette olyan nem volt. Ad qvartum tuga nélvan hogy Gandel Miklos és Kismarki Organista négy vagy ött nap itt a Varban voltak Commendans Ur[ná]l, de mit vegesztek¹⁵⁵ egy más között aszt nem tuga. Ad qvintu[m] tuga hogy két Levelet küldöt Kesmarkra azon megh nevezet ket embernek, de mi véghre kulte aszt nem tuga, Ezen felől asztis vallya hogy mostani Murani Commendans Christionus Franciscus Ocsenasek Urtul halotta, hogy az Késmarki Organista itt Murany allatt mutatot egy Diamantos gyűrőt¹⁵⁶, mellyet mondot hogy itt vette Muranyba az Nemetektul. [...]

Qvartus Testis¹⁵⁷ Brozman Tomas eő Főlssege Murany Varanak egyik Potantussa¹⁵⁸, annor circiter 34. juratus exam fassus. Ad primum tuga nelvan, hogy az Muranyi Templomot és abban valo Coporsot föl törtek, és abban valo Clenodiomokat el-vitték, azon két Németek, a kikket mondotak hogy a' Késmarki utban el szóktők. [...] Ad Tertium egyebet nem tuga, hanem hogy Főlbavelnél aranj pereczek voltak. [...] Ad qvintum csak hallotta, hogy aszt a' Miko nevő embert külte volna azon Kesmarki Emberekhez, de mi vegre aszt nem tuga. [...]

Qvintus Testis¹⁵⁹ Kőtóles Anna Aszony Muranyi Czajbert Hoster Uram Hitves Tarsa annorum 36. [...] ad primum ut Tertius Testis ezzel jobbittya¹⁶⁰, hogy hallotta, hogy Szepes Szombathi¹⁶¹ Rajsz nevő embertul, es Michel Martontul, hogy ket Muranyi Nemeth Késmarkon draga őszkőzőköt adott el, kérdven asztis hogy nem tugaé hogy vétték az Nemetek a Draga őszkőzőköt. [...] Ad Tertius hallotta Commendas Szolgalojatul Maruskatul, hogy nyolcz szal gyöngöt főzet¹⁶² Felvabelne a nyakara, annak előte penig soha neki olyan nem volt, asztis tuga hogy egy hajdu Felessége a' Csiga¹⁶³ alatt talalt, vagy hat gyöngöt, a' mely meg esmérszik hogy annak előte földben volt, ugyan eő vette megh azon hajdó¹⁶⁴ felességetul, egy kevés Lencsét adván irtette¹⁶⁵, aszt osztan mutatta a' Commendas Ur Szolgalojanak Maruscanak, ugy monta a' Lean hogy a' felét főzöt a' Feltbavelné nyolcz szalat, föl kötvén a' nyakara ruhaval bé tekerte ugy ment Commendas Urhoz, ott osztan ugy mutatta Commendans Ur[na]k aszt mondván: én föl fősztem¹⁶⁶ immar, megh az Commendans Ur mellyet lako Gottfred nevő Német segitette fel főzni a' Felvabelnenak a' gyöngöt.

Sextus Testis¹⁶⁷ Nehaj Michel Timner Relictaja¹⁶⁸ Juditha aszony annor 56, jurata examinata fassa, eszekben a' Punctumokban¹⁶⁹ egyebet nem tud, ha nem azon Julius nevő Capraly Szolgalojatul Annicska nevőtől, az ki mostis Kesmarkon azony Julius Kapral Felyessege¹⁷⁰ Annyanal

lakik, hallotta hozzam jövén monda: Úr I[ste]n mely sok szep jokat vittek Késmarkra ezen felől megh nevezet két Német, az kit montak hogy el szókót, én akkora aszt csak abba hattam¹⁷¹, ha nem maszoris¹⁷² jót az a Leanka¹⁷³ hozzam, hozzodék elől micsoda jok lehetnek azok, az kikket el vittek azon nemetek, monda: Arany lanczokat, draga kovekkel rakot győrököt és egyet masokat.

Septimus Testis¹⁷⁴ Nehai Jakucs Janos Leanya, Takacs Maruska akkor [...] felől megh irt Commendas eő Kglme Szolgaloja, annorum circiter 15. [...] tuga hogy föl torket az Templomot és a' Koporsokat, de kicsoda nilvan nem tuga hanem csak hallotta hogy onnan az megh holt Testekrül hólmí szépséget el vittek, ad Secundum tuga hogy két Német Kesmarkra ment egy Kapralal, de miért nem tuga, hanem csak hallotta hogy el szóktők azon nemetek. Ad Tertium tuga Szemivelis lata hogy az Főlbavel Felessege egykor az konhara¹⁷⁵ jót nyolcz szal gyungysort¹⁷⁶ főgesztette a' nyakara ugy gyiczekedet¹⁷⁷ az Commendansnak véle de masok előt be fette a' nyakat Kendővel hogy senki ne lassa, tuga asztis hogy ennek előte néki olyan nem volt.

Octavus Testis¹⁷⁸: Mrasz Janos eő Főlssege Murany Kúcsara¹⁷⁹ annor cir 32. Jur exam fassur¹⁸⁰, Ad primum tuga nélvan bizonyossan hogy az Murany Varaban valo Templomot fell turték, haszonlatos keppén az nehaj megh holt Urak eő nacsagok Koporsojat fel vadtak, megh a Testeketis ki lenparvan a' Koporsobul, ugy kőröstek¹⁸¹ az benne valo szepsseget, az mit penig talaltak az mint el vettek. Ad Tertium csak hallotta hogy ugy volt mint a Deutumba van fel téve, mert akkor Cassara¹⁸² jart az nemes Kamorara. Ad qvartumis csak hallotta hogy itt voltak az Késmarki Emberek, mert itthon nem volt, nem maradhatvan a' Commendansal.

Nonus Testis¹⁸³ Kérnyak Miklos eő Felssége Murany Varahosz valo egyik Csigas Mestere¹⁸⁴ annorum circiter 40. [...] Ad primum tuga nilvan bizonyossan hogy az el ment Commendans Ur idejben törtek fel az Templomot abban valo Koporsokat Muranyban és onnit vittek el draga szepssegeket. [...] Ad Tertiu[m] vallossagos dologh hogy annak előte semmi olyan gyöngyöket a vagy arany pereczeket nem lattunk Felbabelnel keről¹⁸⁵, hanem annak utana hogy a' Templomot fel törték. Ad qvartum ut Tertius Testis¹⁸⁶, eszt addalvan hozza¹⁸⁷ hogy megh a' Murany Ritengh¹⁸⁸ késerte Commendans Ur a Kesmarki embereket. Ad qvintum ut in Deutro eszt addalvan hozza hogy a' Késmarki kapuban se mongyat¹⁸⁹ hogy Muranyban lakol hanem aszt mongyat, hogy Sűmeczőn¹⁹⁰ lakol, az magad szuksségedben jatsz, hogy penigh odda ért Gandel Miklosnak adta levelet eő penigh mindjart hivatta az Organistat egyöt¹⁹¹ tanacosztak, ugy attak valasztot, azokis megh hattak eő nekie¹⁹² hogy senkinek ne agyon asz Levelet, hanem egyedül csak a' Commendasnak, azomban hogy visza jót volna addigh valtozot Murany Varaba a Tész¹⁹³, mas Commendans jót Zaszlotarto Joseph Maria Kampeli ugyan azon [olvashatatlan név] Ur Regimentibul¹⁹⁴ valo, az melly Leveletet hozzot, atta az Valj Commendansnak, de Delaj Uram ki-kapta kezébül

nem engette néke olvasni, csak a' Lompiaba tőtte; Asztis tuga hogy az mikor el külte Kismarkra aszt monta neké, hogy ha ott a Murany Kapujan ki megy, csak aszt mond hogy az Szálasara megy az Tincsiczire de elsőben hozza meny, az magat Szalassara¹⁹⁵, onnan induly megh hogy neis latassek¹⁹⁶, hogy en nalam voltal, ha ot kerdezgetik, csak aszt mond hogy az Szalásra megh¹⁹⁷.

Decimus Testis¹⁹⁸ Tobias Jakab eő Főlssége Murany varaban Kenyér sőtő¹⁹⁹ annor 56. azon hitire valot az mit eő Főlssége nek eskot²⁰⁰, ezekben a puntumokban semit nem tud egyebet, hanem tuga aszt, hogy mikor két Muskatéros Kesmarkra ment volt, magais utanok ment akkori Commendans Delaj Ur, azomban utban talval eőket vissza vitte oket Kismarkra, egykor penigh hogy megh jöt Commendans Uram hivata engemet magához monda, immar az ket muskatérosra többé kényőrot ne sus²⁰¹, mert azok en tölem el szőktők, nem kől azoknak tőb konyőret adni.

Undecimus Testis²⁰² Krishober György eő Főlssége Murany Varaban lakos Lakatossa Annor circiter 40. [...] Ad Tertium csak halotta hogy ugy volna, mint az hatodik Tanu vally; asztis hallotta Főlvelnetul, hogy talalt egy gyungot²⁰³ ollyat, hogy megh ért volna egy Tallért.

Duodecimus Testis Tobias Jakab Folessége [...] tuga hogy id Murany Varaban a Templomot, és abban valo eő Nagok Koporsojat fől torték, az Délaj Uram Nemetei, asztis hallotta hogy Késmarkon attak volna azzokat az jokat az kikket azon Koporsokbul el vittek. Ad Secundum tuga hogy volt hère hogy azon ket Muskáterost megh foghtak Kesmarkon, annak az szine allat ment Commendans Ur Késmarkra, osztan ott mit csináltak, mint szokotel²⁰⁴ az két Muskatelyos, [...] aszt nem tuga. Ad Tertium látot valami gyöngiőt a' Főlbavené nyakan de micsoda gyongy volt aszt nem tuga. [...]

Stephanus Buday Judlium Cottus Gömöriensis
Mattheus Czekus Jurassor Cottus Gömöriensis

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) E 199. A Wesselényi család levéltára VII/ 1. t. A könnyebb olvashatóság kedvéért a mai írásmóddhoz igazítva idézzük itt a részleteket. Betűhíven a Dokumentumokban olvashatóak.

² A murányi vár és az uradalom 16. századi állapotát – korábban megjelent ide vonatkozó publikációi után – Sarusi Kiss Béla kötete foglalja össze. Ebben közli a várról készült 17–18. századi, eddig publikálatlan ábrázolásokat is. Sarusi Kiss 2008. 351–356. A vár 15–16. századi hadászati és egyéb építményeit áttekintve azt írja, hogy a vár reneszánsz kápolnája a várfalba épült. Az 5,2 x 5,2 méteres hajó keletre néző apszisban záródik, a fal mellett pedig egy téglából épült kriptá áll. Sarusi Kiss 2008. 159.

³ Acsády 1885. 16.

⁴ Acsády könyvének végén közli a Herceg Koburg Fülöp Szent-Antali kastélyában lévő régi festmény alapján készített Pollák-féle metszetet, amely Murány várát a XVII. században ábrázolja.

⁵ Acsády 1885. 18., 198–199.

⁶ Acsády 1885. 199–200.

⁷ Acsády 1885. 192–194, a metszet a 193. oldalon.

⁸ Acsády 1885. 23–26.

⁹ Nagy Iván 1863. 533–534

¹⁰ Acsády 31.

Dugonics András könyvében részletesen ír néhány, a sírboltban lévő koporsókról:

XX/ „Nem régen találták fel ezen várban azon négy koporsókat, melyeknek egyikébe temettetett Rima-szécsi Szécsi György 1625dik esztendőben, életének 48.dikában, ki Barco nevezetű vár alatt elveszett. Ezen koporsó önből öntetett.

A' második koporsó, mely hasonlóképpen önből öntetett: Szécsi Mária fekszik, Született Homonnai DRUGETH, az előbbinek Felesége.

A' harmadik Réz koporsóban nyugszik Veselényi Ferencz Nádor Ispány 1667-ben.

A' negyedikben, mely hasonlóképpen réz, TROPPEM György zárattatott le 1643-ban.

XXI-XXIV/ A' koporsóknak fel-írásait méltónak lenni gondoltam: hogy írásba foglaljam, örök emlékezet' okáért.

ELSŐ KOPORSÓ,

mellyben nyugszik Rima-Szécsi György önből vagon öntve.

ILLUSTRIMUS COMES GEORGIUS SZÉCHI DE RIMA-SZÉCH, SUPREMUS AC PERPETUUS COMES COMITATUS GÖMÖRIENSIS, LIBER BARO ARCUM MURÁNYI, LIPCSE, BALOG, ET FŐLSŐ-LINDVA. CUBICULARIORUM REGIORUM PER HUNGARIAM MAGISTER, EQUES AURATUS, SACRATISSIMAE CAESARIAE REGIAE MAJESTATIS CONSILIARIUS INTIMUS. OCCISUS SUB ARCE BARCO MDCXXV. DIE PRIMA MENSIS SEPTEMBRIS, VIXIT ANNOS XLVIII.

MÁSADIK KOPORSÓ,

mellyben fekszik HOMONNAI Mária azon Széchi Györgynek felesége, önből vagon öntve, azon elsőnél sokkal szebb. [Ennek szövegeit, amelyek a koporsó két oldalán és az előtte lévő táblán volt, a szöveg hossza miatt nem közöljük.]

HARMADIK KOPORSÓ

mellyben fekszik Hadadi Veselényi Ferencz, rézből vagon öntve igen szép munkával, holott czimere-is vagon. Itt a' Föl-írás ez:

ILLUSTRISSIMUS COMES FRANCISCUS VESELENYI DE HADAD, PALATINUS REGNI HUNGARIAE, QUI FORTALICUM HOCCE, A' FIDE REGIA DEFICIENS, IN OBEDIENTIAM REDEGIT, OBIT MDCXLVII. DIE VII. MENSIS MARTII.

NEGYEDIK KOPORSÓ

melly rézből vagon öntve. Ennek Föl-írása ez: HIC JACET JOANNES GEORGIUS PRINCEPS A TROPPEM. MDCXLIII

Vályi András három évvel később megjelent könyvében Murány leírásánál már Dugonics most idézett leírására hivatkozik. Vályi 1799. 641-642.

¹² Acsády 1885. 27.

¹³ Acsády 1885. 14–15.

¹⁴ Acsády 1885. 21–22.

¹⁵ Nagy Iván 1863. 533.

¹⁶ Az országos hírű eseményről írta Gyöngyösi István Mársal Társolkodó Murányi Venus című, 1664-ben Kassán kiadott művét.

¹⁷ Acsády 1885. 216–217. Wesselényi végrendeletének a temetésre vonatkozó részeit, valamint a temetéssel kapcsolatban egyéb eseményeket részletesen ismerteti Acsády 1884.

¹⁸ Nagy Iván 1865. 161., ahol az 5. jegyzetben Hevenessi: Visitationes C. Gömör című munkájának LX. kötetére hivatkozik.

¹⁹ A 35 évesen meghalt, a környékbeliek által szentként tisztelt Bosnyák Zsófia természetes úton mumifikálódott tetemét Vágtapolcán (Teplička nad Váhom), a római katolikus templomban őrizték. 2009 áprilisában egy zsolnai férfi a koporsót a templom elé húzta, gyűlékony anyaggal leöntötte és meggyújtotta. 2009. április 1. Független Hírügynökség

²⁰ Széchy Mária 1671. február 13-án távozott Murány várából. Kőszegen halt meg 1679. július 18-án, ahol a jezsuiták templomában temették el. Acsády 1885. 254., 263–264.

²¹ Acsády 1885. 151.

²² Acsády 1885. 166.; Nagy Iván tévesen írja, hogy Wesselényi Ferenc fia, Ádám 1677-ben füleki kapitány volt.

²³ A 17. századi főúri gyászünnepekről átfogó képet ad Szabó 1989.

²⁴ Damaszt szövetszerkesztű, selyemből, esetenként lenből készült szövet.

LÁSSÁTOK, FELEIM!

- ²⁵ Az „epitáfium” gyűjtőnév: „A lélek sorsával foglalkozó táblakép vagy dombormű éppúgy megkaphatta ezt az elnevezést, mint a trófeumokkal övezett, faragott halotti címer.” Szabó 1989. 92–93. Esetünkben nagy valószínűséggel a faragott halotti címeréről van szó.
- ²⁶ A főúri temetéseken használt fecskefarkas halotti zászlókról, arany szegélyes lobogókról, a koporsók szövetburkolatainak családi címerdíszeiről, a templomok feldíszítésére készített halotti címerekről részletesen ír Szabó 1989.
- ²⁷ Atlaszkötésű szövetszerkezettel selyemből, a 17. századtól gyapjából is készített szövet.
- ²⁸ Nagy ívű, keményebb fajta finom papiros.
- ²⁹ MOL, E 199 V/ 1. t. 7.
- ³⁰ A vezekényi csatában elesett Esterházy fiúk 1652-es végtisztességének megszervezése például három hónapig tartott. „Szükség volt erre a hosszú időre, hiszen a temetési kellékek elkészítése s a rokonság összehívása a 17. században gyakran egy évig is elhúzódhatott.” Szabó 1989. 24.
- ³¹ Szabó Péter példának hozza, és fényképen is bemutatja Bakos Gábor 1666-ból származó, a csetneki evangélikus templomban ma is látható, a falra akasztott fegyverei között függő faragott halotti címerét. Szabó 1989. 93–94. Hasonlóképpen közli ennek fényképét B. Kovács István (2004. 37.), illetve Jankovics József a Gömörországban megjelent tanulmányában. Jankovics 2009. 23.
- ³² Gömör vármegye emberei a tanúvallomásokat kísérő nyilatkozatukban négy, rézből készült koporsót említenek: Széchy György, felesége és fiuk, valamint Wesselényi Ferenc koporsóját (lásd a 2. dokumentumot). Dugonics már idézett leírásában Széchy György, Széchy Györgyné, Wesselényi Ferenc és az 1643-ban elhunyt Troppen Györgyöt sorolja fel. A felsoroltakon túl említettük Széchy Tamást, Széchy Magdolnát és Wesselényi Ádámot, mint nagy valószínűséggel itt eltemetett személyeket.
- ³³ Széchy Mária 1671-es távozását követően a várban német katonaság állomásozott.
- ³⁴ Dugonics 1796. XII. Noha Dugonics Gyöngyösi főispáni hivataláról ír, valójában 1686-tól 1704 szeptemberében bekövetkezett haláláig Gömör megye alispánja volt. Borovszky é. n. (1904.) 377.
- ³⁵ Dugonics 1796. XXIV.
- ³⁶ Erre reményt adhat az a hír, mely szerint Murányváralja önkormányzata a magyar–szlovák határ menti kapcsolatok fejlesztését támogató uniós pályázatnál a vár régészeti feltárására pályázatot nyújtott be. 2009. április 29. A Magyar Távirati Iroda híre az Új Szó című pozsonyi napilap cikkére hivatkozva.
- ³⁷ A szövegeket betűhíven közöljük, bennük csupán a jelölt rövidítések kerültek feloldásra.
- ³⁸ E megállapodásban Spilenber János szerepel, de egy, a festő által aláírt másik dokumentumból kiderül, hogy Spilenberger Sámuelnek hívták. MOL E 199 V. 1. t. 7.
- ³⁹ megállapodtunk
- ⁴⁰ kassai
- ⁴¹ festő
- ⁴² szobrász
- ⁴³ való
- ⁴⁴ Régi hossz mérték, egy sing kb. 62 cm.
- ⁴⁵ számítván: összeszámolva, összegezve
- ⁴⁶ 4 magyar forintként
- ⁴⁷ 88 forintot
- ⁴⁸ Ami 540 magyar forintot tesz ki.
- ⁴⁹ Összesen 728 magyar forint.
- ⁵⁰ festéséért
- ⁵¹ négyszáz darab, aranyozás nélküli, egyszerű címerekért
- ⁵² Az összes munkadíj 760 magyar forintot tesz.
- ⁵³ Szent Gergely pápa ünnepére, úgymint következő március 12-re.
- ⁵⁴ épen
- ⁵⁵ kötelezték magukat
- ⁵⁶ 760 forintot, aranyban pedig 211-et
- ⁵⁷ hátra van
- ⁵⁸ letétbe
- ⁵⁹ hagytuk
- ⁶⁰ Készült jolsvai kastélyunkban a fenti évben és napon.
- ⁶¹ szomszédos
- ⁶² mellettem
- ⁶³ jurassor: esküdt/hites táblabíró
- ⁶⁴ bizonyításra való kibocsátás (kiküldetés)
- ⁶⁵ Szepesi Kamara
- ⁶⁶ a helyszínen ellenőriztük
- ⁶⁷ tanúsítjuk
- ⁶⁸ jelen dokumentum által
- ⁶⁹ nagyságos
- ⁷⁰ nádor
- ⁷¹ sírbolt, kriptá
- ⁷² sírboltba
- ⁷³ kellett
- ⁷⁴ rézből
- ⁷⁵ önagságáé
- ⁷⁶ hallatlanul
- ⁷⁷ kiváltképpen
- ⁷⁸ klenódium: arany- és ezüstszerző
- ⁷⁹ ott
- ⁸⁰ szépségek
- ⁸¹ tanúkihallgatáshoz
- ⁸² hit alatt elismerjük
- ⁸³ elismerő nyilatkozatunkat
- ⁸⁴ Készült Murány várában a fenti irt helyen, évben és napon.
- ⁸⁵ Gömör vármegye szolgabírája
- ⁸⁶ Gömör vármegye esküdtje
- ⁸⁷ megkeresésére, kérésére
- ⁸⁸ ítéletes, törvényes
- ⁸⁹ peragáltatására: végrehajtására, véghezvitelére
- ⁹⁰ arról hogy (a tanúvallomás kérdőpontjainak kezdete)
- ⁹¹ nyilván
- ⁹² kommandáns: parancsnok
- ⁹³ őkegyelme
- ⁹⁴ németjei (német katonái)
- ⁹⁵ gyűrűket
- ⁹⁶ gyöngyöket
- ⁹⁷ azon kívül is
- ⁹⁸ eszközökből álló
- ⁹⁹ javakat, értékes tárgyakat
- ¹⁰⁰ muskétás: kanócos puskával felszerelt katona
- ¹⁰¹ bebörtönözték
- ¹⁰² Késmárk, Kezmarok
- ¹⁰³ eltüntette
- ¹⁰⁴ nevű postásával
- ¹⁰⁵ fővesztés terhe mellett
- ¹⁰⁶ néminemű
- ¹⁰⁷ uraknak
- ¹⁰⁸ Tiszolc, Tisovec
- ¹⁰⁹ császári megbízott
- ¹¹⁰ mi hír
- ¹¹¹ hír
- ¹¹² első tanú
- ¹¹³ nemes személy
- ¹¹⁴ vámosa
- ¹¹⁵ annorum circiter: mintegy... éves
- ¹¹⁶ eskü alatt vallotta
- ¹¹⁷ küldtek
- ¹¹⁸ tisztt uramék
- ¹¹⁹ háltak, aludtak
- ¹²⁰ hozták elő
- ¹²¹ lopott
- ¹²² nevetgélve
- ¹²³ némely
- ¹²⁴ második tanú
- ¹²⁵ ispánja
- ¹²⁶ az első ponthoz (kérdéshez)
- ¹²⁷ felsorolt

¹²⁸ ott lévő
¹²⁹ látta is
¹³⁰ bevágva
¹³¹ a második ponthoz
¹³² kiszabadítva
¹³³ a harmadik ponthoz semmi
¹³⁴ a negyedik ponthoz
¹³⁵ vendégeskedésük alkalmával mit intéztek
¹³⁶ az ötödik ponthoz
¹³⁷ a hetedik ponthoz semmi
¹³⁸ harmadik tanú
¹³⁹ cajbert: tanú
¹⁴⁰ öfelségének tett esküvel
¹⁴¹ vallató kérdésben
¹⁴² mennyi
¹⁴³ káplár: valamilyen altiszti rangú katona
¹⁴⁴ járatban
¹⁴⁵ afféle értékeket áruljanak
¹⁴⁶ saját tulajdonuk
¹⁴⁷ híre
¹⁴⁸ lóttek
¹⁴⁹ úgy tett
¹⁵⁰ Szepesvéghely, Hranovnica
¹⁵¹ jött
¹⁵² Likava, Likavka
¹⁵³ tüntette el
¹⁵⁴ feltette a nyakára
¹⁵⁵ végeztek
¹⁵⁶ gyémántos gyűrűt
¹⁵⁷ negyedik tanú
¹⁵⁸ pattantyúsa
¹⁵⁹ ötödik tanú
¹⁶⁰ teszi jobbá, egészsíti ki
¹⁶¹ Szepesszombat, Spišská Sobota
¹⁶² fűzött
¹⁶³ Mivel a várba megrakott szekérrel az út meredeksége miatt nem lehetett feljutni, ezért csak a várfal aljáig szállították a szükséges dolgokat. A várfal egy vagy két pontján csigákon nyugvó hatalmas vasláncokkal húzták fel a terheket. Gyöngyösi versében is szerepel:
A mint építve van most az új bástya
A mely szomszédságát a csigáknak tartja...
A versben említett emelőgép a Hóhérbástya közelében, a vár északi részén volt. Acsády 1885. 111.
¹⁶⁴ hajdú: hatósági vagy nemesi fegyveres szolga
¹⁶⁵ érte
¹⁶⁶ felfűztem
¹⁶⁷ hatodik tanú
¹⁶⁸ özvegye
¹⁶⁹ ezekben a pontokban
¹⁷⁰ felesége
¹⁷¹ annyiban hagytam, nem foglalkoztam vele
¹⁷² máskor is
¹⁷³ leányka
¹⁷⁴ hetedik tanú
¹⁷⁵ konyhára
¹⁷⁶ nyolc szál gyöngysort
¹⁷⁷ dicsekedett
¹⁷⁸ nyolcadik tanú
¹⁷⁹ kulcsára
¹⁸⁰ eskü alatt vallja
¹⁸¹ keresték
¹⁸² Kassa, Košice
¹⁸³ kilencedik tanú
¹⁸⁴ a csiga nevű emelőszerkezetet kezelő egyik mester
¹⁸⁵ körül
¹⁸⁶ A negyedik kérdésre ugyanazt vallotta, mint a harmadik tanú
¹⁸⁷ ezt adva hozzá, ezzel egészítve ki
¹⁸⁸ Murány Réten – Murányhosszúré, Muránska Dlhá Lúka

¹⁸⁹ mondjad
¹⁹⁰ Királyhegyalja, Sumjác, Šumiac
¹⁹¹ együtt
¹⁹² meghagyták őneki
¹⁹³ tiszt
¹⁹⁴ regiment: ezred
¹⁹⁵ magad szállására
¹⁹⁶ indulj meg, hogy ne is legyen látható
¹⁹⁷ mész
¹⁹⁸ tizedik tanú
¹⁹⁹ sütő
²⁰⁰ esküdött
²⁰¹ kenyeret ne süss
²⁰² tizenegyedik tanú
²⁰³ gyöngyöt
²⁰⁴ szökött el

IRODALOM

Acsádi Ignác

1884: Gróf Wesselényi Ferencz nádor halála. In.: Századok Budapest, 483–492.

Acsádi Ignác

1885: Széchy Mária 1610–1679. Magyar Történelmi Életrajzok. A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest

Borovszky Samu (szerk.)

é. n. (1904): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Budapest

Gyöngyösi István

1664: Mársal Társolkodó Muranyi Venus. Kassa

Dugonics András

1796: Gyöngyösi Istvánnak költeményes Maradványi, Mellyeket egybeszedett, és a leg-régibb nyomtatványok és Kéz-íráások szerint hibáiból ki-mentett Dugonics András királyi oktató. Első Darab. Posonyban és Pesten

Jankovics József

2009: A csetneki mecénás, Bakos Gábor élete és végrendelete. Új adatok a csetneki templom történetéhez. Gömörország, X. évf. 2. sz., 22–28.

Nagy Iván

1863: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. köt. Pest

Nagy Iván

1865: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 12. köt. Pest

Sarusi Kiss Béla

2008: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében. Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából, Budapest

Szabó Péter

1989: A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány. Magvető Könyvkiadó, Budapest

Vályi András

1799: Magyar országnak leírása. II. köt. Buda

Gaál Lajos

Gömör természeti értékei 36.

A két Sztoska

A két Sztoska a Murányi-fennsík erdőségeinek nehezen hozzáférhető északi részén emelkedik a magasba. A Murány környéki hatalmas erdőségek a 13. században királyi tulajdonban voltak, és elsősorban vadászatra használták. A 14. és 15. században azonban a Murány környéki erdőségeket is elérték azok a nagyszabású irtások, amiket a vlach telepések vittek véghez. A vlach pásztorok megjelenésének első írásos említése a Felső-Garam mente területén 1326-ból származik, a 15. század második felében azonban már több ezres juh- és kecskenyájakkal rendelkeztek. A vlachok erdőirtó és pásztorkodó ténykedésükért kiváltságokat is élveztek. Nagy mennyiségű faanyagot igényeltek továbbá a bányák, hámorok és kohók, de az erdők tizedeléséhez hozzájárultak a szénégetők, zsindelykészítők, kerékgyártók is. A kitermelt faanyag pótlására senki sem gondolt, még az erdők területét sem ismerték. A 16. században ugyan születtek királyi rendelkezések az erdei legeltetés korlátozására, 1565-ben pedig a besztercebányai kamara adta ki a *Constitutio Maximiliana* nevű erdőrendjét, a gyakorlatba azonban még a Mária Terézia által 1769-ben kiadott erdőtvény rendelkezései is csak igen lassan lettek átültetve.

A Murány környéki erdők gazdálkodásában jelentős fordulat csak 1828-ban állt be, amikor **Coburg Ferdinánd** György Stájerországból behozta **Ludwig Greiner** főerdészt. Greiner nagy pontossággal határolta körül az erdőket, meghatározta a kitermelt fa mennyiségét, az erdei legeltetés mértékét, faiskolákat létesített, a kitermelt részeket pedig újraerdősítette. Elsőként dolgozta ki a murányi uradalom erdőgazdasági terveit.

A Sztoska erdészháztól nem messze 1837-ben két erdészeti vízmedencét, ún. *tajchot* is létesítettek. A medencék

vízének segítségével szállították a kitermelt faanyagot a *Hronec*-patakon keresztül Závadkára. A nagyobbik tajch jelenleg is jól kivehető, bár lassan feltöltődik és benövik a vizinövények.

A két Sztoska tulajdonképpen egy mészkőnyúlvány sziklás letörése a Murányi-fennsík északi peremén. A hegység harmadidőszaki kiemelkedésekor, mintegy 7 millió évvel ezelőtt, a *Hronec*-patak és mellékfolyása a *Dudlavka*, hátráló erózióval egyre mélyebbre vágta be magát a mészkőbe, mígnem az utóbbi kettészelte a nyúlvány peremrészét. Ily módon az 1204,4 m tengerszint feletti magasságú Kis-Sztoska teljesen elszigetelődött a fennsíktól, amelyet itt a mellette csúcsosodó Nagy-Sztoska képvisel 1296,9 m tengerszint feletti magassággal. A Nagy-Sztoska azonban nemcsak ezért fekszik magasabban, hanem a vulkános dioritből álló *Klak* (1408,7 m t. f.) közelsége miatt is. A keményebb és ellenállóbb vulkános kőzet bizonyos mértékig gátolja a fennsík környező mészköveit a lepusztulástól.

A két Sztoska, hófehér sziklás oldalával olyan, mint két gigászi szénaboglya. Elnevezésük is innen származik (stoh = boglya). Természettani szempontból különösen értékes a Nagy-Sztoska, ami nagyobb terjedelméből és tagoltságából is adódik. A nemzeti természeti rezervátummá kinyilvánított Nagy-Sztoska területe 209,55 ha, míg a Kis-Sztoskáé csupán 59,61 ha. Az előbbi nehezen hozzáférhető terjedelmes sziklafalai, néhol toronyformájú kősziklái, mélybe nyúló hasadékjai és barlangjai háborítatlan élőhelyet nyújtanak számos igen ritka növény- és állatfajnak. Mivel a sziklás lejtők erdeit a favágók is hosszú idők óta békén hagyták, lucfenyői, erdei fenyői, helyenként vörösfenyői eredeti állapotukban maradtak fenn, őserdőre emlékeztető jelleggel.

Kis-Sztoska

Nagy-Sztoska

A Nagy-Sztoska sziklagyepeinek jellegzetes növénye a magcsákó (*Dryas octopetala*), amely az idősebb negyedidőszak hideg periódusaiban élte virágkorát. Természetes tehát, hogy a Kárpátok hideg erdőitlen csúcsait, gerinceit, sziklafalait kedveli. Fehér, a nyári hónapok alatt nyíló, átlagban 4 cm átmérőjű virágának nyolc szirma van, innen származik latin elnevezése is. Szintén a magashegyi sziklagyepék díszje a Clusius encián (*Gentiana clusii*), amelynek sötét azúrkék harangszerű virága valóban felemelő látványt nyújt, de nem hiányzik a murányi boroszlán (*Daphne arbuscula*) sem.

A Nagy-Sztoska sziklás őserdeiben otthonra talált a medve, a farkas és a hiúz, amelyek általánosan elterjedt ragadozóknak számítanak a fennsík nehezebben hozzáférhető részein. Ami azonban jellegzetes a Sztoskára, az a süketfajd (*Tetrao urogallus*). Ez a hegyvidéki pulykanagyságú, félnék madár igazából násztánca idején, vagyis márciustól május végéig válik érdekessé. A kakasok ilyenkor a nőtények csalogatásával és a konkurens egyedek riogatásával vannak elfoglalva. A nász helyére azonban csak este repülnek, és rendszerint a fák ágain töltik az éjszakát. A násztánca virradatkor kerül sor, amikor különleges kopogó, kongó hangokat adnak ki. Eközben néhány másodpercre süketek maradnak. A párzásra ezután kerül sor. Mivel a rezervátum nem látogatható, csak az itt dolgozó erdészeknek vagy természetvédelmi szakembereknek van szerencséjük megfigyelni a természet e különös játékát, azt is csak kitartó virrasztás árán.

A Nagy-Sztoska szikláit számos ragadozó madár is felkeresi fészkelés céljából, a sziklák hasadécai pedig értékes, jégkorból visszamaradt rágcsálófajoknak adnak otthont. Ezért, valamint értékes növényvilága miatt érthető, hogy a Sztoskákra nem vezet turistaösvény. A Nagy-Sztoska délkeleti nyúlványának egyik sziklájában azonban mégiscsak akad egy látogatható látványosság. Ez a sziklakapu. A sárga turistajelzéssel érdemes felkapaszkodni hozzá. Ha a Klak-nyeregtől gyalogolunk a sárga jelzésű ösvényen, először egy sziklavonulathoz érünk. Ennek tetejére felkapaszkodva északnyugat felé, a szélviharok tizedelte fenyőfák között szép kilátás nyílik a Nagy-Sztoska szikláira. Érdemes itt megfigyelni a talpunc alatt levő sziklákat is, amelyek a ferde dőlésű szerkezeti törések mentén erősen tagoltak. Az egyik ilyen törésen át is nézhetünk a szikla másik oldalára, mivel a kimállás egy átjárható kis barlangocskát hozott létre. Ez persze még nem a sziklakapu. Azzal csak akkor találjuk magunkat szembe, amikor leereszkedve a sziklacsúcsról, néhány tíz métert megtéve tovább haladunk a sárga jelzésen. Hirtelen hatalmas nyílás tárul elénk. Mintegy 15 m széles és vagy 10 m magas lélegzetelállító üresség tátong a sziklafalban, amelynek feneke meredeken lejt befelé. Lent, az üreg végén, egy kisebb nyíláson fénysugarak szűrődnek át, amelyek azt sejtetik, hogy az üreg a sziklafal túlsó oldalára vezet át. Ez már igazi sziklakapu.

Sziklakapuról akkor beszélünk, ha a sziklán átvezető üreg alja nem fekszik magasabban a környező terep szintjétől. Ha azonban az aljzat is kiemelkedik a környe-

zetből, vagyis a nyíláson „kikönyökölhetünk”, akkor sziklaablakkal állunk szemben. Ha pedig az üreg felett levő kőzet a mállás során annyira elvékonyodott, hogy csak egy keskeny hidat képez, sziklahíd alatt állunk.

Mindhárom alakzat létrejöttének oka a kőzet mállása. Ehhez természetesen megfelelően mállékony kőzet szükséges. A mállást gyakran tektonikai (szerkezeti) törések is elősegítik, vagy irányítják. Ezek mentén a kőzet meggyengült, összetöredezett, hiszen a törések rendszerint két egymáshoz viszonyítva elmozdult kőzetblokk határát képezik. Jól málló kőzet például a homokkő-konglomerátum, a vulkános kőzetek tufái stb.

Jelen esetben azonban dolomittal, helyenként dolomitos mészkővel állunk szemben. Mészkőben is keletkeznek sziklakapuk (pl. a Murány várával szemben fekvő *Poludnica* sziklavonulatában), ezek azonban a kémiai mállás, vagyis az oldódás hatására jönnek létre. A dolomitnál más a helyzet. Szemcséinek kapcsolata általában laza, a kristálykák csak rövid szakaszokon érintkeznek egymással (mint a kockacukor szemcséi), ezért málláskor könnyen széthullhatnak. Ezt még növeli a dolomit ridegsége is, ami miatt a kőzet tektonikai nyomás hatására erősen összetöredezhető. A sziklakaput is ilyen sötétszürke, gutensteini típusú dolomit alkotja, amely a Murány-fennsík peremrésein bukkan felszínre, együtt a hasonló színű és nevű mészkővel. A tetemes vastagságú mészkőtábla alsó részén helyezkednek el, vagyis aránylag nagy nyomásnak voltak kitéve.

A Sztoska sziklakapujában több törésvonalat is felfedezhetünk, amelyekből legmarkánsabban éppen azok a ferde törések nyilvánulnak meg, amelyekkel a szikla csúcsán is találkozhattunk. Elmondhatjuk tehát, hogy a Sztoska látványos sziklakapujának létrejöttét a dolomitszemcsék lazasága, a dolomit rendkívüli megterhelése és a szerkezeti törés jelenléte együttesen okozta. A ferde törés különösen a sziklakapu alsó nyílásán szembetűnő. Az aljzat meredek lejtése miatt a kimállott és lepergett törmelék az alsó nyíláson át könnyen távozott és ma is távozik az üregből. Ezért is ilyen hatalmas a sziklakapu ürege.

A két Sztoskát legkönnyebben a Závadkáról idevezető aszfaltozott erdészeti úton közelíthetnénk meg, ezt azonban a közúti forgalom elől elzárták. Gyalog vagy kerékpárral azonban a kék jelzés mentén járható, ahol több tájékoztató tábla is informálja a látogatót a térség látnivalóiról. A Sztoskák sziklacsúcsaira turistaösvény nem vezet fel. A Nagy-Sztoska délkeleti sziklás nyúlványainak látványos kőkapujához a sárga jelzéssel juthatunk el, amely Murányról indulva végigvisz bennünket a Hrdzavölgyön, majd az Alsó-Klak-nyeregben keresztezi a piros jelzésű Ércmagisztrálist, ahonnan tovább haladva csakhamar rátalálunk a sziklakapura. Ha a sárga jelzéssel folytatjuk az utunkat, a két Sztoska között meghúzódo Sztoska erdészházhoz ereszkedhetünk le.

A Kis-Sztoškát és a Nagy-Sztoška sziklás oldalait 1965-ben nyilvánították védetté, állami természeti rezervátum formájában.

A Csermosnya-völgy vízrajza és népi vízgazdálkodása 5.

A vizek használata a faluban

Nyáron, aratásidőben az udvarra vízzel telt *hordót* kellett állítani, mellette *tűzi horoggal* és *csutakkal*. A törvény, a tűzoltók parancsa írta ezt elő, és az '50-es, '60-as években jártak is ellenőrizni, hogy megvan-e az oltószerszám. „*Ha tűz lenne, csak kellett lenni víznek, mer nincs mindenütt patak, meg nem győzte volna a kútból húzni a vizet.*” (D)

Ivás, főzés

A legjobbnak és legegészségesebbnek a forrásvizet tartják. Tiszta vizű ásott kútból is húztak ivásra és főzésre vizet.

Hosszúréten ivóvízért a jó vizű udvarbeli kutakhoz (pl. Dóciékhoz), az egy-két közös kúthoz, alkalomadtán a *Buzgó*hoz jártak.

Hárskúton csupán egy helyütt volt közös forráskút, a Felvégen, rögtön a falu mellett. Több család ide járt. „*Az Emódi-árok patak mellett van egy forráskútacska, ahol a házak kezdődnek. A felvégebe nincsen kút, hanem oda jártak le vízért. Nem tudtak kutat ásni. Már megszépítették maguknak: kirakták kővel, és tetőnek is egy nagy kőlapot tettek rá.*” A faluban jó ivóvizet adott Teleczkiék kútja.

Dernőn – amellet, hogy itt is több iható vizű kút volt – a legjobbnak a *Halastó* som-hegyi forrásvizét tartották és tartják. Ma is sokan járnak ide üvegekkel. „*Jártak vízért is, rocskával az emberek. Onnan hordták inni is a vizet. /Vót, hogy vót kútja, s ivóvízért a Halastóra járt?/ Biztos igaz. Mer' az igen jó víz. Ha mentünk is a mezőre, mindig vittünk edényt, amibe' a vizet vittük.*”

Kovácsiban, ahol ásott kút – talán egy-két kivételtől eltekintve nem volt –, a falu nagyobbik része a *Szögi kútjokról*, a *Felvége*, vagyis a *hustákiak* pedig a *Simko kútjokról* hordták a vizet. A Dernő felőli végen lakó néhány család egy hegyoldalban eredő forráspatak vizét fogta fel. A falunak ezen a részén kezdték el az '50-es években bevezetni a házakba a *Felső-csorgó* tartályba gyűjtött vizét, mert itt volt a leginkább szükség rá.

A lucskaiak mind forrásvizet ittak. A felvégiek a *Szabó*-és a *Szűcs-kút*, meg az egyik vasköpi jó vizét hordták. Mielőtt 1939-ben elkészült az *Etelka-kút* és vezeték, az alvégiek is kénytelenek voltak felmenni a felvégi kutakhoz, ill. a legalsó részen lakók a malom melletti *Kesely-kúthoz* vagy a *Cigán-kúthoz* járhattak le. Az *Etelka-víz* régen három, ma négy csorgóból csurog. A falu mellett, az oldalsó feltörő *Iborkás-kút* is megemlítendő még. Az utóbbiból ma az alacsony bérházakat látják el (a közséi vezetékkel ellentétben, ingyen). Amellet, hogy van már falusi vezeték, amelynek a vizét klórozzák, a forráskutakból ma is szívesen isznak.

Az említett öt faluban a patak vizét nem volt szükséges

ivásra vagy főzésre használni. Úgy mondják, csak a cigányok tették ezt. (Akkoriban a patak is tiszta volt.)

Barkán néhány látogatottabb udvarbeli kút és a *Sirgely-kút* mellett még a *Malom-forrás* szolgált ivóvízzel. Az utóbbihoz a felvégiek jártak, akik a még kicsi Csermosnya vizét is itták. „*A Malom-kútból hordtak sokan, oszt abból ittak. Mondjuk olyan 20–25 család hordta inni a vizet. Be vót véve oda egy helyre csapra, a patak szélire, oda gyött be a Malom-kútból, oszt onnan hordták. Vedrekbe', zománcos vederbe'. Meg cínes pléhvedrek is vótak, abba' is hordtak vizet.*” „*Azelőtt még abból is ittak [a patakból]! A nagymamám is sokszor mondta: Hozz csak egy kis vizet a patakról! Azt mondták, ha már száz kővön átment, már tiszta volt a víz.*” (Egy hosszúréti változat szerint csak három kellett átfolyt.)

Vízfordás. Az állatok itatása

Mosogatáshoz, mosáshoz, a házi munkákhoz és az állatok számára leggyakrabban a patakból hordták a vizet, ha az udvarban nem volt kút és a patak nem esett messze. (Persze máshonnan is lehetett, Dernőn pl. a *Kasztról*.) Mielőtt merítették, a patak felszínén a vizet *megcserpelték* – ide-oda hajtották –, hogy kitisztuljon. Ha nem volt elég mély a meder, egy kisebb edénykét is vittek magukkal megtölteni a vízfordó edényt.

Ivóvíznek, főzéshez a vizet zománcos vödörökben, piszkosabb munkákhoz pléh- és cinrocskákban, kupákban cipelték. A cinveder ugyanis nem verődött le, míg a zománcosra jobban kellett vigyázni. „*Hogy ne kelljen sokat cipekedni, mindkét kezükben vitték rocskát.*” (Úgy mondják: „*Csak a tótok vitték a vedreiket vízfordó rúdon, mert ők messzire jártak.*”)

A lábasjóságot a pataknál és a vályús kutaknál itatták.

„*A patakon ivott a marha, állat. Mikor vót öt-hat darab marha, oszt reggel is, ha itatik, lejött ide [a patakhoz], teleitta magát, oszt bement vissza. Este azonképpen.*” Kovácsiban „*bóven vót víz, magasan állt, mert fel vót fogva a gát. A marha is jobban tudott inni belőle, mert magasan vót.*” Emellet eljártak a közös forráskutakhoz is, ahogy Dernőn és Lucskán is. Barkán a kis patak medrét kimélyítették. Itatási idő alatt az asszonyok nem mostak.

A nagyobb gazdák, főképpen ha messzebb laktak a paktól, az ásott kútjuk mellé állított vályúból itatták meg reggel és este a jóságot.

Télen főként a vályúból itattak, s nyáron is meghúzta magát belőle az állat, amikor kimenőben vagy visszatérőben volt a legelőről. A favályú hossza, nagysága főleg attól függött, hány állatnak szolgált: lehetett 2–3 vagy akár 4–5 méteres is. „*Mondjuk egy négy méteres favályó, ki vót faragva, oszt, ahogy itattak, az ember azt telemérte. 10–15 rocska, 20 rocska víz belement. Mer olyan mély válók vótak, meg olyan vastag fából.*” (B)

A vályút maga a gazda is el tudta készíteni. Az erdőből

nagy, vastag fát – leggyakrabban tölgyet – hoztak szerrel, s azt az udvaron fejszével, kapoccsal kifaragták.

Ha szükséges volt, a vályút a későbbiekben időnként kipucolgatták, kefével kisúrolták. „*Ha láttuk, hogy meg van a víz benne ülve vagy állva, nagy gázsóprúval kipucoltuk, oszt öntöttünk bele rocska vizet, oszt tiszta vót. Lyuk vót az alján fúrva, fadugó beletéve, és a víz kiment belőle.*”

„*Akkor is, mindég karbantartottuk a válóba' a vizet, mer' meg vót szokva a marha, hogy ha gyütt haza, akkor ment a válónak, oszt itt. Meg reggel, ha indult ki, akkor is itt.*” (B)

A legelőre induló és a hazaérkező állat „*meghúzta magát*” a patakból is. Ha ez éppen nem esett útba, akkor valamelyik falubeli közös kútból ivott, esetleg már csak otthon kapott. „*Este, ha jöttek haza a legelőről a marhák, a patakon ittak. A disznók is. Ha a másik oldalról jöttek be a faluba, a hídról, akkor meg a válóból, az udvarokon. Előre elkészítették nekik, s az állat egyenest ment a válóra. A disznó is.*” (Hr)

S a többi állat? „*Libák vótak, kacskák vótak, most már az sincsen. Azok benne vótak egész nap a patakban. A más állat meg itta. A marhákat kiengedték a patakra...*”

Télen a patakon való itatással vigyázni kellett: a marha megcsúszhat, eleshet, a patak befagy. Főképpen enyhébb időben hajtották ki az állatot, bár néhol a jeget is felvágták. „*Reggel hatkor, fél hétkor eresztette négy-öt gazda a patakra a marhát. Ott kellett állni, míg itt, mert összeverekedett az állat. Mert míg kijárt, össze volt szokva, de télbe' nem volt összeszokva. Akkor mindjárt marták egymást, köztökődtek.*” (B) Lucskán a téli itatással kevésbé volt gond, hiszen a faluban sok forrás ered, s a vizük nem annyira hideg. Barkán is kicsi még a patak. Az igen hideg víztől azonban féltették az állatot. „*A híd alatt ami van nagy patak, oda jártak itatni. De télen, hogy a hideg víz miatt ne kapjanak bélgyulladás (úgy mondták az öregek), a Szógi kútjokra. Az a forrás úgy párolgott, mint hogyha a fázékba' forr a víz, oszt párolog. Egyszerre engedték ki az egészet, vót tizenkét darab marha is egy gazdának, hát nem is gyózték volna annyinak hordani a vizet.*” (K) Ha igen rossz volt az idő, s ha a gazda nem merte kiengedni a jószágot a síkos hóra, jégre, becipelte neki vödörben, dézsában a patakról vagy a kútról. A pataki vízhez melegített vizet is öntött. „*Télen sokszor behordták a vizet az istállóba, mert sokszor fölzájlott a víz.*” (D) „*Vótak olyan nagy dézsák. A kádár készítette, aki a hordókat. Abba' forrázták a szecskát, és itattak is belőle. Ha úgy jeges volt vagy valami, nem akarták kiengedni a teheneket, abból itattak. Behordták bele a vizet – a patakból, hát ahol vót kút, kútról. Odafele nem vót kút, ottan csak a patakról itattak... Arra vót direkt nekik, amit az ölba kihordtak, vótak olyan cinrocskák. Nem a konyhai rocskában.*” (B) A sokmarhás gazdák télen elpucolták vályúik mellől a havat.

Vászonfehérítés

„*A patakon öblítették le a vásznat, hogy szép fehér legyen, mert az olyan csúnya szürke vót, mint ez a beton.*” Miután a kendert megfonták, a fonalakból a vásznat télen megszótták, tavasszal, jó napos időben kivitték a még szürke anyagot a patak mellé. A parton ágakat (karókat, rudakat) vertek a földbe, amelyekre rudat raktak vagy ritkán kötelet kötöttek, s arra akasztották ki az anyagot. A karók a vászon méretétől függően kb. 1,5 m hosszúak voltak, köztük pedig 3–5 m távolságot hagytak. A vásznat vödörbe, edénybe mert vízzel megöntözték, hagyták egy kicsit száradni, majd újra lelocsolták. Többször egymás után. A fehérítés után a vásznat megszapulták.

A mosás: lúgozás (szapulás)¹ és sulykolás.

Az asszonyok többnyire a patakon vagy a közös kutak végében mostak. A mosáshoz való vizet a házba szintén a patakról vagy a közös, ill. a saját udvarbeli kútról vitték. „*Régen a patakon mostak az asszonyok mindent, mer' akkor régen még nem volt mocskok, az oly tiszta vót, hogy meg lehetett belőle inni a vizet.*”

A régiek a fahamu lúgjával mostak. Ha kevesebbet kellett mosni, fateknőben, máskülönben pedig fakádban lúgoztak. (A lúgó, lúgózád, szapusajtár neveket errefelé nem használják.)

„*Édesanya hamut forrázott le. Este leforrázta azt a hamut, reggelig állt rajta a víz, leöntötte, és abba' a vízbe' mosott, fatekenőbe.*”

A nagy fakádat (a kallant /K/) a pitvarban, az udvaron, vagy valahol a telken kívül állították föl. Telerakták a vászonholmival. A fahamut vagy külön edényben forrázták le, s így a tiszta lúgot öntötték már a kádba; vagy pedig a hamut összehajtogatott pacókosba, zsákba rakták, beletették a fakádba a vászonholmi közé, és csak a forró vizet öntözték rá. A víz a szabad tűzhelyen, vagy egy három lábú állványra – az ún. drajfuszra – tett vasüské-ben főtt, amely alá tüzet raktak. A vászonnal teli fakád alján vagy oldalán levő lyukba általában szalmacsutakat dugtak, s ezen csöpögött le a lúgos víz egy dézsába. Ezt újra és újra felforrósították, és visszaöntötték a vászonholmira. Ha estefelé kezdtek a mosást, a ruha reggelig állt a kádban. Miután a lúgozás befejeződött, a fakádat kimosták, száraz helyre tették (kamrába, istállóba), és leborították, hogy ne menjen tönkre.

A lúgot a sulykolóval verték ki a ruhából. A mosósódával mosott durvább anyagot is kisulykolhatták. A holmit a patakhoz vagy a közös forráskúthoz vitték az asszonyok, leányok.

A patak medrét ott, ahol sekélyebb volt, kimélyítették, és kis köveket raktak le, hogy a víz megálljon, s legyen mibe' a ruhát öblíteni. „*Kapával kikaparták, köveket raktak, közé homokot, úgyhogy csak a tejejen ment a víz.*” (Hk) Lucskán és Dernőn a lejtős medrű patakokon keresztül gerendát helyeztek el, alatta kimélyítették a földet, s a fadarabon lecsurgó vízben mostak, vagy így töltötték meg a rocskájukat. Lucskán zungónak nevezik ezeket a helyeket a Pataksán.

Sulykolás a köpűk mellett Lucskán

Dernőn és Kovácsiban többen mostak a nagy közös forráskutak vizében is. *„A Szögi kútjukon, ahol a válóból jött ki a víz, nem a kútban, mert állatot itattak.”* (K) Lucskán a köpűknél is sulykoltak, öblítettek. *„Kivittük a négy lábú deszkaszéket, a mosószéket: azon mostuk, sulykoltuk a ruhát. Közbe belemártottuk a köpűbe, abban öblítettük. Hol a válóba, hol a köpűbe mártottuk a ruhát.”* (Úgy hallottam, az egyik vasköpűben még ma is mos valaki.) Főleg télen szerették a melegebb vizű forrásokat. *„Télbe, ahogy ott kint öblítettük a ruhát, hát meleg vót a vize, abba’ sosem fázott a kezünk.”* (L) *„A Halastó olyan meleg volt, hogy ott nyugodtan moshatott kint.”* (D) *„Elmehettek oda is az asszonyok, a Szögi kútjokra, a válóhoz. A válóból csorgott ki a víz, alátettek egy kis edényt, amibe be lehetett áztatni. Szerettek ott mosni, mert meleg víz volt.”* (K)

A lúgozott vásznat, lepedőt, zsákok dézsában, lavórban, rocskában, nagy pléh- vagy zománcozott fazékban vitték a patakhoz. A pataktól messzebb lakó hárskúti asszonyok, ha sokat mostak, *kólyán, szekeren* vagy más néven *talyigán* tolták le a ruhát. Egy nagy fakádnyi lúgozott vászonnal több leány, asszony is ki kellett mennie, hogy időben meglegyenek a sulykolással. A *mosólócát*, *mosószéket* és a sulykot a kezükben, a hónuk alatt vitték. Barkán néhány helyütt a patak mellett földhöz rögzített, földbevert lábú *mosópad* állt. Kovácsiban azonban: *„mindenki vitte a mosószéket, nem hagytuk a patak mellett. Mer’ tudtuk, ha jön nyáron valami ár, elviszi a víz.”*

A lóca *„letevődött”* a patak mellé vagy a patakba, az asszony pedig mezitláb mellé állt. A ruhát megmeregette a vízben, rácsapta a sulykolóra, végigsulykolta, újra *„meglötyögtette”*. *„A sulykot úgy kellett emelni, mint mikor cincognak itt a cigányok. Hogy annak hangja legyen, zenéje legyen, úgy kellett sulykolni.”* (B) *„A sulykolóval csapdosták, élével, majd a lapjával, közbe’ bemártották a patakba, oszt vissza a lócára. Pif-paf-puf, verték a vászonfélét.”* (Hk) *„Sulykolni is ritmusra kellett. Kettő-három mosott, az olyan szépen, taktusra vót. Azt úgy kellett sulykolni.”*

S télidőben? Ha a patak befagyott, *„télbe kivágtuk a jeget, ott öblítettük a ruhát.”* A hidegben a lábuk alá deszkát, fadarabot, szalmácskát, követ tehettek. Többen vittek ki magukkal *literes bogetkába*, kis edényben forró vizet, hogy abba *„dugdossák”*, mártsák a kezüket, nehogy megfagyjon. *„Kiráztam a ruhát a hideg vízben a pléhkádban, becsaptam a melegbe a kezemet. Az igen nagy fájdalom volt, ahogy a melegbe csaptuk a kezünket. Úgy mondtuk: beleüt a meleg.”*

A vászonanyagot addig mosták, amíg csúszott. *„Mikor már nem csúszott, akkor jó volt. Gyönyörű vót utána! Szép vót igen!”*

Míg a durvább anyag, a vászonnemű lúgozódhatott, a későbbi időben (a 20. sz. első felétől) a finomabb holmit mosószódával, szappannal mosták fateknőben vagy lavórban. *„Később már vót mosószóda, szappan, háború után például főztük csontból a szappant. Sokáig főztük, mint a kocsonya is főződik.”* (D) *„A patyolatból*

Mosópad a patakparton Barkán

való anyagot, ruhát, aztat főzték fazékba', mosták fatekenőbe'. Vót mosószóda. Kékítették, keményítették. Fehér vót. Az olyat csak ünnepnapokon használták. Meg az embernek a fehér ingét úgy mosták." (K) A fatekenőt székre, hokedlira helyezték. A ruháról rajbolón, mosófán dörzsölték le a piszkot. A rajboló fogantyúval ellátott hullámos felületű, lapos téglatest, amely régen fából, később rozsdamentes pléhből készült.

Mosás után a ruhát a patak vizében jól „kirajbolták”, vagy akár bent a házban vagy az udvaron kis kádban, teknőben, lavórban kiöblítették. A finomabb anyagot tehát már nem sulykolták: „Régen minden ruhaneműt sulykolták.” „Aztán később kezdték, vettek vékonyabb anyagokat, azt már csak öblítették. De a vászonyholmit mindég sulykolták.” Mosás után a holmit a kerítésre is kiterítették.

A pokrócokat (rongyszőnyegeket) még sokáig hordták ki a patakra súrolni. Végigengedték a patakon, majd fokozatosan szedték vissza. Közben a mosószéken súrolták a súrolókefével, és ha volt, szappant is használtak.

Fürdés, mosakodás

Nyáron a gyerekek és a felnőttek is kint mosakodtak, hűvösebb időben pedig behozták a vizet a kútról vagy patakról a házba.

A régiek általában hetente egyszer, az ünnepnap előtt mosakodtak meg alaposan. Télen ritkábban, kevésbé kellett tisztálkodni. „Emlékszek, mikor jányok mosakodtunk. Mari néni megkérdezte: »Hát tik a lábatikot

is megmosítok?» »Mér', Mari néni nem?» »Hát csak ha nagyon szaros.«... Mer' az istállóba is mezélláb járt. Akkor még mezélláb jártunk... Hát sokáig élt.”

A gyerekek nyáron a patakban lubickoltak. „Június, augusztusban már lehetett. Amikor már a Lőrinclepke száll, lehet a patakban fürdeni. Nagy, kék színű lepke.” (Hr) A fürdéshez gátat is készítettek: „Mikor gyermekek vótunk, oly nagy gátak vótak, oszt ott fürödtünk abba. Kővel kiraktuk, meg gazzal. Úgyhogy a víz térden felől, valahol derékig is ért. Ott állt egy hónapig vagy két hétig is. Oly munka vót akkor a gyermekeknek, hogy csuda! Csináltuk a gátat, fürödtünk abba.” (B) „Itt bőven volt víz, magasan állt, mert fel vót fogva a gát. A patakba' a gyerekek pocsáilkodtak.” (K) Hárskúton a Malom-patakon „égerfák vótak a patak mellé ültetve, vágtak róla ágat, gátat csináltak. Oda jártak fürödni a gyerekek nyáron. Lejjebb is vót gát, meg a dobogóhídnál.”

A hideg vízzel azért jó volt vigyázni: „Vout egy, aki meg is bénult. Egész nap fürdött. Jóval fiatalabb vout, mint én, fiúcska vout. Itt vout kórházba'. Meg is halt, meglötte magát, mert úgy is maradt, nyomorultul. Amúgy szép fiú lett volna, de nem tudott járni.” (B)

A felnőttek: „Vasárnap délelőtt vittünk magunkkal törülközőt, szappant: itt mosakodtunk a patakba'.” „Lement a nép, oszt fürdött a patakban. Mikor a JRD-be' dolgoztunk, délbe' a patakba' mosakodtunk, meg munka után.” „Gyöttünk az aratásról a mezőről. Este. Akkor lemosakodtunk a patakból.”

Melegben a kútból kimert, egész nap a napon álló vízben is megfürödhettek, megmosakodhattak. Volt, aki egyenest a hideg kútból tisztálkodott a vályú mellett. Hűvös időben, ha kint a napon a víz már nem tudott felmelegedni, a patakról vagy a kútról hozott víz egy részét a tűzhelyen fazékban megmelegítették.

Fadézsában, fakádban, fatekenőben tisztálkodtak. A dézsa kb. fél-háromnegyed méter magas volt, 50-60 literes, az oldalán két fogóval. „Félig felöntötte az ember, oszt megmosakodott benne.” A fakád a szapulásra is használt kád: „Vót az a faedény, beleállt, oszt lemosta magát. Jó magas vót. Kútból hordták a vizet.” „A [nagy] fatekenő hossza 2 m, szélessége meg: rendesen beleülhetett egy ember. Oszt melegítettünk mosófazékba' vizet, beöntöttük abba a teknőbe, megcsináltuk, oszt beleültünk, oszt végigmosakodtunk belőle.” (D) Voltak kisebb fateknők is. Később lavórban, pléhkádacsokban, nagy pléh fürdőkádokban mosakodtak.

A patakvíz lágyabb, mint a kút meszes vize, ezért szívesebben használták – főképpen fejmosásra. „Akinék volt is kútja, lejött a patakhoz, hogy abba' mossa meg a fejét. Sima volt tőle a haj.” „A fiatalok a fejüket a patakvízbe' mosták. Attól szép selymes vót a haj, fénylett.”

A csapadékvíz úgyszintén lágy, ezért hajmosáshoz a lányok esővizet, havat is gyűjtöttek. „Például amikor én jány vótam, csak esővízbe' mostuk a hajunkat. Nagyon jó, az olyan, mintha samponnal mostad vóna meg...”

LÁSSÁTOK, FELEIM!

Ahogy csöpögött az ereszről a víz, alátettünk teknőt, fateknőt. Mostunk is esővízbe'. Jó a ruhára is. Az lágy, az esővíz, ezért vót jó. A hó is jó.”(D)

Hűtés

A hűvös kutat és a forrás hideg vizét a régiek felhasználták a romló élelem tartására is.

„Amíg még nem volt hűtő, hát beengedtük a kútba a húst is. Nyáron. A szatyrot rákötöttük a spárgára, és beengedtük. Edénybe is engedhették.” A tejfélét, tejfölt és a húst volt szokás néhol így hűteni. (Van, aki nem tud erről a hűtési módról: *„Mer' egy disznócskát öltek, meg a tyúkot akkor vágják le, mikor kellett. Meg füstölt hús vót. Megfüstöltek mindent.”*)

„Volt, aki megvette vasárnapra a húst Rozsnyón - mert akkor nem minden nap, csak vasárnap ettek húst -, s aztán leengedte a kandliba, hogy hűljön. Rudacska, arra volt spárga, arra ráköttek a kandlit, úgy engedték.” (Hr) A cserépedénybe, boketba vagy kandliba helyezett húst valaki *csanallal* (csalánnal) borította (B), hogy a húst védje. Egy gazdasszonytól hallottam, hogy nyáron vajkőpülés előtt a tejet legalább egy éjszakára benne hagyta a kútban, mert máskülönben a vaj igen puha lett volna.

Hogy a forrásvizet is használták hűtésre, arról Lucskán beszéltek. *„A pásztornak jó vót, mer' ha lelőtt egy őzet, beáztatta a húst. A víz hideg vót. Csak úgy, a válóba.”* *„A malomba' lent mindenre a Kesely-kút vizét használják, mert ott van nekik a réten, nem oly messze. Azt mondta Marika, hogy ha főzött, megmaradt étel, betette egy edénybe, azt egy másik, oly nagyobb edénybe tette, hogy le ne merüljön, s elvitte a forrásba. Belerakta a forrásba, vízbe, a tetején megmaradt. Fűzfabokor volt ottan a forrás mellett, lehet, hogy a fazekat madzaggal kikötötte, hogy ne menjen el.”*

A lucskai zsidónak, akinek üzlete és vágóhídja is volt, télen vastag jégdarabokat hordtak szekéren a mélypincéjébe.

Öntözés

Bár a kertben való öntözéshez általában hordókban felfogták és felfogják a csapadékvizet, a legjobb az, ha patak van a közelben. A patakról rocskában cipelik a vizet, vagy *„behúztatják”* a kertbe. Például egy lucskai gazda a patakba csövet tett, amelyre szivattyút kapcsolt, és azzal húztatja a vizet 200 m-re a kertben felállított 1000 l-es műanyagtartályba. Pléhkád, hordók is állnak mellette.

A határban a falubeliek szintén a közeli patak vizével öntözik a zöldségeiket.

A víz néhány további felhasználási lehetősége

Disznóöléskor a beleket a patakban vagy a forrásban is mosták, ha az közel esett a telekhez. A patakon léket vágtak, és a lábuk alá szalmát raktak, hogy ne fázzon térdelés közben. Lucskán a köpűk, Kovácsiban a Szögi-kút forrásvizében is tisztították a disznóbelet. A források a nagy hidegben melegebbek, ezért azokat jobban szerették.

Az edényt a konyhában vagy az udvaron mosogatták el, lavórban. Huncutságból egy hosszúrési kislány kivitte a patakra: *„Engem otthon hagytak. Levittem lavórban a patakhöz az összes edényeket, ott mosogattam. Mikor jött volna haza édesanyám, beszaladtam, hogy ne lás-son meg.”*

A gyerekek teknőben ülve csónakáztak. *„Ha nemigen hozott a víz, eveztünk. Botot vettünk a kezünkbe, oszt avval.”* (Hr)

Vizedények a lakóhelyen belül

Vödörök, rocskák, kupák

A faluban és a telkeken használt vizedények a vödör, e vidéki elnevezése szerint *rocska* és *kupa*. Ezekben hordták a patakról vagy a kutakból a vizet, bennük vitték a konyhába vagy az istállóba, s velük öntözték.²

A régi időben favödört és fakupát használtak. Míg a favödörrel az ásott kutakból is merítettek, a fakupába átöntötték a vizet, vagy a forráskutakhoz, patakokhoz jártak vele. A Csermosnya-völgyben a mai öregek főleg a farocskára emlékeznek. Fakupát csak néhány idősebb embernél láttak régebben.

A *farocska* vagy *faveder* a mai öregek gyerekkorában a kutaknál még előfordult, de a házba már alig hordtak benne vizet. Itt-ott még az állatoknak való vizet öntötték bele, vagy valami tárolására szolgált. *„A régi időben a legtöbb kúton is farocska vót.”* (Hk) *„Régen favödör vót, legrégebben mindenkinek... Nagypám kútjánál fahorog és farocska volt. Amikor még iskolába jártunk, a tekerős kúton is farocska volt.”* *„A régieknek vót farocska, inkább az állatnak használták. A gémeskúton farocska vót.”* (Hr) *„Keves helyen vót már az én időmben favödör. Használták, így a marha részire, disznó részire hordták benne a vizet, a patakról.”* (B) *„Arra már nem emlékszek, hogy lett volna.”* (D)

A farocskát, ahogy a fakupát is, falubeli emberek, főleg bodnárok, kádárok készítették. A dongákat általában három vasabroncs fogta össze.

Kovácsiban mondták, hogy a faedényeket szombatonként megsúrolták: *„A patakon zsilip, pallócska volt, azon járt át a nép. A patakszéleken ott súroltak. Vittek egy csöpp meszet meg finom homokot, oszt azzal súrolták meg. A kupát is, meg a fazsolytárt is. Azt mondták aztán rá, aki látta: »szépen meg van súrolva«, megdicsérték.”*

Vízhordásra használt *kupát* is alig látni már. Általában kb. 40-50 cm magas, felfelé szűkülő, dongákból készült faedény, oldalán füllel. A *kanta* elnevezéssel is találkoztam. Ez kisebb cserép- vagy bádogedényt is jelöl. A ma ismert öntözésre használt nagy vizedényt (az öntözőkannát) *öntözőkupának* is nevezik e vidéken.

„Fakupát láttam, de farocskát itt nem. Az alja szélesebb vót, a teteje felé keskenyebb. Egy fogója vót. A fülével fogták meg, alulról megfogták, úgy öntötték ki belőle. Hogy mire használták, én azt nem is igen tudom. Talán hordtak abba' is vizet. Nálunk nem vót.” (B) *„Fakupa - azt láttam. Az alvégbe a Szögi kútjokról*

azzal hordott egy bácsi vizet. Az alja széles, teteje fele keskenyebb. Csak egy füle van.” (K) Használhatták öntözésre, mosakodásra, fejésnél is. „*Mi nem használtuk már, de vót még. Direkt víznek használták. Vagy mondjuk, ahol vót három-négy tehen, ott megfejték a tehenet, oszt abba a fakupába öntötték be, abba' vitték be. Osztt úgy szűrték le a kőfazekakba.*” Később fémből is készült kupa: „*Édesanyám emlegette, Barkáról lehoztak ide egy asszonyt, ide jött férjhez. Ő [zománcos] kupával járt vízért.*” (K)

A 20. század első felétől kezdve jelentek meg a gyárból származó *bádogvödörök*: a zománcos, pléh- vagy cin-rocskák. A farocskákat, fakupákat leghamarabb a házból szorították ki a zománcos vödörök, s később („...*addig csak zománcos meg farocska vót*”) az udvarban, a ház körül, a kutakban fokozatosan átvették a helyüket a pléh- és cinvödörök. A farocska a nehézsége miatt sokáig megmaradt a gémeskutakon. „*A régi öregeknek még nem vót pléhrocska. Mikor már újódott a világ, akkor jöttek be. Nálunknál már pléhrocskák vótak.*” (Hk) „*Begyöttek a csehek, jöttek a németek is, azok hozták – már fejlettebbek vótak.*” (B) A műanyagvödörök a 20. sz. utolsó harmadától jelentek meg.

A pitvari vagy konyhai rocskák a zománccal bevont bádogvödörök lettek, amelyeket *zománcos* vagy *gléces rocskának* neveznek. Hogy le ne ütődjenek, ezeket a kútba nem engedték, hanem a vizet áttöltötték beléjük a kúti vödörből. Zománcos rocskákban hordták az ivásra vagy főzésre való vizet is a falubeli forrásokból vagy a patakból. Bevitték a házba, a *vizeslócára* helyezték. „*Mindenkinek zománcos vót a házban. Lehetett kapni üzletbe, meg nászajándékba is adták, párba.*” (K) *Főzőrocskának* is nevezik.

Előfordult, hogy a házban is „cinezett” bádogvödört használtak. Az elzártabb Barkán hallottam: „*Zománcos vedrek, amióta emlékszem, voltak. De az mindég drágább vót; azelőtt oly keresett nem vót, mint már most. Úgyhogy az olcsóbbat vették mindég, a cinvedret. Kevés helyen vót zománcos veder.*”

A *cin-* és *pléhrocskák*at általában a kinti munkákhoz használták és használják: az állatoknak való vízfordásra és az itatásukra; takarításnál; mosáshoz, mosogatáshoz bennük hozták-hozzák a vizet. Pléhvödör alatt sokszor a kevésbé erős rocskákat értik. A cinrocskák nehezebbek, foltozhatók. Így a kutakban a farocskákat leginkább ezek váltották fel. „*A cinezett pléh tovább eltart, meg tisztább. A pléhvedret csak a marha, sertés részire használták ivóvízre. A cinezettet használták ivásnak is, meg főzésnek is.*” (B)

A vizesrocska helye a házban

A tiszta víz a pitvarban, ill. a konyhában állt a *vizeslócán*, későbbi időben a *vizeszszekrénkén*.

A vizeslóca négy lábú, támlátlan, kb. 1/2 m magas, 1 m széles padocskára. Alul még lehetett rajta egy kis *póc*, amin az ecetet és egyéb, konyhában szükséges anyagokat és dolgokat tartották. „*Később már lehetett*

kapni a bútorokkal együtt, kis szekrényt. Nekünk is itt van, a szekrényben a cipőt tartjuk.” (Hr) Máshol a szekrénykében pl. a háztartáshoz szükséges holmik sorakoznak.

A vizeslócán leggyakrabban két rocska állt. Magányos öreg embereknél ma már többnyire csak egyet láttam. A rocskák mellé vagy közé merítésre szolgáló bögrét helyeznek. Régebben cserépbögre volt, később porcelánból, bádogból, alumíniumból való. Tányérkán, alátétlen áll. A lócát, kis szekrényt védik a nedvességtől: „*Vettünk a vödörök alá oly kerek tepsit, hogy ne legyen a szekrénke vizes.*” Újabb műanyagterítő is boríthatja.

Megjegyzések néhány konyhában használt edényről

Bár a konyhai edényekkel nem foglalkoztam, szeretném itt leírni, amit maguktól, csupán melleleg említettek meg az adatközlők.

A régi cserépedényeket használtak a konyhában, amelyek közül a hasas *fazekak* voltak a legfontosabbak. „*Például tejnek csak cserépedényt használtak, cserepfazekakat. Hasasforma.*”

A főzésre használt, gömbölyű aljú, félkör alakú vasfogantyúval ellátott régi *kőfazékról* mondták: „*Az ha átmelegedett, akkor soká nem kellett annyira tüzelni. Hamar is megfőtt benne az étel, és oly más ízű vót.*” (B)

Az egyfűlű, széles szájú cserép- vagy bádogkannák víz, tej, kávé tartására szolgáltak.

Eleinte cserépbögréket (*csuprokat*) használtak, később elterjedtek a bádog- és a porcelánbögrék is. Barkán a porcelánbögrét *findzsának* is hívják. „*Mikor kértek tőlem a búcsúsok vizet, akartam nekik hízelegni, hát a findzsát vettem le a komótrul, kiöblítettem. Úgy vittem nekik a vizet.*” „*Régen tölcésérs³ csuprok is voltak. Véka, félvéka, negyedvéka.*”

*

Utószó

A történeti bevezetésben említett munkanélküliség, a városba való költözés előnyei miatt, sajnos, sok fiatal elhagyta szülőfaluját a Csermosnya-völgyben. Az üres házakat gyakran idegenek veszik meg, akik hétfégi üdülőként használják őket. A falvak eredeti lakossága egyre fogyatkozik. Pedig a környék megérdemelné, hogy többet foglalkozzanak vele, és jobban megbecsüljék. Külföldi turistáktól hallottam, mennyire meglepődtek, hogy elhanyagolják ezt a szép vidéket.

A határ pusztul, a gondozás nélkül sok forrás elgyomosodik. „*De most már minden be van ott növe. A sok hangyazsombik, minden, tönkre van az egész határ. Siralom ránézni.*” A gyökerek – a vidék múltjának, a régi élet emlékeinek – őrizői lassan kihálnak. Tennivalónk kincseik megőrzésére lenne elég.

Milan Rúfus

Kiszáradt kutak

Mint ahogy kimúlik a kutya –
úgy apad el a forrás
s a néma víz,
évekig hallgatag hú társ,
magunkra hagy.
Elmegy a messziségbe.
És hiába hengerled félre
a köveket, sírja üres.

Amink volt, már nincs,
csak tudjuk.
És a szél, por, agyag betakarja
A föld kifosztott szemgödreit.

(Ozsvald Árpád fordítása)

JEGYZETEK

¹ E vidéken mindkét elnevezést használják, bár valamivel gyakoribb a „lúgozás”. Elterjedésük: „lúgozás, lúgzás” – Alföld, Felföld a Garam és Hernád között, Székelyföld, Bukovina, Moldva; „szapulás” – Észak-Dunántúl, Kisalföld, a Tiszántúl északi része, Erdély; „párolás” – Dél-Dunántúl (Magyar Néprajzi Lexikon)

² A Magyar Néprajzi Lexikon az említett három vizes edény közül a kupát jellemzi úgy, mint elsősorban ivóvíz szállítására, tárolására szolgáló faedényt. Felfelé szűkülő formájú. A fakupát később felváltotta a zománcozott bádognakupa, a vödör. A rocskáról, mint fejedényről ír, amelynek két alapformája ismert: 1. felfelé szélesedő vödörforma, amely a tehenek fejésére használatos; 2. felfelé szűkülő, alacsonyabb forma, a juhok fejéséhez. A Csersomosny völgyében a rocska név a vödörökre is vonatkozik. A vödör fából, bádognál készült henger formájú vagy felfelé szélesedő edény, amelynek felkőr alakú, vasból készült lehajtható fogantyúja van. Mára elterjedtek a műanyagból készült vödörök is.

³ kiöntős; a bögre oldalán kihajló, lekerekített bevágással, hasonlóan a kancsókhöz

Máté Imre, *1911

Máté Erzsébet (Böksi), *1924

Mihók Juliska, *1921

Szentandrás István, *1929 és fia, Tibor *1963

Teleczky Anna, *1923

Turcsán István, *1925 és Erzsébet, *1925

Berceli (Tomi) Gyula, *1930 és Berceli szül. Turcsán Emi, *1933

Ulman Jánosné Mária, *1919

Hosszúrét (Hr)

Kórintus László, *1926 és Erzsébet (Böksi), *1930

Orosz szül. Balázs Márta, *1928

Soltész szül. Szalai Anna, *1929

Szkal Valentina nővér, *1918

Szalai szül. Ulman Anna, *1926

Szentandrás Istvánné szül. Balázs Margit, *1935

Id. Ulman István, *1924 és Erzsébet (Böksi), *1925

Kovácsi (K)

Dányi János, *1914

Iván Béláné szül. Bukovics Anna, *1931

Kukta szül. Dányi Mária, *1927

Petro szül. Hlivák Ilona, *1912

Petro Ilona, *1922

Lucska (L)

Bendzsuk szül. Tisza Mária, *1923

Keller szül. Szabó Olga, *1932

Kovács szül. Kovács Giza, *1926

Tisza János, *1926

Szabó Gyula, *1928 és Mária, *1941

Szirotnyák Veron, *1922

Vozár szül. Tisza Mária, *1921

Vozár szül. Béres Júlia (Juliska), *1926

Adatközlők:

Barka (B)

Bernát Imre, *1929 és Bernát szül. Fónad Terézia, *1938 (Bátorkeszi)

Gallai János, *1921 és Jolán Matild, *1924

Kocsmáros Imre, *1934 és Kocsmáros szül. Vozár Erzsébet, *1940

Lukács Rózsa, *1929 és Icsó Péter, *1952

Schulz József, *1927 és Schulz Józsefné szül. Ivánko Erzsébet, *1927

Tamás Lajos, *1925 és Margit

Dernő (D)

Bakos Béla, *1933 és Bakos szül. Koleszár Emi, *1929

Bakos György, *1923

Bakos Margit, *1925

Gyurán László, *1926

Jánosi Magda, *1934

Krajnyák Margit, *1917 és fia, Krajnyák József, *1947

Petro Ilona, *1923

Hárskút (Hk)

Bugár József, *1929 és Ilona, *1935

Lassan Istvánné Anna Borbála, *1933

Kiss László

Palócföld orvosai 8.

A császármetszés felvidéki úttörője: Pongrácz Mihály (1805–1879)

„*Habent sua fata libelli*” (a könyveknek megvan a maguk sorsa) – állította már a Kr. u. 2. században a római **Terentius Maurus**. Ám az orvostörténészek jól tudják, ugyanez elmondható a műtétekről is. Utóbbiak közül is – története érdekességét tekintve –, kiemelkedik a császármetszés, orvosi nevén a „*sectio caesarea*”. E műtét során a természetes úton (a hüvelyen át) történő szülés helyett egy operációval, a hasfal átmetszésével és az anyaméh megnyitásával az orvos emeli ki a magzatot a méhből. A császármetszés „világ-történetével” az orvostörténészek részletesen foglalkoznak, több ilyen munka magyar nyelven is hozzáférhető. **Jürgen Thorwald** 1956-ban „a sebészek évszázadáról”, a XIX. századról írt német nyelvű könyvét már 1959-ben lefordították,¹ s ennek egyik fejezete foglalkozik a korábban csak seborvosok, sebészek által végzett életmentő műtéttel. **Szabó András** nemcsak a műtét történetét, hanem annak ikonográfiáját, azaz a császármetszés képzőművészeti, képi ábrázolásának történetét is feldolgozta gazdagon illusztrált könyvében.² A téma legfrissebb, korrekt, levéltári adatokon (is) alapuló feldolgozása a budapesti *Orvosi Hetilap* hasábjain jelent meg 2002-ben.³

A császármetszés történetének e gazdag forrásából mi most csak egy sajkányit merítünk. Egy sajkányit, ám nem akármilyen történet: a történelmi Magyarország területén második – Szlovákia területén valószínűleg az első – császármetszés történetét. A történet hiteléhez nem férhet kétség, hiszen azt maga a „műtevő”, **Pongrácz Mihály** tette közzé a kor egyetlen magyar nyelvű orvosi lapja, a **Bugát Pál** professzor és **Flór Ferenc** doktor által szerkesztett *Orvosi Tár* hasábjain, 1839-ben.

Pongráczot 1839 nyárutó (augusztus) havának 5. napján hívták el egy 40 éves, először szülő (primipara) nő

ágyához, miután a vizsgáló bába „*a magzat rendetlen fekvésé*” észlelte. Pongrácz megvizsgálta a nőt. A medencét szűknek, a magzatot viszont túl nagynak találta – ráadásul a magzat nem „normális” (függőleges), hanem keresztben fekvő helyzetben, előrelógó karral ékelődött be a szülőútakba. A felsorolt, s a természetes úton történő szülést lehetetlenné tevő körülmények „*ingerlő okok*” (javallatot, indikációt) képeztek a terhesség művi befejezésére. A műtetre másnap, augusztus 6-án került sor:

„*A veszedelmes műtétre leginkább bátorított a szülő erős alkata, vidorsága, lelki ébersége s maga kívánsága; - midőn hanyatt vízirányos fekvésben a hasfalak felmetszése a köldökön alol a farcsontok felett a fehér vonal mentében csekély vérzéssel megtörtént, jó segéd, megyei sebész segítségével a méh is illettő nagyságra megnyitott, s belőle a fejével és derekával keresztben, farával felfelé fekvő gyermek kettőnk ereje által kihuzatott a szülőnek mindaddig erős maga tartásával és erejének csekély csökkenésével, mi után a szülep (placenta, méhlepény – K.L.) is a nyitott seben keresztül kivétel, de véghetetlen méh vérzéssel, mellynek a seb hirtelen és jó renddel tett véres összefoglalásával kívánt a műtevő ellentállani, de hasztalan, mert a görcsös kemény méh össze nem huzódván, a kötözés elmulatával a szenvedő asszony halaványulni, érverése csökkeni, ájulni, csuklani, görcsösen vonaglani kezdett, s a műtét után mintegy fél óra múlva meg is halt.*”

A „műtevő” megjegyzésre méltónak találja azt a tényt, hogy a már nem fiatal nő terhesen ment férjhez, és más állapotát titkolandó, „*hasát szoros ruhával áltövezve varva tartotta mindég*”. Az eset alapján Pongrácz felhívta a törvényhatóságok figyelmét, hogy jobban gondoskodjanak a megfelelő sebészi és szülési „eszközökről”, nehogy orvosaik úgy járjanak, mint jómagam: „*...midőn is az egy késből álló készületnél a megyei sebészt kérdeztem: mit csinálunk, ha ez az egy kés is el talál romlani? Azt felelte »van neki egy rossz, majd azt meg köszörüljük« mi meg is történt, de reá szükség nem volt!*”

Sajnos, Pongrácz nem közölte a császármetszés helyszínét, így csupán feltételezzük, hogy az Losonc lehetett, ahol Pongrácz Nógrád vármegye másodfőorvosaként éppen 1839-ben letelepedett. Az addigi losonci orvos, **Baintner Ferenc** (1805–1883) ugyanis a megyeszékhelyre, Balassagyarmatra költözött, ahol a megyei főorvosi (fizikusi) funkció várt reá.⁴

Megdöböntető, s a „hálás utókor” jelzőjét megkérdőjelező tény: Pongrácz Mihály nem szerepel sem a *Magyar Életrajzi Lexikon*, sem a helyileg illetékes *Slovenský biografický slovník* megfelelő kötetiben. Kritika illeti az orvostörténet-írást is, hiszen a **Kapronczay Károly** által összeállított, 2004-ben, Budapesten megjelent *Magyar*

Orvoséletrajzi Lexikon sem említi Pongráczot. Ez azért is elgondolkodtató, mert Pongrácz 1839-es „császármetszés”-leírását 1926-ban **Tóth István** egyetemi tanár teljes egészében újraközölte, kihangsúlyozva, hogy helyesbítení kell „a magyar irodalomban említeni szokott azon adatot, amely szerint az első császármetszést nagy Semmelweisünk végezte”.⁵ A Borovszky-féle, 1911-ben megjelent megyei monográfia is mindössze az 1867. április 25-én megtartott tisztújítás kapcsán említi őt: „Az orvosi karban az 1861. évi tisztválasztás figyelembe vételével főorvos: Baintner Ferencz dr., második főorvos – ez alkalommal fizetés nélkül – Pongrácz Mihály dr.”⁶

Próbáljuk meg tehát a korabeli lapok, orvostörténeti publikációk mozaikdarabjaiból összerakni Pongrácz Mihály portréját. 1805-ben – más forrás⁷ szerint 1804-ben – a Veszprém megyei Felsőőrön született, református szülők gyermekeként⁸. Bátyja, **Pongrácz János** Veszprém megye „rendes seborvosa”-ként lett hivatása áldozata – a megyei fogház betegeit ápolva, „petécsláz”⁹-at kapott – 1844. április 16-án. Mihály a pesti orvosi karon 1835-ben fejezte be tanulmányait. Orvos avató értekezésének (disszertációjának) csak a címdala volt latin, maga a szöveg veretes, reformkori magyar nyelvezettel íródott. Az *Értekezés a csonttörésekről általánosan és különösen magyar címmel is közreadott, 135 (!) oldalas disszertációt a szakértő Dörnyei Sándor „nagyon igényes”* műnek tekinti: „Először a törés és a kezelés általános kérdéseit (okok, diagnózis, a gyógyulási folyamat, a kezelési eljárások: a csontvégek helyzetetele, együtt tartása, a gyógyulás ellenőrzése, a szövődmények elhárítása) foglalja össze. Kitér a sérült fekvőhelyére, a pólyázásra, a nyújtó

készülékekre. Azután sorra veszi a különböző csontok kezelését (koponya, törzs, végtagok). Az általános részben összefoglalt kérdéseket itt az egyes csontokra alkalmazva, speciális szempontokkal, technikákkal kiegészítve tárgyalja a sebészi töréskezelést”.¹⁰

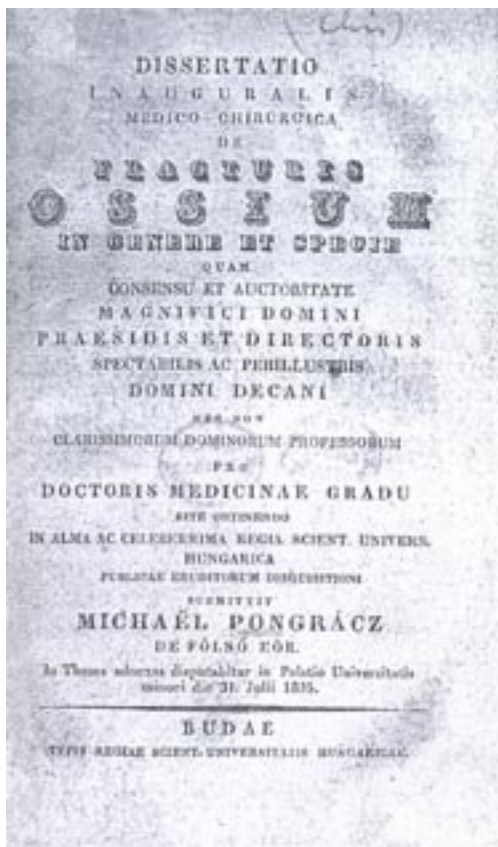
A „királyi egyetem betűivel”, **Konkoly Thege László** táblabírónak ajánlott, Budán kiadott kis kötet több figyelmet érdemelne az orvostudomány és különösen a sebészet magyarországi története iránt érdeklődők részéről! Nemcsak terjedelme, hanem főleg tartalma, nyelvezete miatt a legjobb tíz magyar disszertáció közt lenne a helye – igazán megérdemelne egy reprint kiadást.

Pongrácz témaválasztása nem lehetett véletlen: röviddel az orvostudományi cím megszerzése után, az 1836/37-i tanévben a „sebészdoktori” titlust is megszerzi a pesti orvosi karon.¹¹ Orvosi pályafutását Pesten kezdte, **Stáhly Ignác** (1787–1849) sebészprofesszor asszisztenseként.¹² Lehet, hogy az ő ajánlására – Stáhly 1826-tól Nógrád vármegye táblabírója – kerül 1839-ben Losoncra, mint a megye másodfőorvosa. Fentebb taglalt császármetszésével hamarosan mint jól képzett, bátor, a sebész szikét is jól forgató orvosdoktor „mutatkozott be” – nemcsak Nógrád megyének, hanem az Orvosi Tár segítségével az egész országnak. A szegedi városi orvos, **Knie Márton** 1785-ben halott nőn végzett császármetszését követően valószínűleg ez volt a második, élő nőn azonban az első „sectio” magyar földön.¹³ Egyébként Pongrácznak az (orvosi) közügyek iránti érdeklődése nem volt szalmaláng természetű: amikor 1841-ben megindul a magyar orvosok és természetvizsgálók mozgalma, Pongrácz szót emel a közegészségügy törvény útján való rendezése és a megyei főorvosoknak „a szegődményesek” sorából való kiemelése érdekében.¹⁴ Részt vett az 1842-ben Besztercebányán megtartott harmadik (a Pesten kívüli első) vándorgyűlésen is.

Az Orvosi Tárral jó kapcsolata lehetett már a pesti évei alatt is. 1839. március 3-án „Pongrácz Mihály orvos-sebész tudor” aláírással jelentette meg *Száj rákfene tökéletes gyógyulása* c. esettanulmányát.¹⁵ Az írásból kiderül, hogy Pongrácz „**Stáhly kir. tanácsos és Pólya**¹⁶ orvos tudor urak”-kal tartott konzílium alapján részesített kórházi kezelésben egy 34 éves, már öt éve „bujasenyben” (vérbajban, szifiliszben – K. L.) szenvedő férfit. A kezelés részletei csak az orvostörténést érdekelhetik, azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a pályakezdő Pongrácz cikkéhez maga a szerkesztő, Flór Ferenc fűzött *Toldalékot az ibolós*¹⁷ *higany készítményekről* címmel.

Mint jeleztük, Pongrácz nem csak „belorvos”, hanem a „külső bajok” (ide számították a sérüléseken, töréseken kívül a bőrbetegségeket is!) orvoslásával foglalkozó seborvos, sebész is volt. Ám ő tekinthető Nógrád megye első szülész/nőgyógyász orvosának is – nem csak 1839-i „császármetszése” miatt. 1841-ben ugyanis egy újabb esettanulmányt jelentetett meg az Orvosi Tárbán, melynek már a címe is egyértelműen jelzi a „nőgyógyászati” témát: *A méhüvellyel tökéletes elválása s helyéből kifordulása*.

A részletek ismét csak a szakember számára értékesek.

Két megjegyzés azonban segít árnyaltabbá tenni doktorkunk orvosi és emberi portréját. Írásából kiderül, hogy az előreesett és elhalt hüvely helyébe képződött „*új méh-hüvely Rickord tükrével megvizsgáltatott*”.¹⁸ **Philippe Ricord** (1800–1889) párizsi kórházi főorvos a vérbaj (szifilisz) kezelésének nemzetközi tekintélye volt. Hogy az általa feltalált eszközt Pongrácz már használta, arra utal, hogy Nógrád megye másodfőorvosa nemcsak a tudását pallérozta állandóan, hanem orvosi eszköztárát is a legmodernebb darabokkal bővítette. Második megjegyzésünk: Pongrácz a sikeres kezelést követően sem tekinti lezártnak az esetet! „*Mi történéndik bekövetkezhető szülés alkalmával, közlő arra nézve egész figyelmét igéri.*” E sorok jelzik, hogy Pongráczot nem csak az „orvosi eset” érdekli, hanem az emberi sors is!

Humanizmusának egyéb dokumentuma is fennmaradt a korabeli orvoslap hasábjain. Amikor **Schuster János** (1777–1839), a pesti egyetemen a gyógyszerészet professzora, a magyar orvosi és gyógyszerészi műnyelv egyik megteremtője elhunyt, emlékét többek közt az ún. „*Schuster-féle árva*” intézményével kívánták megőrizni. Ez annyit jelentett, hogy egy alapítvány kamataiból évente egy-egy orvos, seborvos vagy gyógyszerész árván maradt gyermekét támogatták. 1844-ben Pongrácz Mihály „*folyamodás*”-t küldött be a „*gyámküldöttség*”-hez, s abban „*néhai Pongrácz János testvérbátyának, t. Veszprém-megye rendes seborvosának elmaradott árváját, Pongrácz Eleket Schuster árvául kinevezetni kéri*”.¹⁹ A bevezetőnkben már említett seborvos kilenc gyermeket nevelt özvegyen, miután felesége 1843-ban „*szülés utáni méhvérzés*” következtében elhunyt. A most szóban forgó kötetnek egyébként van még egy fontos Pongrácz-vonatkozása. A szerkesztők azzal is megköszönték a lap támogatását, hogy egy-egy kötetet a „*lelkesebb pártolóknak*” ajánlották. 1844-ben pl. **Tormássy Lajosnak** (1784–1867) és felső eőri Pongrácz Mihálynak.

S ha már szóba kerültek a rokoni, családi kapcsolatok, Pongrácz Mihály családi állapotáról sajnos semmilyen adattal nem rendelkezünk. Lelkes helytörténészekre vár a feladat, hogy Pongrácz losonci éveit feltérképezzék, további orvosi sikereit/kudarcait dokumentálják. Megeszerzte híres orvos lehetett; 1864 júniusában elhívták őt a kanyaróban megbetegedett **Madách Imre** betegágyához is.²⁰

Nem tudjuk, Pongrácz mikor fejezte be orvosi tevékenységét. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867-ben, Rimaszombatban tartott XII. vándorgyűlésén még „losonci orvosként” szerepel a résztvevők névsorában. Később valószínűleg Pestre költözött, ott halt meg 74 éves korában, 1879-ben.²¹

Mint jeleztük, Pongrácz Mihály neve, tevékenysége szinte teljesen feledésbe merült. Ezt enyhítendő, 2004-ben a császármetszés történetéről írva, a szlovák nőgyógyászok számára felidéztek alakját.²² Reméljük, e mostani kis dolgozat elősegíti emlékének megőrzését Losoncon is, ahol talán egy emléktáblát is megérdemelne, mint a magyar szülészet/nőgyógyászat jeles alakja, a császármetszés egyik magyar úttörője.

IRODALOM

Borovszky Samu (szerk.)

1911: Nógrád vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest

Dörnyei Sándor

2001: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Második kötet, Borda Antikvárium, Budapest

Gortvay György

1953: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Akadémiai Kiadó, Budapest

Hőgyes Endre (szerk.)

1896: Millenniumi Emlékkönyv a budapesti királyi tudományegyetem orvosi karának multjáról és jelenéről, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest

Kiss László

2004: Storočie heroických výkonov – k histórii cisárskeho rezu na Slovensku v 19. storočí. Praktická gynekológia, 1. sz.

Leblancné Kelemen Mária

1979: Adalékok a reformkori Nógrád megye egészségügyi helyzetéről Baintner Ferenc megyei főorvos jelentései alapján. Orvostörténeti Közlemények, 87-88. kötet, 269–275.

Magyary-Kossa Gyula

1929: Magyar Orvosi Emlékek II. kötet, Budapest

Pongrácz Mihály

1839a: Száj rákfene tökéletes gyógyulása. Orvosi Tár, Új folyamata, Második félév, 9. Sz., 129–132.

1839b: Császármetszés. Orvosi Tár, Új folyamata, harmadik félév, 14. Sz., 209–212.

1841: A méhüvely tökéletes elválása s helyéből kifordulása. Orvosi Tár, Új folyamata, hatodik félév, 41–44.

1844: Orvosi Tár, Harmadik folyamata, hatodik kötet, 24. sz., 372.

Thorwald, Jürgen

1959: A sebészek évszázada (ford.: Siklósi Mihály), Gondolat Kiadó, Budapest

Szabó András

1996: A császármetszés története és ikonográfiája (Historia et iconographia sectionis caesareae). Folium, Budapest

Tóth István

1926: A császármetszés a multban és ma (előadta a Balatonfüreden 1926. május 14-én tartott „Továbbképző kurzuson”). Orvosképzés, 452–462.

Varjassy Péter

2002: A császármetszés története Magyarországon a XIX. század végéig. Orvosi Hetilap, 44. sz., 2493–2499.

JEGYZETEK

¹Thorwald 1959.

²Szabó 1996.

³Varjassy 2002.

⁴Leblancné 1979. 269.

⁵Tóth 1926. 460.

⁶Borovszky 1911. 547.

⁷Gortvay 1953. 186.

⁸Dörnyei 2001. 110.

⁹A petécscláz valószínűleg a ma kiütéses tifusznak nevezett kór lehetett.

¹⁰Dörnyei 2001. 110.

¹¹Hőgyes 1896. 265.

¹²Dörnyei 2001. 110.

¹³Varjassy 2002.

¹⁴Gortvay 1953. 121.

¹⁵Pongrácz 1839a

¹⁶Pólya József (1802-1873) alsószecei (Dolná Seč) születésű pesti orvosdoktor.

¹⁷Iboló: jód.

¹⁸Pongrácz 1841.

¹⁹Pongrácz 1844

²⁰Magyary-Kossa 1929. 133.

²¹Dörnyei 2001. 110.

²²Kiss 2004.

Szilágyi László

A tornaújfalusi, passiót éneklő közösség a múlt század elejétől napjainkig

Mottó:

*Értékeinket és kincseinket
adjuk tovább a következő nemzedéknek.*

Egy kis faluban, különösen a XIX. és a XX. század fordulójának éveiben (de a mai napig is) nagyban emelte a virágvasárnapi és nagypénteki ünnep hangulatát, amikor a római katolikus templomban felhangzott Jézus Krisztusnak az Utolsó vacsorától a Kereszthaláláig tartó kinszenvedését megelevenítő passió.

A passiót a jezsuiták és az *Iskola Testvérek Rendje* előbb kolostoraikban adták elő, majd később misztériumjátékok formájában a templomba is bevitték. A négy evangélista közül **Máté**, **Márk** és **Lukács**, kis eltéréssel ugyan, de egyféleképpen írja le Jézus Krisztus kinszenvedését. **János** evangélista az Isten szemzőgéből nézi a megváltás művét. Belemerül az akkori időbe. Bár mind a négy evangélista passióit kellene énekelni az egyházi évek rendszerében, általában csak a Máté- és a János-passiókat éneklük. (Kivételet képeznek azok a székesegyházak, ahol önálló énekkar működik).

Nem tudjuk pontosan, mikor kezdték nálunk énekelni a passiót. Úgy hallottam az öregektől, hogy amikor 1896-ban **Litkei Menyhért** kántortanító a községünkbe került, a falu kulturális élete több irányban is fejlődésnek indult, s hamarosan kitűnt a környező falvak közül. Többek között létrehozta a fúvószenekart (rezesbandát), megalakította az önkéntes tűzoltó szervezetet, iskolakertet létesített, tanítványaival pásztorjátékot tanított be karácsony estére, és a fiatalság minden farsangban legalább egy színdarabot előadott. Konzervatóriumi végzettsége volt, ezért az éneklést minden munkájába (iskolában, színjátásban stb.) beiktatta, előnyben részesítette.

Jómagam 1945-ben (tízévesen) kerültem be a passió éneklésébe, amikor még Litkei Menyhért tanító úr „tanítványai” közül is énekeltek a passiót. Majd minden próbán fel-felemlgették a valamikori próbákat, közös énekléseket. Ezekből idézek:

„Amikor a tanító úr megismerte a falu lakosságát, kiválasztotta a jó hangú, jó hallású férfiakat, akiket megtanított a passió éneklésére. Négy szólamra tanította. Külön kiválasztotta azokat a férfiakat (hangjuk szerint), akik a passióban megszemélyesítik az ott szereplő bibliai személyeket. Külön gondot fordított pl. az Evangélista, Jézus és Pilátus szerepeinek éneklésére. Az Evangélista szerepének éneklésére olyan személyt választott, akinek kiejtése, hangerőssége a hosszú éneklés alatt nem változik, és kitartóan bír énekelni. Jézus szerepének éneklését bariton hangú, nyugodt személyre bízta. Pilátus szerepét erősen, erős hangú férfi énekelte, aki hangjával is kitűnt a többiek közül, mint ellentmondást nem tűrő, parancsoló római helytartó. Ez a három személy különösen a nagypénteki passióban énekel sokat.”

A többi szólóénekesnek (**Júdás**, **Péter**, szolgálók, hamis tanúk, poroszló) nem sok feladata van, ezek nem tűnnek ki a passióban. A férfiakon kívül két felsőbb osztályú iskolás lányt is szerepeltetett a virágvasárnapi passió éneklésében, ők a két szolgáltót jelenítették meg. Nagypénteken már csak az egyik lányka szerepelt. A tanító úr nem énekel, ő csak dirigálta a szólistákat és a szólamokat. A nők szerepeltetését az utána jövő kántortanítók ritkán alkalmazták, néha vékonyabb hangú férfival, fiatalabb fiúval helyettesítették. Az öregek visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy Litkei tanító úr előtt nem énekeltek a passiót, hanem a plébános irányításával a ministránsok felváltva olvasták fel a templomban, az oltárnál. A próbákat az egytantermes iskolában tartották. Az első világháború után (1919-ben) az öregek elmondása alapján a dalárda sorai nagyon megritkultak. Némelyik hősi halált halt, mások fogságba estek, s akik hazatértek, azok közül is többen kivándoroltak Amerikába, mert idehaza nehéz volt a megélhetés. Akik beálltak a magyarországi bolsevik Vörös Hadseregbe, mivel félték a csehek retorziójától, szintén Amerikába vándoroltak. Így aztán nem sokból lehetett választani jó hangú kórustagokat. De a passió éneklése nem maradt el. Újabb és újabb tagokkal bővült, akiket szintén meg kellett tanítani a helyes éneklésre.

A virágvasárnapi szertartás a *jeruzsálemi bevonulással* veszi kezdetét. A kar latinul éneklé a bevonulási éneket: „*Ingrediente Domino...*”. Ez az ének elég hosszú. Csak két szólamban énekeltek, bár a melódiája nagyon „fűlbemászó”. Mivel a szöveget szó szerint nem értették, az egyes latin szavakat (kifejezéseket) „lefordították” saját „parazti nyelvükre”, aminek legalább valami értelme volt a szántó-vető ember számára; az emlékezők szerint „*sok humoros történet is előfordult*”. Az évek során aztán csak megtanulták a helyes szöveget is. A plébános úr a ministránsokkal az ének alatt „*menetelve vonult végig a templomon, mintha csak Jeruzsálemben lett volna*”.

Az eredeti énekkarban, egyes szólamokban négy személy volt, így mindkét passiót húszon felüli létszámú énekkar adta elő. Egy kis faluközösségben, mint a miénk (450 lakosú volt), jól működő csoportot megszervezni és betanítani nem volt könnyű feladat. Először is abban az időben nem volt miből énekelni. A tanító úr tehát leírta a szólistáknak, ki mit énekel, külön a karnak is. Másik nagy probléma, hogy nem ismerték a hangjegyeket. Az egész falu földműveléssel foglalkozott. Akadtak, akik a hat osztályt sem végezték el (dolgozniuk kellett), némelyeknek az olvasással is problémáik voltak. A tanító úr előénekelte vagy harmóniumon eljátszotta a dallamot, a szólista vagy a kórus pedig hallásból tanulta meg a melódiát. Teljes odaadással tanította, de megkövetelte a fegyelmet is. Maximálisan elvárta (különösen a következő években), hogy a kottához híven énekeljenek. Betartotta az ütemet, a hangmagasságot, az éneklés érthetőségét, stb. A kocsmai

és a falu közötti nótázáshoz szokott falusi legények ezt a szigort nem nagyon értették. Különösen sok munkájába került: „...*beidomítani a jó torkú de, saját szájze szerint éneklő kórustagokat*”. Idővel azonban „összerázódott” ez a kis falusi közösség. A próbákön való pontos megjelenést is szigorúan megkövetelte. A kórusnak a szöveget fejből kellett énekelni, de a szövegtől is elvárta a folyamatos és pontos éneklést. Először a szövegtől tanította, külön-külön, aztán az egyes szövegeket, szintén külön-külön. Amikor elégedett volt mindegyikkel, akkor jött az összeéneklés.

Új egyházi énekeket is tanultak, és olyan egyházi szertartásokon is szerepeltek, amelyeken azelőtt csak a pap és a kántor énekelte. Például nagyszombaton a feltámadási szertartáson, az úrnap körmeneten, a határban tartott búzaszentelésen, a bérmálási püspökfogadáson, vagy éppen tragikusan elhalálozott falubeli barátjuk temetésén. A falubeliek ezt később el is várták tőlük. Az akkori időben „rang” volt, ha valaki a passiót énekelhette.

Próbákra, új énekek betanulására csak a téli hónapokban volt lehetőség. Az év többi részében mindenki a saját mindennapi, reggeltől estig tartó munkájával volt elfoglalva. Kora reggel és késő este az állatokat gondozták, napközben pedig a mezei munkákat végezték. Ezek nem tűrtek halasztást. A vetésnek, ültetésnek, kapálásnak, kaszálásnak megvolt a maga ideje, nem lehetett elmulasztani. Estére bizony a munkában megfáradt embereknek nem lett volna nagy kedvük még próbára is járni.

Litkei Menyhért a gyerekekkel való különleges törődéséért és a falu kulturális felemelkedése érdekében végzett tevékenységéért nagy megbecsülésnek örvendett. Nyugdíjba vonulásáig, 31 évig működött községünkben. Édesapát is tanította, aki mindig hálával emlékezett rá. Zömében ezekkel, a passióban éneklő tagokkal hozta létre a fúvószenekart is. Nagyon jól együtt tudott működni a falu lakosaival, nemcsak a tanítás és a művelődés terén, hanem a gazdálkodásban is. Jómaga mintagazdaságot hozott létre, és szívesen látta el tanáccsal a gazdálkodókat, méhészeket és a kertészkedőket. Igazi néptanító volt. Olyan egyéneket nevelt ki segítőknek, akik, miután nyugállományba vonult, az utána jövő kántortanítóknak is segítségükre voltak, tudtak közösséget formálni, kulturális megmozdulásokat szervezni, ápták a falu kultúráját, az ő szellemében.

Ilyen közösségben a barátságok jobban elmélyültek, a fiatalok és a középkorúak jobban megismerték egymást, egymásnak aznap, illetve arra a hétre tervezett munkáját, többet beszélgettek együtt, az idősebbek tanáccsal is ellátták a fiatalabb gazdálkodókat. Ezeken a próbákön nem csak a passiót és más egyházi énekeket tanultak, de a próba végeztével a tanító úr népdalokra, magyar nótákra is tanította főleg a legényeket. A kocsmai „meder nélküli nótázások” egy irányba terelődtek, ugyanígy a mulatságokban, a lakodalmakban is. Ha hat-nyolc kórustag egyszerre kezdett énekelni: „*jó volt őket hallgatni*”. A szentmise után a plébános hagyományosan meghívta a passiózókat egy kis megvendéglésre, a plébániára (most

„agapénak” hívják). Egy kis csoport idősebb passiózó előadott néhány dalt, amelyeket 20-25 évvel azelőtt daloltak asztalbontáskor, ugyanilyen alkalomból, még az előző plébános idejében. Mái szívesen emlékezek rájuk. Ez is összekötő kapocs volt a fiatalok és az idősek között.

A következő kántortanítók, **Nagy Mihály** (1927–1935) és **Veréb Dezső** (1935–1945) is jó hanggal és kiváló zenei tudással rendelkeztek. Kiseb változtatásokat ugyan véghezvittek, de a csoport működése lényegében nem változott. Veréb tanító úr a passió szövegét is énekelte, többnyire Jézus szerepét. Betanította a „*Jeremiás próféta siralmait*” éneklését is, ahol az egyes szakaszok bevezetőjét szólóban énekelte, aztán a kórus folytatta. Ezt a nagyhét szerdáján, csütörtökön (zöldcsütörtökön) este, illetve nagypénteken a délutáni könyörgésekkor énekeltek. Nálunk csak a nagypénteki részt énekeltek, utoljára kb. 1950-ben. Azóta ez a szép éneklés (a templomi szertartással együtt) elmaradt.

A passiót éneklő tagokat Veréb tanító úr külön meghívóval, tisztelettel hívta meg az első próbára, nagybőjtben. A névsorban folyamatosan, házszám szerint voltak a nevek feltüntetve, és egy felsőbb osztályos, megbízható diákjával „*hordatta körül a faluban*”. A többi összejövetel idejét közösen beszéltek meg.

A II. világháború után dirigens nélkül maradt a kórus. Veréb tanító urat a falun néhányszor átvonuló front alatt légnyomás érte, többé már nem tanított. A csoportot sem tudta tovább vezetni. Ám az addig is segítséget nyújtó énekesek kezükbe vették a csoport vezetését, és máig szakszerű vezetés nélkül, a tradíciókra támaszkodva működnek. A hathetes harcok alatt az iskolát több aknátalát érte. Főleg a tető volt nagyon rossz állapotban, az eső is becsorgott a tanterembe, ezért a tanítás több éven keresztül a református egyház iskolájában folyt, a passió próbái pedig egy gyermektelen házaspár lakásán.

Többnyire csak kézzel (géppel) írt szövegből énekelünk. A katolikus egyházi ima- és énekeskönyvek nem szokták tartalmazni a passió szövegét. Csupán két imakönyvben található meg, a **Stampay János** kőbölküti kántor által szerkesztett *Katolikus egyházi énekek, imák és temetési szertartások* (1902) c. kiadványban, valamint a *Lelki Gyöngyök* c. ima- és énekeskönyvben (Budapest, Szent István Társulat kiadása 1929, VII. kiadás). Érdekes, hogy az utóbbiban a leghasználatosabb egyházi énekek egy szólamra vannak hangjegyezve, illetve ahol ez nincs, az ének elején apró betűs megjegyzés van, melyik ének dallamára kell előadni. A „*Jeremiás próféta siralmainál*”, valamint a virágvasárnap és nagypénteki passióknál semmi utalás nincs az éneklés módjára. Ez utóbbi könyvből énekel hosszú éveken keresztül a „mi Pilátusunk” is, akinek a szövege tintaceruzával volt az imakönyvben aláhúzatva, az egyes hangbeli változások pedig zöld és piros ceruzával jelölve.

Megemlítem még, hogy 1945-ben néhányunknak, akik új tagként kerültünk a kórusba, szintén nem volt passiósi imakönyvünk, a kórus szövegét számunkra külön legépezték a közeli kisvárosban (a falunkban nem volt

LÁSSÁTOK, FELEIM!

írógép), ezen bejelölték nekünk a szöveg melódiájának változásait is, és ebből énekeltünk. (Máig őrzöm az elrongyolódott lapokat.) A régi kórustagok fejből tudták a szövegüket, illetve tudták az egész passiót, mert évtizedeken keresztül énekelték. Ebben az időben nem csak minket, új tagokat hívtak meg énekelni, hanem visszahívták a valamikori „passiózókat” is, mert a falunkból a háború alatt 15-en elestek, többen fogságba kerültek, 22 férfit pedig málenkij robotra hurcoltak. Nagy volt a vérvesztésünk. Lehet, hogy a háború után nem is ment olyan jól a passió, mint az előző években, de szívvel-lélekkel énekeltünk.

1947 virágvásárnapja nagyon emlékezetes marad számunkra. Ebben az időben (1946-1947) folyt a magyarok kilakoltatása és a magyar szó betiltása minden hivatalos helyen (még az utcán is). Ilyennek tekintették a templomi istentiszteleteket is. Nagybőjtben esténként szorgalmasan tanultuk és próbáltuk a passió éneklését. Virágvásárnap, a szentmise kezdete előtt a hozzánk küldött ismeretlen szlovák pap az oltártól szlovákul kijelentette, hogy

a miseénekeket és a passiót csak szlovák nyelven énekelhetjük. Nem nagyon értettük, mit mondott, azért tört magyarsággal elismételte. Megdöbbenve vettük tudomásul. Ilyen még nem volt! A templomban a hívek hangosan elleneztek. De a szlovák nyelvű pap mellett kardoskodott, hogy akkor nem lesz szentmise. A kóruson levő férfiak úgy határoztak, hogy akkor kivonulunk, mert szlovákul abban az időben csak ketten tudtak a faluban. Megindultak a férfiak, utánuk a nők, majd a gyerekek, csupán a nagyon öreg asszonykák maradtak a padokban. A templomkertben az egyik kórustag kijelentette: „*Én pedig most megyek a Gecsemáné kertbe!*” Volt ugyanis egy kis szőlőcskéje a határban, oda ment ki. Ez volt ez egyetlen virágvásárnap, az eddig eltelt évek alatt, hogy nem volt a virágvásárnap passió és a nagypénteki sem elénekelve, sem felolvasva.

A következő évek még nagyobb bonyodalmakat hoztak. Az épület tatarozása után, úgy 1950-ben újból az iskola adott helyet az összejöveteleinknek. Később, „kigondolt okokból” ezt megtiltották, s többé az iskola tantermében

Meghívó

Mindenkat meghívom L. Bartók László néhai, egy-
 linczelet adását az éneklés körremühödésével, egyetem-
 ben akarom megajteni; így linczelettel hívom az alábbi
 tagokat, hogy már este az esti harangzás elhangzása
 után szíveskedjenek az iskola helyiségében megjelenni

1. Erdélyi Imre	---	Erdélyi Imre
2. " Elek	---	" Elek
3. Kötles József	---	Kötles József
4. Kötles Péter Gy.	---	Kötles Péter Gy.
5. Kötles János	---	Kötles János
6. B. Kötles József	---	B. Kötles József
7. Nagy László	---	Nagy László
8. Nagy Mihály	---	Nagy Mihály
9. Bartók Péter	---	Bartók Péter
10. Kötles János	---	Kötles János
11. Kötles Gyula	---	Kötles Gyula
12. Kötles Mihály Gy.	---	Kötles Mihály Gy.
13. Bartók Lajos	---	Bartók Lajos
14. " István	---	" István
15. Kötles Péter felső	---	Kötles Péter felső
16. Puscsay Imre	---	Puscsay Imre
17. Horváth János	---	Horváth János
18. Cs. Bartók István	---	Cs. Bartók István
19. Hill István	---	Hill István
20. Csörke János	---	Csörke János

Tisztelettel;
 Bartók László
 tanj

Túryfalva 1938/1939. évi.

nem lehetett a passiót próbálni. Átmentünk tehát a parókia épületébe gyakorolni, majd a kultúrház felépítése után annak egy kisebb helyiségébe, ahová mostanáig járunk.

Az 1950-es évektől, de főleg az 1968 utáni időszakban, az ún. normalizációs években a kommunista párt vallási téren is „bekeményített”. Az egyébként vallásos falusi emberek (párttagok) kezdtek a templomból elmaradozni, főleg ha valaki tisztséget viselt valamilyen üzemben, szervezetben, vagy pedagógus volt. A templomi passió éneklését ezért úgy oldották meg, hogy az előző évben magnetofonszalagra rögzített felvételt forgatták le Virágvasárnapon és Nagypénteken is. Két évig volt így, aztán az akkori plébános úgy rendelkezett, hogy inkább olvassák, mint magnószalagról játsszák le.

A következő plébános (**Oravec Pál** – 1982-től) már megtanította a ministránsokat a passió felolvasására, és két évig a ministránsok olvasták.

1983-ban **Derján István** és felesége újra megszervezték a passió éneklését. Személyesen meglátogatták a jó hangú fiatalokat (férfiakat és nőket), valamint a passiót korábban éneklő tagokat, és 1984 Virágvasárnapon és Nagypénteken 24 taggal, **Horváth Sándor** vezetésével újból felhangzott előben a passió. Bármilyen nehézségek is adódtak, a vallásos hívek a legkeményebb diktatúrában is kitartottak az ősi szokás mellett, és találtak rá módot, hogy a virágvasárnapi szentmise és a nagypénteki szertartás ünnepélyes legyen.

Az 1989-es politikai változás a passiót éneklő közösségben is változást hozott. Azok a tagok, akik a fent említett okokból nem énekelhették a passiót, és akik még nem lettek túl korosak, visszatértek az énekléséhez, sőt az időközben a faluból elköltözöttek (régebbi passió tagok) is visszajárnak a próbákra és az éneklésére.

Annak ellenére, hogy több évtizede képzett vezető nélkül működnek, csupán a hagyományokra támaszkodva, kottaismeret nélkül, a környező falvak egyik legszínvonalasabb passióéneklését végzik. Az éneklés módja is inkább a palóc tájszóláshoz igazodik, és eltér az iskolázott együttesek kiejtésétől. A 2000. év Virágvasárnapján felhangzott passiót hangszalagra rögzítették (**Méry Margit** szerkesztő), és a pozsonyi rádió magyar adása többször sugározta a virágvasárnapi adásában.

Csak remélhetjük, hogy a létszámában fogyatkozó falunkban, szakszerű vezetés nélkül, továbbra is lesznek olyan lelkes, odaadó, amatőr kórusvezetők és énekelni szerető hívek, akik ezt a szép hagyományt megtartják és továbbadják a gyermekeiknek is.

A történethez hozzá kell tenni, s talán az elmondottak is igazolják, hogy nem véletlenül került ki a községből sok tehetséges, jó hangú, a zenével elmélyülten foglalkozó személyiség. A kassai *Csermely Kórusban*, a szepsi *Vox Columbellaeg Vegyeskarban* is megtaláljuk őket. Mindannyian büszkék rá, hogy innen származnak.

